

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия

ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
том втори

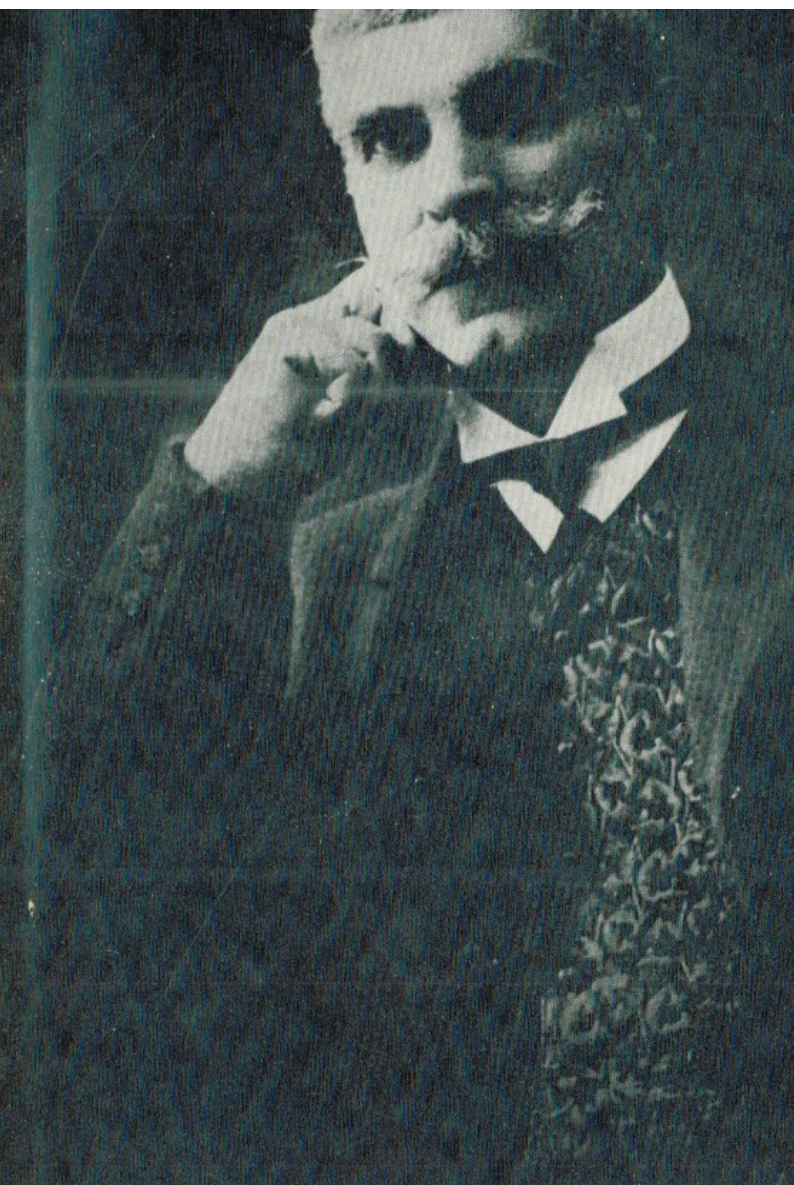
ЛИРИКА

1881-1885

*Под редакцията
на ГЕОРГИ ЦАНЕВ*

СОФИЯ • 1975

ИВАН ВАЗОВ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

2

2

ИВАН ВАЗОВ

2

ИВАН ВАЗОВ

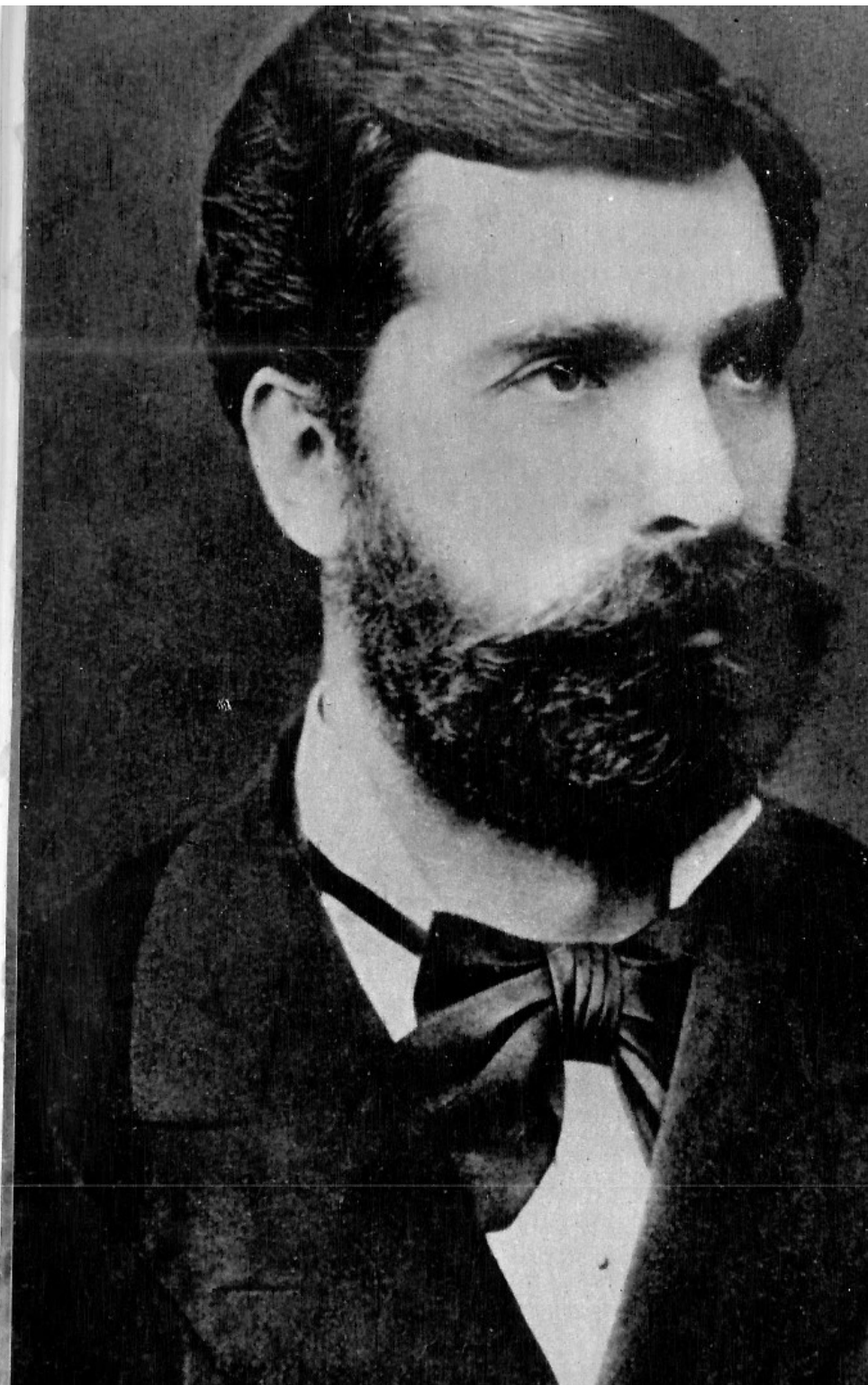
СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ

2

RECEIVED

RECEIVED

B-1

ГУСЛА

НА ДЕТЕТО

Детенце малко с поглед лазурен,
ти нямаш грижи в тия години,
йощ не стъпило в живота бурен,
всичко се тебе весело чини.

Щастливо, близо при майка драга,
ти само с песни лягаш и ставаш,
ти гледаш всичко с усмивка блага,
всичко, но нищо не разумяваш.

По твое лице радостта бляска,
по твоите бузи смехът играе,
твоего сърце яд го не стряска,
то не въздиша, то не желае.

Твоята слабост днес те закриля,
както фидана тревата тули,
но колкото той по се засиля,
толкоз по-много вятър го брули.

Малко си йоще, малко, невинно;
гледай на майка, гледай небето,
смей се, пей, викай, играй безчинно,
дор не си йоще на път в морето.

Че това време тича, мени се,
или по-харно: ти се меняваш.
Всякой по-нов час тебе дониса
чувства по-нови, що не познаваш.

Твоят ум млади ще да загони
туй, що край няма, що се не стига,
и в непознати нам небосклони
кули въздушни той ще да вдига.

Ти ще се сблъскаш в пътя световни
с тайни големи, за тебе скрити,
с нужди студени, с беди отровни,
с надежди пусти, с мечти разбити.

Съдбата твоя ще да зафане
дни сѐ горчиви за теб да ниже
и твойто сърце извор ще стане
на скръб, съмненья, тревоги, грижи.

Тогаз ще сетиш, душице млада,
що сѐн било е, що е наяве,
де е небето, дека е ада,
що е скръб, радост, болест и здраве!

Малък по тяло, по ум, по сила,
всичко днес гледаш голямо, красно,
но в тях минути, пълни с теглила,
тук на земята теб ще е тясно.

И тоз свят ясен, де в борба падат
челяк с стихия, тигър със мравка,
ще ти се стори призрак на адът,
сѐн, пародия, зла подигравка.

Ти ще се питаш де са и що са
иден светли, думи високи,
ответ ще чакаш ти на въпроса,
мрачно потънал в мисли дълбоки.

Тогаз наокол, като съзреш ти
как падат бързо в прах идеали:
Как! — ще извикаш, тез ли са вещи,
с кои светът се тъй шумно фали!

Вярата й средство простий да лъжем?
Правдата — дума? Законът — книга?
Свобода — примка други да вържем?
Щастъето — сянка, що се не стига?

Рядко ще срещнеш души прекрасни,
в доброто, в злото предани, верни,
но много често твари опасни,
нищожни, подли и лицемерни.

Другари нежни са много редки.
Рояк ще срещнеш фалшиви, груби
и в цял куп жени коварни, леки
една ще найдеш, що знай да люби!

Ще видиш вредом как се почита
порокът мръсни в лъскава дреха,
как се бездомна правдата скита
и не намира никъде стреха —

как играй злото роли слепешки,
как е доброто фърлено в блато,
как пред метала — кумир човешки —
в прах пада всичко високо, свято;

как честността се зле унизява,
наглостта взима образ кевинен,
глупостта горда се възвишава,
талантът гинее в калта безимен.

И тез, що гръмко викат: свобода,
как искат други да са илоти,
как тез, що милват, любят народа,
в негово име трупат имоти;

и как пък други, риторични,
жадни за слава, вдигат тревога,
и лица святи с расо покрити —
хората лъжат, смеят се с бога.

И как свой своя в робство оставя
или въз него укори сипе,
род род презира, брат брат забравя,
синът в коприна, бащата в дрипи.

И като видиш тая картина,
зарад нас стара, за тебе нова,
твоего сърце по таз причина
ще го намръщи мисъл сурова.

И ти: назади ще се обърнеш,
слисан и смаян в мълвата светска,
възраст прекрасна пак ще да зърнеш
и ще пожалиш люлката детска.

И ще поискаш младенец ясен,
засмян, невинен ти пак да станеш,
и да повториш тоз живот красен,
и вечно в него ти да останеш.

да чуйш как шепне вятър с листата,
как пей потокът, дъбът, врабчето,
да любиш бога, деня, цветята,
да гледаш как е красно небето;

как грей луната, тръпнат звездите,
дето не можеш да ги изчислиш,
как часовете бягат честити,
да чувствуваш ти и да не мислиш.

Радвай се, смей се в часът сегашни!
Раят е в твойта невинност слаба,
че на живота в бурите страшни
утре ще пуснеш и ти кораба.

Берковица, януари 1880

МАЛИНИ

Чакай, момне, стой да зърна
тия очи сини,
твойта кошница е пълна
с алени малини.

От зори си ги забрала
със розови пръсти,
брала си ги, па си пяла
сред горите гъсти.

Постой, момне, за почивка,
вечеря е хладна:
за реч топла, за усмивка
душа имам гладна.

Чужденец съм в тез долини,
планини омайни,
много нещо с теб дели ни,
малко ний се знайме!

И аз, и ти-йощ сме млади,
живот ни очаква,
но орисница ни даде
участ не еднаква.

Твойто бъдеще ти свети,
мойто в мрака тъне;
твоят път е пълен с цвете,
мойт само с тръне!

Една песен в тез години
тебе те размива,
една кошница с малини
прави те щастлива.

Теб те чакат там в колиби
песни и другарки,
може би и мило либе
за целувки жарки.

Аз, девойко, в бой със злото
младостта погубих,
много идоли в живота
любих и разлюбих.

В радостта надох отрова,
в любовта — измена. . .
Мойта скръб за теб е нова,
мойта реч — студена.

Чужди сме си ние двама.
Ти се удивляваш?
По-добре е. . . нужда няма
да ме разумяваш! . . .

Берковица, 1880

ПОЕТИ ВДЪХНОВЕНИЕ

Епоха на мечти несвестни,
на златни сънища крилати,
дни юношески, дни благи —
извор на първите ми песни!
Минахте в вечността далечна
и с вас цветята, красотите,
и радостите, и мечтите
на моята душа безпечна.

Аз пеех ви; и мойта лира
ехтеше в сладко упоение.
Но ей кръвта кипна във мене
и аз мених, мених кумира!
Страданието на народа
сърцето ми дигна, разпали:
запах към робите заспали,
запах за бунт и за свобода.

Отечеството видях волно.
Но аз паднах във робство тежко:
любов — туй божество слепешко,
скова сърце ми произволно.
И дълго аз страдах, обичах,
смирнен пред страшний си владетел,
край пропасти, над бездни тичах
без утешител, без свидетел.

Ръка за помощ не простирах,
търпях със гордост потаена,
но в моята душа смутена
порив за песни не намирах.
Беди и мъки върволица
съдбата върху ми навлече
и мисля, че на злото вече
прочетох сетната страница.

Да следвам ли? Но да повтарям
аз нямам монѝ страданье вето;
зарасли рани на сърцето
е страшно пак да ги разтварям.
Сега е пусто, хладно, клето!
Не сеца страстните вериги:
но не от туй, че то сломи ги,
не! Те сломиха ми сърцето!

Да, пусто е, изнемощяло,
като кандило без елеят,
в света, де бурите вилнеят,
кат пукнат звон е заглушало.
Години буйни веч бегали!
Отечество! Любов! Тез думи
за мен са сенки или глуми. . .
Аз търся нови идеали.

Аз искам в туй сърце да гудя
нов пламък, ново вдъхновение,
душата ми, що спи и вене,
за нови песни да разбудя.
Да, нещо сецам. . . нещо слушам. . .
В мен дух небесен йоще тлее,
аз сънен съм, но не мъртвея,
аз хладен съм, но не бездушен.

И ето веч кат луд се скитам
и търся, гоня идеалът,
и вред на пошлости налитам,
вред слушам звука на металът.
Металът, да, металът сухи,
той прави днес — кумир свирепи —
душите към светото слепи,
сърцата към доброто глухи.

Но чувам вик: довольно, стига!
Ти ново нещо не ни казваш,
напразно смешен се показваш,
хабиш перо, мастило, книга. . .
Млъкни със твойта лира слъзна,
ръждива истина не щеме!
— Ти имаш право, бедно племе,
тя и на мене веч омръзна!

Пловдив, 1880

СТАРИЯТ КНИГОПРОДАВЕЦ

I

Ранко станах днеска. . . Времето възхладно.
Тръпна, няма нищо, аз навикнах май.
Що да не привикна? Не се стои гладно,
грях е за челяка празен да се май.
Три месеца стоят, как водица нося
из това градище. . . Ех! Намирам хляб;
кончето е здраво, не съм хром, ни сляп,
стар съм и отслабнал, но не ща да прося.

Ауу! Ауу!¹

II

От най-напред мъчно мене се стори
в меха да наливам вода от Марица.
Но какво да правя? Бог ме тъй дари,
челяк с труд се храни, челяк не е птица.
А видял сам ази и по-леки дни. . .
Но и туй е харно, да не хуля бога,
ще се трудя честно, па колкото мога,
додето прекарам тия старини.

Ауу! Ауу!

¹ Приблизително такъв вик издават водоносците, които продават с мехове вода из пловдивските улици.

III

Трийсет годин бях аз прост книгопродавец,
книги вред разнасях и наука сях
(даже бях учител две години в Правец),
по селата учах, по черквите пях.
Към селянते имах голямо желанье:
продавах псалтири и рибний буквар,
малки календарчета давах им в дар,
само да обикнат българско писанье.

Ауу! Ауу!

IV

А когато фащах аз по някой час
за работи стари да им проповядвам,
как ми те в устата зееха тогаз!
Аз не можах, право, да им се нарадвам.
А бях млад и ази, не усещах труд:
ходех, учах, сказвах редом по селата;
кат пристигнех нейде, викаха децата:
«Чичо, я попей ни!» Станал бях прочут.

Ауу! Ауу!

V

Любеха ме много селяните прости.
Кога си отхождах, викаха ми те:
«Чичо Гърде! Молим, пак ела на гости,
книга да тълкуваш на нашто дете!»
Много книги пръснах: молитви, житъета,
Езопови басни, буквари безчет,
царственици вехти и новий завет,
синтипи, историй за наште царета.

Ауу! Ауу!

VI

И жални истории четях им тогаз.
 Но смеха по любят: ази ги опитах.
 Как се веселяха и смееха с глас,
 за хитрий Бертолда кога им зачитах.
 Челяк да се смее, и то е добро,
 а тоз Бертолд дявол, истина е смешен:
 еднъж, кат показах образа му грешен,
 сбра се да го гледа цялото хоро.
 Ауу! Ауу!

VII

Пет години гних аз в турската тъмница.
 Милетий въз мене фърли клевета,
 жена ми от жалост умря с две дечица.
 Оттогаз живея самси на света.
 Ех, сполай на бога, аз един страдаю,
 честно си изкарвам залъка, що ям,
 да се плача грях е, да прося не знам,
 на света да ходя малко ми остая.
 Ауу! Ауу!

ПУСТОТА

Пустота в обществото, в главите,
 редом царствува със или мраз,
 пустота във словата, в душите,
 пустота пълни всичко у нас.

Чувства светли мъртвешки заспали,
 на доброто не чуй се гласът,
 нов кумир замени идеали
 и разчетът владей, не духът!

Трудний път на честта в тръне срасте,
 доблестта няма вес, нито ход,
 ври борбата на низките страсти,
 има шум, ала няма живот.

Прежни рани зарастват безследно,
 нови, страшни отварят се веч,
 злото дъха на нас с лице бледно,
 а ний мислим го още далеч.

Друг път мряхме с възторг, днес не важим.
 На приятел, на враг ний не щем
 «Аз обичам те!» — честно да кажем,
 «Аз те мразя» — без страх да речем.

Всяко нещо ний почваме с трясък.
 Крещим: Слава! Народ! Идеал!
 А тоз шум, а тоз вик, а тоз блясък
 преплави ги — остая ти кал.

Пущинак на народната почва,
 тръне, плевели. . . бедна страна!
 А животът едвам се започва,
 а зората едвам що блесна!

Пловдив

ПРИ ГРОБЪТ

(На загиналите солдати (часови) в пожара на 25 декември 1880
в Пловдив)

Спете тихо, служители прости
на дълга, на светата родина,
мир на ваште страдалчески кости,
чест на вашата скръбна гробнина!

Млади йощ, бой и смърт невидели,
вий знаяхте как се храбро гине,
вий знаяхте, о синове смели,
що е чест и безукорно име.

Вий казахте: «Да умрем е тежко
без борба, на стихията жертва,
но за нас няма студ, няма жежко
при дълга, при войнишката клетва.»

Нека лютият дим да ви дави
и свирепият плам да ви пали —
вий остахте всред мъките прави,
никой своя живот не пожали.

Изтърпяхте страдания много!
Но смъртта пред страха бе приятна.
Вий честта си запазихте строго,
вашто знаме остана без пятно.

Спете тихо... България праща
вам венец и от зло се не плаши,
такъвиз синове честни дор ражда,
дор я кичат гробове кат ваший.

1881

АПАТИЯТА

Бъди герой пословичен и чуден,
разбивай спънките в живота труден,
от камък имай воля в тоя час,
от стомана обятията,
но тебе пак ще те разбий у нас
апатията.

Клюкарства подли, интриги покрити,
псувни, коварний шопот на глупците
презирай ги: те немощни са змий,
не бой се от проклятията!
Но завистта с едно ще те убий:
с апатията!

Бъди велик ти гений на земята,
свят кат Христа, прав кат Сократа;
но да умреш не нужно е у нас
ни яд, нито разпятията:
по-зло оръжъе стои в нашта власт:
апатията!

ЗЛОЧЕСТА

О, недейте обсипва с презрение
тая жертва без име в света,
помислете как страшно тя вене
йоще млада в срама и в скръбта.

Съжалете таз хубост нещастна,
съжалете тез мокри очи,
таз тъга безнадеждна, безгласна,
що в них ясно, тъй ясно личи.

Не заслужва тя съд безпощаден
(тя е гладна, трепери от студ).
Ваший смях е язвително-хладен,
ваший поглед — убийствен и лют.

Може би не сама тя прегърна
доброволно таз горка съдба,
не веднага от правий път свърна,
не пропадна без тежка борба.

Тя падна под гнева на живота,
като хиляди други в светът,
за да буди вражди и охота
и да лази нищожна в прахът.

Не гонете я с хули, и тя е
равна нам и доброто желай,
тя е щерка, сестра, тя жена е,
и тя чувствава, мисли, страдай.

Тя бе слабо и крехко създанье,
разчовъркайте ваште души,
усетете на миг състраданье
към цвета, що го буря скърши.

Ти далеч си от Рона кристална
и от родното слънце, климат!
Сиротиче, каква чест печална
те донесе в тоз край непознат?

Подслон никъде ти не намиращ,
ти си странна, под чуждо небе,
ти за помощ ръка не простиращ,
и да прострещ, напразно ще е.

Не за шум, веселби, не за корист
тя тури си тоз търнов венец!
Помислете си нейната горест!
Представете си нейний конец!

Каква скръб безнадеждна я губи!
Я се взрете в туй бледно лице,
задушете инстинктите груби
и попитайте вашто сърце:

кой ли вихър я в бездната фърли?
Кой ли удар я млада свали
във разврата и нуждите върли,
в туй море, пълно с рев и скали?

Дали зло? дали страст пък фатална?
или глад? ил вражда? ил любов?
Кой разбра участта й страдална?
Кой чу нейний отчаяний зов?

Кой е крив? Обществото ли? Тя ли?
Ил живота — енигма, мечта?
Ил живота, де никой не жали
сред голямата, вечна борба?

Дето страстите нам са кърмило,
а пък слепият случай закон,
дето злото навред се е впило
и нещастъето дигнало трон!

Ний не знаем! О, не фърляйте й камен,
замислете се вий по-добре
и духът, в който грей божи пламен,
ще прости ил поне разбере. . .

Пловдив, ноември 1880

НА КОМ

Отселе я вижу потоков рождение
И грозное первых обвалов движение.
Пушкин

Оставих ви без горест, о весели долини,
ливади миризливи и сенчести градини:
високо, към небето, стреми се моят кон.
Аз чувствавам се близко до светлий небосклон.
А ямите бездънни ми зяят под краката
и буките столетни шумят в дълбочината.
На пътя ми, въз върха, висок, пустинен, див,
бял облак се изпречва, кат призрак странен, жив,
и движи се, и мърда над стръмнините крути,
като кораб въздушен с платната си надути.

Зад мен, пред мен се дигат плешивите глави
на ридове, покрити със папър и треви;
ветрищата играят и конят ми послушни
по стръмнината пъпли с извивки лъкатушни.
Пред зора ми омаян, от север и от юг,
на всякоя минута изпъква изглед друг
и нови хоризонти, и небеса по-ясни,
и видове чудесни, един от друг по-красни,
гори, поля, долини се сливат в чуден цвет,
хармония и хубост, и тишина навред!

Но ето ме на върха и вихърът мъгляви
пред мен кат сън премина, простора ми остави.
О, чудо! О, картина! Кацнал на тез скали —
на тоз престол грамаден на бури и орли, —
аз гледам в далний север, през степите сънливи,
премрежения призрак на Дунава светливи;
на юг се очъртава сред океан злато
на Витоша гигантска сърдитото чело;
зад нея снежна Рила огромни дига плещи,
а по-далеч се мяркат Родопите зловещи.

А още по-нататък аз жадно впивам взор
и фъркам със душата през синия простор
в оназ страна печална и сродна, и прекрасна,
де моите братя пъшкат в неволя най-ужасна.
Забравени от нази, от бога, от светът,
на мстителния варвар те падат под гневът.
И виждам там при Вардар, шумливи и кристални,
окови и тъмници, и образи страдални,
очи, ръце, напразно обърнати към нас!
О, братя македонци, поклон горещ на вас!

Един сред тез пространства, избягнал от светът,
на тез пустини неми понятен ми й гласът.
Свидетели безсмъртни на векове минали
аз в тях чета, разбирам, кат в някои скрижали,
на мирови преврати дълбоките следи
и славата геройска на нашите деди.
И в облаците, дето на върха там се трупат,
кат ято сиви орли накацали въз трупът,
аз видя сенки сродни и духове безчет,
слезнали от небето на тоя долен свет.

Пред моите очи будни, пред моят ум крилат
от призраци и мисли минува рой познат;
миналите епохи с сегашната се срещат
събития стари, нови в едно се кадро смещат,
на робството при стона ехти победний звук,
юнаци, мъченици ведно възкръсват тук:
при Крума стои Ботев, при слепият Иваца
е Левски, герой разпнат; при Симеона каца
орелът руски; Гурко със Самуила там
ведно летят и водят дружините насам. . .

Оттук окото волно прегради не намира.
Вселената пред мене покорно се простира.
Душата гордо диша. От тия планини
умът към нещо светло, голямо се стреми,
и както тез могили, без тръне и без храсти,
душата ми е чиста от зависти и страсти,
и пълна с упоение, забравя за светът,
при туй величье няма утихнува ядът
и само ветровете — въздушни буйни орди,
от връх на връх пренасят напевите си горди.

Приветствувам ви сладко, далечни висини —
Амбарице, Купено, в лазурни глъбини
челата си забили безгласни великани,
мен родствени и близки, със облаци венчани.
Картините ви дивни познати са на мен,
те спомени възбуждат свещени тоя ден
за дни фъркати, красни, кога с другари млади,
като сърни летяхме над бездни, водопади
и от хълмите голи ветрищата със вой
отнасяха кат плячка далеч калпака мой.

Минаха веч години от туй щастливо време.
Ала и днес духът ми, кат фърля всяко време,
крилат лети, играе в лазура и светлика
над твоите обаятия, о, планино велика!
Аз жадно се опивам с безкрайния ти шир,
с живителний ти въздух, с дълбокия ти мир,
сътвоя вид чудесни, сътвоята дива хубост,
сътвоята свобода и девственост, и грубост.
И кат орела диви — твой домакин крилат,
аз гордо поглед фърлям над всички долен свят.

Берковица, 1880

ДАЙ РЪКА!

От враждата безплодна и глуха
уморени и двама сме веч,
в нас сърцата внезапно се чува
и разбраха си топлата реч. . .

Дай ръката — стисни мойта силно,
наший жар да щадим, потърпи:
пред нас бъдеще има обилно
с бури грозни и светли борби.

* * *

Светете, тихи небеса,
гори ти, утринно светило —
във всяка капчица роса
да блесне вашто лице мило!

И ти, светилник на светото,
на разума, и ти гори
и всяка съвест озари,
открий ѝ пътя към доброто!

ЦАРЯТ УМРЯ!

Дочакахме тоз удар, о горка участ наша!
Посред бедите много, ей нова пак беда.
Имало да изпием и таз горчива чаша:
изгубихме го царят, добрия си баща!

Изгубихме светеца! Съдбата безпощадна
ръката на злодея съюзник си избра!
Великий император облян във кърви падна,
кат Августа живя той, кат Цезаря умря.

На страждущия — татко и ангел за войника
той мраз, прежежди, скърби търпя за на смиррен,
сълзите си размеси с кръвта на мъченика
и мъките на всички делеше нощ и ден.

Животът му верига от милости бе нови.
Със всяко утро ново и нови добрини,
тук правдата крепеше, там чупеше окови
и готвеше Русия за славни сетнини.

Но бесът на враждата, но демонът на злото
на тия дни безценни положиха конец.
Проклетата таз десница, излязла из пъклото,
която днес обagri най-славния венец!

Закри се орлов поглед, веч хладно е челото,
де чудната идея роди се и блесна,
студена е ръката, що сееше доброто,
и падналий подигна, и кривдата блъсна!

И всяко честно сърце от скръб е разлюляно,
и всичко, дето помни, надей се и страдай,
от Северния полюс дори до Сан-Стефано
един се стон разнася, една душа ридай.

И името не може земята да обнеме
на царя-мъченика, на тоя дух-левент,
вселената кой смая с делата си големи
и цяла България дигна си монумент.

Загина цар-спасител във мъки страховити!
Славянският кръгозор го забули скръбен мрак!
Тоз, кой на милиони обрисал бе сълзите,
днес прави милиони да ги проливат пак.

2 март 1881, Пловдив

НА БАЛА

Оркестърът високо гърми,
блистателен, шумен е балът
и млади, напети моми
кат вихър се носят из залът.

По техни лица, що цъфтят,
румянец играй самовластно,
сърцата им бърже туптят
и дигат гърдите им страстно.

А ази умислен, злочест
в тоз блясък и шум — в теснотата,
кат птичка из своя кафез,
далеко летя със душата.

Далеко, под друг небосвод,
в край пълен със спомени, дете
безумно разбих тоз живот,
де аз си зарових сърцето.

Играйте в тоз радостен час
вий, млади, с цветя увенчани,
шумът, радостта са за вас,
светът е за вас обаяние.

Кръвта ви от младост кипи,
животът — тоз сън, мечта кратка —
за вас е йощ ред веселби,
за мен е веч страшна загадка!

СРЕЩА

Във живота сме жертви и двама,
по сляп случай се сбрахме, сближихме;
между нази дълбока бе яма,
ний безумно се в нея фърлихме.

Ний не бяхме за щастие родени,
чужди бяхме по дух, по сърцата,
нашта свръзка бе знак за мъчение,
тя бе присмех горчив на съдбата.

Помня аз, о душице злощастна,
твойто първо и тайно страдание
и борбата в сърце ти безгласна,
що задуши туй гордо признание.

Нашта дружба била би по-къса
и раздялата — лека, без горест,
мойто сърце не щеше се къса,
нито твойто да плаче от болест!

Аз не щях да те любя безумно,
нито ти да ме любиш и мъчиш,
като трябвало скоро, безшумно
аз от теб, ти от мен да се лъчиш.

Разделихме се. Мрачна далечност,
време, бездни стоят между нази;
ала сякам и самата вечност
аз за тебе ща, душо, прегازی.

Ала не! . . . Да те видя не смея!
И напразно защо да се мъча?
Аз не могъл бих с теб да живея,
ни отново от теб да се лъча.

* * *

За любовта не говори
и красотата не фали ми,
огънят йоще ме гори
и раните са нелечими.

Със самия ад се запознах,
изчерпах всичкото блаженство
и йощ отрано разумях,
че няма щастие, свършенство.

Разбит съм вече. . . нямам страст!
За нови бури се не готва
и равнодушно гледам аз
къде да фърля вече котва.

Пловдив, 1881

ЗВУКОВЕ

Звуци сладки до мен стигат
в тоя нощни час свети
и в душата ми повдигат
цял рой сладостни мечти.

Болно струните сърдечни
тръпнат и изпусчат вик,
чудни спомени далечни
жив изново взимат лик.

О, млъкнете, звуци мили!
Не намирам вече покой!
Спят долове, спят могили. . .
А аз плача, боже мой!

Пловдив, 1881

ГЪЛЪБИ

Гълъби невинни, бели,
мили птички кръглооки,
стига вий сте се въртели
сѐ над тез поля широки.

Ах, трепнете криле леки,
на възбог се издигнете,
във пространствата далекни
до небето приближете.

Де орелят се не вдига,
дето бурята не ходи,
де сал мисълта пристига
и поетът нявга броди. . .

Там далеч от вековете,
от човещите, от мене
мойта тайна отнесете
в вечна пустота, забвение. . .

В някой ъгъл скрит небесен
вий я, птички, заровете,
в някой облак там отнесен
моя демон оставете.

Нека там се вечно лута
сред ефира, сред зарите,
непозната и нечуता
и в съседство със звездите.

Нека тъне, нека плава,
дор се в хаоса прахоса:
на света се не вверява,
в гроба не ща да я носа.

Пловдив, 1881

ДЪХЪТ НА ПРОЛЕТТА

Сладкий дъх на пролетта
до нас иде вече,
призракът на младостта
трепти отдалече. . .

Йоще клоните стърчат
без цвят и без шума
и дъбравите мълчат
без песен, без дума.

Планините с зимен сняг
венчани са всички,
равнината е без знак,
въздухът без птички.

Но духът на пролетта
невидим се носи
и надеждата света
трепка ни с крило си.

Ах, усещам я и аз
пролетта прекрасна,
чувам и аз нейний глас,
макар и да гасна,

макар че веч на света
без радост се скитам,
с зимите, не с пролетта
години си считам;

макар че цветята мен
нищо ми не вричат
и декември с май засмен
в нищо не отличат.

Скоро ще се разшумят
долини, горички
и цветя ще се явят
ведно с лястовички.

Ведро небе ще синей
над златното слънце,
под земя ще се засмей
и малкото зрънце.

Ах, усещам пролетта,
пролетта омайна,
но таз тиха дремота
и хармонья тайна,

по тоз топъл дъх свещен,
що света упива,
по туй сърце, дето в мен
туй силно се свива! . . .

Пловдив, 1881

ОСТАВЕТЕ МЕ ДА ПЛАЧА

I

Ох, оставете ме тамо да ида,
дето клетникът почива и дреме,
тъжна му гробнина искам да вида,
там ми олеква от тежкото бreme.

Нека презрян и забравен да бъде,
нека светът паметта му да хули:
само бог може него да съди,
ази простих. . . смъртта всичко забули.

Ази простих и на гроба тревясал
често убита, нещастна се влача.
Моят живот е и той бурениясал:
ох, оставете ме там да поплача!

II

Помна го йоще. . . Та как да не помна?
Нали го любех? Нали той люби ме?
Ах, във света, дето ходех бездомна,
с милост, с любов само той съживи ме.

Нека му хората мътят покоя
с клетви безжалостни, с укори груби:
в мен се омраза не буди към тоя,
който бил знаел туй много да люби.

Пътя към гроба му не ми пречете,
не се чудете, че помна, че тача,
грешно го казвайте, срам го мислете,
но оставете ме там да поплача!

III

Млада съм йоще, ала защо ли?
Имам и сърце. . . кому ли то трябва?
Мене ме чакат едните неволи. . .
Кой ще да стопли душата ми слаба?

Моята прелест е плячка на нужди,
в битка с живота се вече задушам:
срещам усмихнато погледи чужди,
думи притворни приказвам и слушам.

А мойте гърди ще бият на всуе!
Стонът ми никой сърца не докача. . .
Гробът му, само той, може да чуе:
ох, оставете ме там да поплача!

ЗИМНА ВЕЧЕР

Навън е вятър, тъмно, влажно.
Дъждът плющи във нощний мрак
и сякаш някой там челяк
в прозореца ми блъска страшно.

Стоя. . . Свещта печално клати
и стреля пламък бледожлът.
Кат гости тайни, непознати
играят сенки по зидът.

Що мисля? Моят дух блудящи
незнайно някъде лети. . .
Невярно сфанати мечти
перото ми лениво дращи:

ту думи тъмни и без связ,
ту мисли бледни ил забавни;
ил просто в драски своенравни
душата си изливам аз.

И нищо! А усещам нещо,
че вдън душата ми живея
и тегли се навън горещо
в свободен стих да се излей.

Желание ли то е тайно?
Тъга ли скрита? Ил любов
на мен слетяла от незнайно?
Ил женски образ някой нов?

Не, нищо веч ме не привлича.
Любих аз много. . . Веч не щя!
Не, друго искам: аз ламтъ
за сърце — мене да обича!

Но сърце жежко ни едно
за мен в света не е туптяло:
о да, едно бе, ала то
да бий отдавна е престало. . .

И тъжно аз с бездушен взор
следя за сенките бездушни
и с тез хартии равнодушни
безгласен вода разговор.

А как желал би, как жаднея
тук с друга любяща душа
шума да слушам на дъжда
и своята да споделям с нея!

УЛОМКИ

Казват, че небето ясно,
слънце, пролет и цветя
вливали в сърцето страстно
балсама на радостта.

Но аз бягам от светлика,
красотата мразя аз,
всичко, що: люби! ми вика,
плаши ме със своя глас!

Язвата ми кат жарава
във сърцето ми пламти,
времето я съживява
и пространството люти.

* * *

Млад съм аз, бях горд и силен.
Бях, и неотдавна, да.
Моят дух горещ, окрилен
не предвиждаше беда.

Помна как в вълните бързи
плувах весело, без страх,
помна как с ония сълзи
смело аз се подиграх!

Помна, о, душа страдална,
твоите стонове, молби,
твоята клетва, реч фатална —
твоята страшна реч: люби!

Тя звучи, звучи и вече
пред мен свети като жар,
както огнените речи,
що прочете Валтазар!

* * *

Кой би могъл мен в сърцето
пламъка да угаси?
С хлад небесен от небето
малко да ме нароси?

Дружбата? Ох, тя не знае...
И да знай, не би могла.
Разумът ли? Колко трае
лъчът в бурната мъгла?

Любовта? Но то не става!
Аз да турям нямам мощ
въглен жив във суха плява,
в вехта рана остър нож.

* * *

Идол чудни, идол страшни,
колко пъти те сломих
и пред твоите части прашни
аз чело си пак склоних!

Из праха, във кой без слава
гордостта ми те свали,
твоят призрак пак въстава
и от мен се не дели.

Той умът ми занимава,
той в душата ми царя,
той сънят ми населява,
гали, души ме, гори!...

МИЛА МОМНЕ

Мила момне, спиш ли ти?
Твойто сърце спи ли?
Знай ли вече да тупти. . .
От любов гори ли?

Люби, люби! . . . Що стоиш?
Младостта е скъпа,
днес е пролет, утре, виж,
зимата настъпа.

Що е небе без звезди?
Без дъх що е роза?
И моминските гърди
без любов защо са?

Люби! Люби! Дор е май.
Чуй, славеят пее!
Люби, охкай и мечтай!
Животът спане е.

Любовта е златен сън,
който мъчи, пали;
който е любил с огън,
той само живял е!

САНТИМЕНТАЛНА РАЗХОДКА ПО ЕВРОПА

Нека да оставя за една минута
нашата румелийска столнина прочута.
Искам да се дигна мислено, с духът,
горе в небесата, из синята твърд,
и яхнал на мойта фантазия лека,
да се впусна вихром в разходка далека
из тайните горни ефирни вълни
и да обиходя всичките страни
от Волга до Таго, планински ил плоски,
и то, pota bene, съвсем без разноси.
Всичко, щото видя, вярно ще предам,
тяхната природа ще опиша вам
и за да не бъде разказът ми гол,
аз ще го поръся. . . с атическа сол.

Ето ме възлизам в простора въздушен
на мойта фантазья, на ветра послушен.
Птичетата малки, като доближат
чудовище ново, бягат и цвърчат.
Аз бърже се нося над гори, долини,
Монблан — великанът, малък ми се чини,
Дунавът е бара, Одер се люлей
в пределите, дето бирата се лей.
Кой е тоя старец в държавата осма
с глава увенчана само със три косма,
с увиснали вежди, с сърдито чело,
което предсказва нещо недобро?¹

¹ Бисмарк.

Той се е замислил кат някой художник
или кат оракул въз своя триножник
и всички съседи със напрегнат взор
чакат, за да чуят някой приговор.
Една тъмна дума, една повеч бръчка
на чело му дигат страх, тревоги, глъчка.
Неговите чада две са в тоя мир:
немското единство и военний мир.

Напред! Ей ме вече във земята мила,
що света е сявга с чудеса дивила,
що на вси народи служи за модел
и от чийто красен, плодовит предел
идат ни обилно, кат дар от небето,
сѐ идеи нови и шампанско вето.
Във нейния център — новий Вавилон,
на модите люлка, на грациите трон,
Содом, рай и пъкъл, и вертеп развратен,
за всичките впрочем магнит непонятен —
в тоз център единствен, в шумът и мирът
великите мисли поникват, растът
и форма добиват и уплашват века.
Там най-първо чу се гласът на човека,
там топорът първен удари със бяс
в самият ѝ корен тиранската власт.
Там викът: «Свобода!» пръв път се разнесе!
Бухтя революция, марселеза пе се
и летя кат бясна — крилат херувим —
през битките страшни, в победния дим!
Там наголемяха цял ред великани:
Волтери — пророци, Дантони заклани
и Бонапарт грозний, бог на гръм и страх!
Историята йоще трепери от тях!

Кой е този остров, потопен в моретата
и пълен с машини, с пари, с колелета?
В мъглата му вечна Джон Бул е запрян.
Той от вси народи получава дан.
Бомбай, Суец, Малта, Гибралтар, Канада —
са верига яка, с коя света влада.
Неговият идол, от край и до днес,
носи страшно име: х л а д н и й и н т е р е с.
Ирландия бедна, Индия богата
на тоз идол тежък пъшкат под ногата,
а там — в един тъгъл стои дипломат
и пише романи¹. Той ми е познат.
Неговата слава далеч се е чула;
потомък на Юда, брат на Велзевула,
на злината гений, на лъжата жрец,
граф и лорд английски, изверг и подлец
и комуто ние отсрещ Румелия
пращаме му своята вечна проклетия!

Но ей силен вятър тласна ме назад
към мътната Нева. Аз усетих хлад.
Пред мен се простира страна безконечна,
кат морето равна, кат небето вечна.
Нозете ѝ крепки Черно море мий,
челото ѝ голо в полюса се крий.
Империя страшна, що в себе обзема
гори, моря, степи, есен, лято, зима,
язици, народи, вери чудна смес,
всичките степени на людский прогрес,
от приветний русин до остяка дивн,
от тъмний грузинец до чухона сиви.
Де реките сини мязат на моря,
де нощите грее чужда нам заря.

¹ Биконсфилд, тогава занят с писане романа си «Ендимион».

На туй царство днес е Петербург вратата,
 де животът блика, хълта светлината:
 Москва му е пъпът, центърът — далек,
 де всякой вик стига и намира ек,
 дето старий Кремъл, паметник свещенни,
 в чийто зид разби се Бонапарт надменни,
 завет велик пази под гордий си свод.
 Там се чува пулсът на руский народ.
 Кога тя ѝ готова, всичко е готово,
 там се произнесе великото слово.¹

Но коя е тая страна, пълна с студ,
 дето ме пренася летежът ми луд,
 продупчена с блата, с реки и с фиорди,
 с моря окръжена и с китове горди?
 Стихийте са тука в постоянен бой.
 Ветри на нощите не дават покой,
 зимите са дълги, ледът се не пука.
 Затова да бягам, че измръзнах тука.

На юг, на юг фъркам! Минувам Берлин
 и Полша тъжовна — паднал исполин,
 и Австрия стара, сбърчена кокетка,
 по коварство славна, по лукавство редка!
 Минувам Швейцаря, щастлива страна,
 през нейните горди, снежни рамена,
 Унтервалден хладний и мирна Женева,
 коя се огледва кат в извора дева.
 Ето Пиренейте! Слънцето пече.
 Топлик ароматен в въздуха тече.
 Поздрав ти проваждам, Шпанио прекрасна,
 тъмна кат легенда, кат вакханка страдна,

¹ Манифестът за обявяването на Освободителната война.

люлка на светото ауто-да-фе.
 В теб расте Лойола, Фигаро живе.
 Твойто мурго чело увенчаха с лаври
 рицари, попове, поети и маври.
 Едно време ти бе първа на светът,
 към един свят новий ти отвори път.
 Любя твойта слава, твойта горда бедност,
 на щерките твои хубавата бледност,
 твойта Алхамбра, див Ескуриал,
 отде света плашал твойт страшен крал;
 твойте танци кръшни, хаванеза страдна,
 заради която нашта младеж ясна
 всяка вечер тича в «Люксембург»¹ кат бясна.

Средиземно море! От мене поклон!
 Тихо плувам вече в твоя небосклон,
 твойт шир лазурен, простор необятен
 упиват духа ми с възторг непонятен.
 Ето видя вече в хоризонта син,
 Везувий спокойно дими кат комин.
 Южното диханье кръвта ми съгрива,
 на мойта фантазья крила свежи дава.
 Ето ги горите! Ето го брегът!
 Красните долини разкошно цъфтят.
 Под тия класични тихи небосклони
 Рафаел чъртайше дивни си мадони;
 тук пееше Тасо своя химн висок;
 тука Данте — гений мрачен и дълбок,
 посред рая земни описваше ада!
 В таз земя антична, ала вечно млада,
 там на един остров е героят стар²,

¹ Увеселителен локал в Пловдив.

² Гарибалди.

който вля в сърцата за свобода жар,
който с остра сабя и горещо слово
на Италия даде призвание ново.
А там — в остарелий, глухи Ватикан,
стои старец мрачен — плешив истукан,
на принципи светли веч немоощен враг,
останка печална от рухналий мрак.

Но мойта фантазья, лека и блудяща,
на брегове други бърже ме изважда.
Ето ме в Елада! Видя и Парнас
(но сега мързи ме там да слазям аз),
ето таз земица, що обезпокои
вселената нявга с богове, с герои
и с лъжи прекрасни света наводни,
и мозъци много сладко затымни.

Бърже ме отнасят леки ми крила
далеч от светата елинска земя.

Кой е този болен, легнал при Босфорът?
Докторте не знаят какво да го сторат?
Пак за ампутация фащат да говорят.¹

Но южният вятър тласна ме напред
и към север тикна бързий ми полет.
Ето пак здрависвам Емус горделиви
и Марица синя в полята родливи
кат градина райска проснати пред мен!
В песните ми тръпне техний лик засмен!
Пловдив! Пловдив! Ето трите му могили —
сред полето равно легнали камили —

¹ Ставаше тогава натиск въз Портата да отстъпи на Гърция част от Епир и Тесалия.

и аз беден пътник, морен пилигрим,
с радост пак му гледам синкавия дим.
Ето веч пристигам в столицата наша:
тя е пак самата! Пак е тая каша
от язици, вери и наций безчет,
от които няма ни образ, ни цвет;
със своите лантерни, балове, венгери,
от които вечер въздухът трепери,
със своите интриги, калове, вони,
що Марица цяла не може уми,
с мойто тихо гнездо и скромен подслон
и — мила съседка на срещний балкон.

1880

ЕПИТАФИЯ

Лорд Биконсфилд умря,
изчезна в тъмний мрак
и всичко честно се засмя
от Лондра до Батак.

ПРАКТИЧЕСКИЯТ ЧЕЛОВЕК

Недейте прави толкоз гръм,
не ме корете строго,
каквото имам, щото съм,
на себе го дължа, ей богу.

Аз чедо съм на моя век,
можах добре да го изуча
и като умен человек
найдох на щастието ключа.

Наистина, не бях всегда
със съвест скрупулозна;
но пълний джеб не е беда,
а бедността е само грозна.

Какво да сторя, брате мой?
Човек съм: ям и пия,
обичам дом, жена, покой
и мразя сюрмашия.

В света аз практика сторих:
лъгáх, печелях, взимах,
сто роли ази промених...
и сто начала имах.

Любих, мразих по сметка аз,
клеветях тайно, фалях явно,
пълзях пред всяк кумир и власт,
навождах си врата безславно.

На богатшите бях раб
и никой случай не пропусках,
и вещо слабий си кораб
по вятра само пущах.

Опитах всичко, бърках вред,
писах и в стихове, и в проза,
във всяко дело, слово, ред
от подлост гуждах малка доза.

Така се дигнах аз, така,
не съм лапал кат вази ветър,
у мен бе всичко под ръка
и имаше си raison d'être.

ДИПЛОМИРАНИТЕ

Non, d'aucune chevalerie
Je n'ai le brevet sur vélin.
Je ne sais qu'aimer ma patrie,
Je suis vilain et très vilain.

Béranger

Да, господа, така, невежествен съм аз!
Не съм достоен, знам, да бъда между вас.
Злочест съм аз, уви, че в мойта младост трома
кат вази не грабнах поне една диплома,
за да блеща всегда с таз книга-талисман,
що ректор някой си небрежно ми надраска,
и с нея да вървя надменен, горд, засмян,
и да ми служи тя за було и за маска
на всичко, всичко, що бездарно, тъмно, зло
природата тури под моето чело
и кат разковник скъп към щастье да ме води
през всичките врати и служби, и доходи.
Наистина, простак, невежествен съм аз,
не съм прахосал част от мойта пролет тъмна
да свърша някой курс и някой още клас,
да мога по-подир със право аз да гръмна:
«Коленичете вси, и малък, и голям!
При вас спасител същ и гений днес довтаса!

Аз чел съм Блунчли; Фохт и Кант и — Дарвин сам
в главата ми стоят; другар ми е Бентам,
учил съм даже таблиците на Лапласа!»

О, не, не съм учен и в ваший горд разряд
кат мен невежа път не може си пробие.
Туй казвах си го аз, казахте го и вие.
Аз прост съм человек, и сам съм виноват!
Кат вази не успях, завършил факултета,
кат бомба таз страна да стресна, да връхлетя
и от обскурна твар — без подвизи, без труд,
богат да стана в три дни — във четири — прочут!
(Страната туй дължи на мойта сваят висока)
и по каприза свой съдбата ѝ безока
да поведе без страх в каквато щъ посока.

Аз нямам право днес кат вас да съм хлевуст.
Оскъден съм сега от знания дълбоки,
на книгите не знам названьята изуст,
за слава нямам аз претенции високи.

Аз бедно съм дете на естеството днес,
кумирът ми е друг, не ваший интерес.
Аз малко се учих и малко ази чина.
Не съм донесъл плод от никоя чужбина.
Под тоя небосвод родих се и раснах,
и само тоз въздух отечествен дишах,
и — саморасляк див — на тая почва дива
намирах си храна и пиях струя жива.
Навикнах йоще млад да вярвам в честността,
да мисля, че у нас към ближний любовта,
съзнаньето в дълга, полетът към зората,
към правдата света, към зрака, към борбата
готовността за все: за жертви, за бедн,

когато се касай за работи свети —
неща, излишни вам и много редки тука —
за мене са поне най-красната наука!

Таз книга четох аз. Не мога като вас
с загадъчен диплом звездите днес да свалям
и с гръмки имена аз мойто да разфалам,
да казвам що знам аз, а не какво съм аз.

А имам йоще таз наивност във светът
да мисля, че сърцето трябва при умът,
че нашият кумир не състои в златото,
че можем, ако щем, и без скрепен диплом
да бъдеме добри и честни мълчешком.
Доброто аз не правя, но верувам в доброто.
Далеч е идеалът, но аз го гоня пак.
Аз слаб съм и неук, но пак се сещам як
и трудя се безспир на всякой, който чува
и търси красното с приветливо лице,
туй слово да предам, що в моето сърце
природата го вдъхва и господ го диктува.

Така е, господа. Блестящият диплом
не може днес да е, по моя разум хром,
мерило и аршин на нашата полезност
и несъмненен знак за несъмнена честност.
Примери мога да, и не един, не два,
че без диплом гръмлив, без шум и без слова
мнозина братя вни от учената класа
и без да са поне слушали за Лапласа,
умяха с своя труд, заслуги и талант
да си въздигнат в нас нетленен монумент.
И тоз хартиен къс, челото ви що киче,
не може ви предá стан по-друг, по-висок

и на забвеньето от червяка жеток
не може ви спаси във гроба ви дълбок.
Защото изворът на всякое вельчье
във дарбата стои, не в външното отличие
и славните мечти в сърцето ни цъфтят,
и само оттам могат високо да летят.
И Левски беше прост. Черковният канон
бе всичият му курс. А вижте как греи с
И Ботев, тоз герой, тоз мрачния певец,
и без диплом умря в Балкана кат борец.

ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ

ЛЕВСКИ

Манастирът тесен за мойта душа е.
Кога човек дойде тук да се покае,
трябва да забрави греховния мир,
да бяга съблазни и да търси мир.
Мойта съвест инак днеска ми говори.
Това расо черно, що нося отгоре,
не ме помирява с тия небеса
и когато в храма дигна си гласа
химн да пея богу, да получа раят,
мисля, че той слуша тия, що ридаят
в тоя дол плачевни, живот нестърпим,
и мойта молитва се губи кат дим,
и господ сърдит си затуля ухото
на светата песен и херувикото.

Мисля, че вратата на небесний рай
накъде изглеждат, никой ги не знай,
че не таз килия извозда нататък,
че из света шумен пътят е по-кратък,
че сълзите чисти, че вдовишкий плач,
че потът почтений на простий орач,
че благата дума, че правото дело,
че светата правда, изказана смело,

че ръката братска, без гордост, без вик
подадена скришно на някой клетник,
са много по-мили на господи вишни
от всичките химни и тропари лишни,

Мисля, че човекът тук, на тоя свят,
има един ближен, има един брат,
от кои се с клетва монахът отказа,
че цел по-висока бог ни тук показа,
че не с това расо и не с таз брада
мога да отмахна някоя беда
от оня, що страда; мисля, че канонът
мъчно ще направи да замлъкне стонът;
че ближний ми има нужда не в молитва,
а в съвет и помощ, когато залитва;
мисля ази още, че овчарят същ
с овцете живее, на пек и на дъжд,
и че моите братя търпят иго страшно,
а аз нямам нищо и че туй е грешно,
и че ще е харно да оставя веч
таз ограда тиха, от света далеч,
и да кажа тайно две-три думи нови
на онез, що влачат тежките окови.
Рече и излезе.

Девет годин той
скита се бездомен, без сън, без покой,
под вънкашност чужда и под име ново
и с сърце порасло и за кръст готово
на робите слепи в робската страна
и носи съзнание, крепост, светлина.
Думите му бяха и прости, и кратки,
пълни с упование и надежди сладки.

Говореше често за бунт, за борба,
кат за една ближна обща веселба,
часът на която беше неизвестен;
изпитваше кой е сърцат, сиреч честен,
участник да стане във подвига свят;
всяк един слушател беше му и брат.
В бъдещето тъмно той гледаше ясно.
Той любеше своето отечество красно.
Той беше скиталец и кат дете прост
и като отшелник живееше в пост.
Горите, полята познати му бяха;
всичките пътеки кракът му видяха,
пустинята знайше неговия глас,
хижата го знайше и на всеки час
вратата ѝ за него отворена беше.
Той се не боеше, под небето спеше,
ходеше замислен, самси, без другар.
Тая заран млад е, довечера стар,
одеве търговец, сега просяк дрипав,
кога беше нужно — хром и сляп, и клипав;
днес в селото глухо, утре в някой град
говореше тайно за ближний преврат,
за бунт, за свобода, за смъртта, за гробът
и че време веч е да въстане робът;
че щастлив е оня, който дигне пръв
народното знаме и пролее кръв,
и че трябва твърдост, кураж, постоянство,
че страхът е подлост, гордостта — пиянство,
че равни сме всички в големия час —
той внасяше бодрост в народната сваят.

И всякоя възраст, класа, пол, занятие
взимаше участие в това предприятие:
богатий с парите, сюрмахът с трудът,

момите с иглата, учений с умът,
а той, беден, гол, бос, лишен от имотът,
за да е полезен, дал си бе животът!

Той беше безстрашлив. Той беше готов
сто пъти да умре на кръста Христов,
да гори кат Хуса или кат Симона,
за правдата свята да мре под триона.
Смъртта бе за него приятел и брат,
зашил беше тайно в ръкава си яд,
на кръста му вярно оръжъе висеше,
за да бъде страшен, кога нужда беше.
Той не знайше отдих, ни мир, нито сън,
обърнал се беше на дух, на огън.
Думата си цяла лейше в едно слово,
понявга чело си мръщеше сурово
и там се четеше и укор, и гняв,
и душа упорна, и железен нрав.

Той беше невидим, фантом или сянка,
озове се в черква, мерне се в седянка,
покаже се, скрий се без знак и без след,
навсякъде гонен, всякъде приет.
Веднъж във събрание едно многобройно
той влезна внезапно, поздрави спокойно.
И лепна плесница на един подлец,
и излезе тихо из малкий градец.
Името му беше знак зарад тревога,
властта бдеше вредом невидима, строга,
обсаждаше двайсет града изведнъж,
да улови тоя демон вездесъщ.
От лице му мрачно всички се бояха,
селаните прости светец го зовяха,
и сбрани, сдушени във тайни места,

слушаха със трепет, с зяпнали уста
неговото слово сладко и опасно.
И тям на душата ставаше по-ясно.

И семето чудно падаше в сърцата
и бързо растеше за жътва богата.

Той биде предаден, и от един поп!

Тоя мръсен червяк, тоя низък роб,
тоз позор за бога, туй пятно на храма
Дякона погуби чрез черна измама!
Тоз човек безстиден със ниско чело,
пратен на земята не се знай защо,
тоз издайник грозен и божий служител,
който тая титла без срам бе похитил,
на кого устата, пълни с яд и злост,
изрекоха подло: «Фанете тогоз!»
На кого ръката не благословия,
а издайство свърши и гръм не строши я,
и чието име не ще спомена
от страх мойта песен да не оскверна,
и кого родила една майка луда,
който равен в ада има само Юда,
фърли в плач и жалост цял народ тогаз!

И тоз човек йоще живеи между нас!

Окован и кървав, във тъмница ръгнат,
Апостолът беше на мъки подвъргнат
ужасни. Напразно! Те нямаха власт
над таз душа яка. Ни вопъл, ни глас,
ни молба, ни клетва, ни болно стенанье

не издаде в мрака туй гордо страданье!
Смъртта беше близко, но страхът далеч.
И той не пошушна предателска реч.
И на вси въпроси — грозно изпитанье —
един ответ даде и едно мълчанье
и казваше: «Аз съм Левски! Ей ме нѐ!»
И никое име той не спомена.

Но тиранът лютѝ да убий духът
една заран Левски осъди на смърт!

Царете, тълпата, мръсните тиранѝ
да могат задуши гордото съзнание,
гласът, който вика, мисълта, що греѝ,
истината вечна, що вечно живеѝ,
измислиха всякоѝ по една секира
да уморят всичко, дето не умира:
зарад Прометея стръмната скала,
ядът за Сократа с клеветата зла,
синджир за Коломба, кладата за Хуса,
кръста на Голгота за кроткий Исуса —
и по тоя начин най-грозний конец
в бъдещето става най-сяен венец.

Той биде обесен.

О, бесило славно!

По срам и по блясък ти си с кръста равно!
Под теб ний видяхме, уви, да висят
много скъпи жертви и да се тресят,
и вятърът южни с тях да си играе,
и тиранът весел с тях да се ругае.
О, бесило славно! Теб те освети
смъртта на геройте. Свещено си ти.

Ти белег си страшен и знак за свобода,
за коя под тебе гинеше народа,
и лъвът, и храбрий; и смъртта до днес
под тебе, бесило, правеше ни чест.
Защото подлецът, шпионът, мръсникът
в ония дни мрачни, що «робство» се викат,
умираха мирни на своѝто легло
с продадена съвест, с позор на чело,
и смъртта на тебе, о бесилко свята,
бе не срам, а слава нова за земята
и връх, откъдето виждаше духът
към безсмъртието по-прекия път!

БЕНКОВСКИ

Планината пуста. Дивота и сън е.
Вред пространства голи, бърда, урви, трънѝ;
в пустинята влада някоѝ гробен дух.
Небосводът гледа уплашен и глух.
Лесовете черни, накрай кръгозора
мяркат се, тъмнеят. Надалеч в простора
орел един плува, бавно се върти
над някоя мърша, що му дъх пратѝ;
по скалите зеят страшни пукнатини,
затулени с храсти — легла на гадини;
сипѝ безродни, плешиви бърда,
стръмнини без дървѝе, реки без вода
душата измъчват и плашат окото.

Из един там глух дол, обрасъл с глогина,
сега върви тихо някаква дружина.
Вождът е Бенковски. Бенковски е сам!
Бенковски я води в пустинята там;
героят, юнакът с мисъл на челото,
на подвига знаме, душа на делото,
човекът, що даде фаталния знак
и цял народ смело тикна с своя крак,
желязната воля, железните сили,
могъщото слово, що слабий окрили,
гласът, който каза: «Вървете! да мрем!
Ставайте, робове! Аз не ща ярем!»
И ние трептахме пред тоя глас мощен,
пред тоз демон таен, призрак полунощен,
който произнесе страшните слова. . .

Той сега вървеше с клюмнала глава.
Другари му верни, разбити и прашни,
мязаха на мощи и на сенки страшни,
седемдесет бяха, четирма са днес.
Другите паднаха: едни в боя с чест,
други в плен срамотен, други пък бегаха,
от тяхната участ кат се убояха.
Тъжно те вървяха в заглъхналий шир
по пясъка ситни, из дивия щир,
с пушки без патрони и с крака без сила;
всяка кост се клати, боли всяка жила;
подвигът е труден, пътят е свиреп.
Петнадесет дена без отдих, без хлеб
скитат се в горите, борят се с тиранът,
с пека, с дъждовете и с треви се хранат.
Често мисъл мрачна дохажда им тям.
Но бързо изчезва: Бенковски е там.
Бенковски ги пази мълчалив и страшен —

в бедите поддръжка и пример всегашен;
той държи, не охка, той е само блед,
от време на време издумва: «Напред!» —
и гледа на изток, и води ги смело,
и бурно се бърчи бледното му чело.
В глава му се сблъскват мисли цял рояк
и кроежи тъмни, и лучи, и мрак,
и ярост отровна кипи му в гърдите
за толкоз нещастья, надежди разбити,
за толкова жертви и вяра, и труд,
отишли на вятър под натиска люто!
И бунтът пред него, като облак чуден,
фърчи, като от някой ураган прокуден.

Накъде отиват? . . . Изведнъжка гръм
раздаде се силно от ближния хълм.

Кат снопове падат тримата другари.
Кръв димеща, топла пясъка прошари.
Пушекът се пръсна и гръмът мина,
кат напълни с екот цяла планина.
Потерята скокна от своята пусия
и шумно изкряска — смелост улови я:
тя видя един прав, и то кървав, сам!
Двайсет пушки мерят изново насам,
готови куршуми и огън да хрчат.
«Предай се, разбойник!» — извика водачът
и сганта внезапно загради отвърст
сетний неприятел със жажда за мъст,
със радост свирепа, с увереност дива,
че веч държи здраво плячката си жива.

Тогава ранений, прав, трепетен, див,
с поглед безнадежден, почти горделив,

с пет рани в снагата, при прага на гроба,
кат не щя да падне, както пада роба,
гръмна се в челото и сред гъстий дим
падна мъртъв, хладен и непобедим!

И Хаджи Люзгяр бей, главатарят стари,
пристъпи зачуден с хищни си другари
към таз жертва силна, към тоз горд юнак,
който му избягна с такъв славен бяг,
погледна чело му, с топла кръв покрито,
и очи му страшни, вперени сърдито,
и ръка му, взела револвера с мощ,
като че се готви зарад битка йощ,
и уста му бледни, открити към свода,
като че ще викнат: смърт или свобода!
И усети почит и трепет, и студ,
и викна уплашен: «Кой е тоя луд?»
Но всички мълчаха. Тогаз от земята
един труп пошавна, отвори устата,
пробуден от сила тайна, непозната,
и с глас издихающ, кат ръка простря,
«Бенковски!» — продума и тихо умря.

КОЧО

Защитата на Перушица

О движение славно, о мрачно движение,
дни на борба горда, о дни на паденье!
Епопея тъмна, непозната нам,
епопея пълна с геройство и срам!

Храмът беше пълен с деца и невести,
с въстаници бодри и бащи злочести,
които борбата в тез зидове сбра.
Участта си всякой вече я разбра.
Врагът от три деня наоколо храма
гърмеше отчаян. Ни страх, ни измама,
ни бой, ни закани нямаха успех.
Борците държаха и никой от тях
за сдаване срамно уста не отвори
и лицето първи да си опозори.
Оградата беше прилична на пещ,
задушена, пълна със въздух горещ
и със дим барутен. Свирепият глад
издаваше вече своя вик познат.
Децата пицяха уплашени, бледни
пред майки убити и трупове ледни.

Борбата кипеше отвътре, отвън.
Във всичките очи пламтеше огън.
Болнави и здрави, богати, сюрмаси,
русите главички и белите власи
взимаха участие в последния бой.
Майката мълвеше: «Чедо! не се бой!»
И даваше сину напълнена пушка;
и старата баба, що едвам се люшка,
носеше куршуми във своята пола,
и мъжът, учуден, имаше крила:
отзади, до него, жена му любима
гледаше азлъка пупал дали има.
Децата пицяха, като за път пръв
чуваха гърмежи и гледаха кръв.
И боят кипеше отвътре, отвън.
Много борци хладни спяха вечен сън,
и димът бе гъстък, и смъртта не беше

ни грозна, ни страшна, и кръвта шуртеше
из женските гърди наместо млекò.
Лудост бе пламнала във всяко око.
Старците търчаха с ярост на лице
и търсеха пушки с трепетни ръце. . .

Отвън враговете диви, побеснели —
сган башибозуци храма налетели —
фучеха, гърмяха, надаваха рев
и падаха мъртви във немощен гнев.
Главатарят тежен, в кръв топла оквасен,
на таз жътва дива гледаше безгласен,
и страхът неволно обзе му духът
пред тез раи слаби, що сееха смърт,
и вместо молби, плач пущаха куршуми.

Изведнъж далеко, на голите друми,
войска се зададе, с трясък, тичешком. . .
Сганта се зарадва, а в божия дом
душите сетиха трепет и смущение,
като пред десница, що принася мщенье.
Битката утихна. . . разреда димът
и някой глас чу се, че ехти в шумът:
— Ний се бихме, братя, със башибозуци,
защото са мръсни, диви и хайдуци. . .
Ето царска сила, да се предадем!
— Не щем! — Не! — Не бива! По-добре да мрем!
— Пушките си дайте! — Не! Не! — Що да сторим?
— Да се покорим ли? — Мълчи! да се борим!
— Предателят кой е?! Долу! — викат с бяс, —
спогодба не става между тях и нас!
Една жена викна: «Чуйте! срам!» и пушна
към войската царска и падна бездушна,
и гърмът разклати смаяний народ!

Трепна всяко сърце и всякой живот,
огънят обфана тия души горди.
— Да се не вдадеме на турските орди! —
И гърмежът почна, и боят със гнев
подзе своя страшен и гробен напев,
но йоще по-страшно и йоще по-гробно.
И смъртта из храма фучеше злокобно.
Отчаяние мрачно лицата вапца,
майки не познаха своите деца.
Отвън срещу храма зяпнали пушката
забълваха пламък и бомби, и хала!
И стените стари разлюляха с звук
кат внезапний вятър планинския бук,
като тръс подземен многожди повторен.

Изведнъж видяха там зидът съборен.

Перущице бледна, гняздо на герои,
слава! вечна слава на чедата твои,
на твоята пепел и на твоя гроб,
дето храбро падна въстаналий роб!
Слава теб, че ти се одържа до крайност
и бори се в пушек, и падна със саянност.
Ти в борбата черна и пред турский гнев
издигá високо твоя свилен лев,
и глава не клюмна, и меча не даде,
и твоята светиня срамно не предаде,
и нашта свобода ти я освети,
и за толкоз жъртви гордо отмъсти.
Поклон на теб, граде, пепелище прашно,
на борба юнашка свидетелство страшно!
Твойте чеда бяха силни в трудний час,
твоята гибел беше тържество за нас,
защото ти падна със падане ново

и в нашта история тури светло слово.
Защото ти блесна в синия простор,
сред многото подлост, сред общия позор!
Защото пропадна и в гроб се халоса,
славно, както Прага, както Сарагоса,
обвита във пушек, окъпана в кръв;
защото ти — сетня — пример даде пръв
как да мре народа и не моли бога,
и не рече: милост! в общата тревога;
и — нищожна, тъмна, без крепост, без мощ,
и със голи ръце, и без никой вожд,
без минало славно, без примери славни,
що малките правят с великите равни,
ти с твоята смърт страшна и храбри моми
Картаген надмина, Спарта засрами.

Но войската скоро храма окръжава,
отвсякъде ужас и смърт приближава.
И сганта, упита от лакома стръв
и гладна за блудство, за месо и кръв,
изскърца със зъби. Бомбите трещяха.
И момите красни с децата пицяха.
Слисаните майки с поглед страховит
блъскаха глави си о голия зид
и падаха, други — с настръхнали власи
във своите колене душаха деца си.
Във тоя миг Кочо — простият чизмар,
наранен, отслабнал и бунтовник стар,
повика жена си — млада хубавица,
на гърди с детенце със златна косица,
и рече: «Невясто! виж, настая сеч
и по-лошо нещо. . . Ти разбираш веч. . .
Искаш ли да умреш?» — И клетата майка,
бледна, луда, няма и без да завайка,

сложи си детето с трептещи ръце
и кат го цалуна в бялото челце,
застана и рече: «То да е отзади!
Удряй!». . . И Кочо ножът си извади
кървав из гърди й; и чучур червен
бликна и затече, и Кочо втрещен
погледна детето. То плачеше клето!
«Майка ти не ще е сама на небето!»
Рече и замагна, като в някой сън,
и възви глава си, пламнала в огън.
Главицата падна, трупът се затресе
и кръвта детинска с майчинта се смеси.
И Кочо пак рече: «Не остана мощ,
но за един удар имам сила йощ!»
И ножът димещи опря с две ръце
право, дето тупа негово сърце,
и падна обагрен, грозен, страховит,
с отворени очи и със нож забит.
.
.
.
.
.
И храмът ехтеше от моми, невести,
кат падаха в кръвье или във безчестье!

И господ от свода, през гъстия дим,
гледаше на всичко тих, невъзмутим! . . .

БРАТЯ ЖЕКОВИ

В една ниска плевня, под тъмната стряха,
двамината братя укрили се бяха.
Четата отмина. По-старият брат
от треската фанат, разтреперан, бляд,
лежеше на голо, в ръка с револвера,
и той рече слабо: «Защо тъй трепера?
Животът отива, във огън горей.
Под таз плевня тясна страх ме е да мръ. . .
Ще ми се на воля, в боя, на полето
поне да издъхна и с куршум в сърцето.»
Внезапно на двора шум се чу голям
и глас викна гърлест: «Излезте оттам!»

Стопанът уплашен гости си обади!
Вчера ги прие той, днеска ги предаде.
Защото страхът е бездушен и слеп,
на малките души — съветник свиреп.
Той е дух, що лази. В тъмното му царство
подлостта братува с тъпото коварство.
И човек от него е жълт като смин.
И бащата сочи скрития си син,
и майката пуца детето на друма,
кат бяга, и тихо: «Олекна ми» — дума,
и не сеца трепет, ни любов, ни жал,
защото душа ѝ страх е завладял.

Но Михаил Жеков, бръз като вихрушка,
става, болен, бледен, грабва своята пушка
и гръмва към двора и вика: «Назад!»
И косата щръкна на по-малкият брат.

И турската паплач изрева: «Удрете!»
И битка се почна между враговете.

Дворът веч трепери в гърмежа, в димът.
И двамата братя до входа стоят
с револвери черни и с мъжко решение
да умрат. Очи им със кръв са налени.
Сърцата им чукат, ръце им трептват
и пращат във купа и ужас, и смърт.
Плявата е мека, но пропуск не дава.
Куршумите удрят кат о скала здрава.
Боят е неравен: двама срещу сто.
Като рой ястреби над птиче гнездо,
убийците тичат, реват, обикалят
плевнята и пушкат, и в прах се повалят,
кат кокошки много, що ги гази мор,
и кръвта се лее по шумния двор.
— Огън дайте скоро! — вика Мустафата
и падна; куршумът пръсна му главата.
— Да запалим! — вика смаяната сган.

И в плевнята скоро проникна думан.
Михаил остана корав като камък,
но брат му отслабна пред близкия пламък.
— Да се вдадем, рече, тук ще изгорим!
Страшно ме отравя горещият дим! —
Михаил бе страшен. Злобно затрепера:
— Ти не си ми брат бил! — вдигна револвера
и гръмна в тила му. Братът се простря.
Михаил погледна и рече: — Умря! —
И всред гъстия пушек пак рече: — Ще сваря! —
гръмна се в челото и падна в пожара.

И две души бели из грозния плам
фръкнаха към бога, свободни, без срам.

КАБЛЕШКОВ

Няколко месеца как е ралото паднало от ръцете им. Предаността към огнището. връзките на челядта, прелестите на тихия селски живот, сладките думи на любовниците: любовта към отечеството замести всичко. Те живеят само за него. Българию, фърли своето презрение на хулителите, които разгласяват, че ти можеш да отхранваш само роби. Сърцето на тия роби бие със силата на петвековните ти теглила!...

«Отечество» — К. Величков

О Каблешков бледни!

Тоз народ поробен
да мисли за слава не беше способен;
игото тежеше на неговий врат,
без да предизвика гордия му яд.
Той беше спокоен. С позор на челото
безропотно, храбро живееше в теглото.
Яремът му беше и родствен, и мил,
понеже се беше със него родил;
от люлката с него в живота бе тръгнал
и на труда беше като вол обръгнал.
Народът бе мирен и почти засмян,
сред робството тежко ходеше пиан,
защото теглото — и то е пианство
и прави по-мило злото окаянство,
и разумът мъти на простий народ,
и държи го в дрямка, и прави го скот.
Той ядеше, пийше, жнеше по Петровден,
срещаше Великден, чакаше Гергьовден,
по Коледа, весел, колеше прасето...

А мъките бяха страшни под небето!
Тираните, бесни, върлуваха веч.
Полята пицяха от техния меч,
всеки ден от кърви невинни залети.
Всеки ден злодейства — хабери проклети:
тук обран търговец, друг — ранили зле,
там орача кървав в нивата нашле —
някой баща беден на седем дечица, —
днес пламнала плевня, утре воденица.
Обири и даждя, грабеж, произвол!
Сюрмахът без стряха, орачът без вол
остаяха. Турчин беснееше, гладен,
властта беше глуха и съдът продаден.
И нищо по-друго. Робът беше як,
игото влачил е, ще го влачи пак.
И никоя съвест не трепваше гнявно
против туй живене и мранè безславно.
И слово свободно и надеждна реч
до никой слух робски не стигаше веч.

Левски бе угаснал преди три години.

И народът спеше. Небесата сини
блещяха със трепет над робския край
и питаха бога: «Докога ще трай
таз земя в теглото и рабските звънци
позорно ще дрънкат и нашето слънце
да свети над нея, а да гледа мрак?
Докога ще дремят, о господи благ?»
Така те мълвяха в пространството чудно.
А народът спеше, спеше непробудно.

Каблешков избухна една вечер тук
и разклати всичко, като тръбен звук.

Делото се почна и думата падна
на земя из тайно за свобода гладна.
Дух един потаен навред профърча
и всякоя възраст, пол, класа, душа
размърда, разбуди, като гора спяща,
що тихият вятър внезапно разклаща.
Някой твар незнаен смъкна се тогаз,
сърцата, стеснени, сетиха завчас,
че стават големи и тудат по-силно
от някакво чувство велико, умирно;
и рабското иго стана изведнъж
несносно и страшно. — Всякой стана мъж!
Идеята бърже поникна, порасна
и като от изток зората прекрасна
облада душите с новия си жар. . .
Всякой беше бодър: як, слаб, млад и стар,
богатий и бедний под покрива сламен —
всичките горяха от същия пламен
и бързаха нещо да направят там.
От толкоз търпение усетиха срам.

Всичкото кипеше. Великото слово
на сърцата даде биене по-ново,
прежната апатия и хладност, и сън
сега бяха треска, живот и огън.
Усилия, мисли, желания скрити
към една се точка упътиха все
и преображение внезапно станя,
и бащата, смаян, сина не узна.
Младежът забрави шума, веселбите
и фана да дири места по-закрити

за срещи потайни. . . И простий чизмар
въз стола четеше вестника със жар,
с със глава подпряна, с изпуснато шило,
и друг път сърце му не бе така било.
И скромний учител във своя урок
фана да загатва за «тиран жесток»
и речта «свобода» да повтаря често.
И всяко сърце, и време, и место
духът на борбата изпълваше веч.
За друго тогава не ставаше реч.
Враждите престаха и любов безкрайна
свърза в едно всички, кат верига тайна;
всякой бе приятел, всякой беше брат.
Забравиха всичко, щото бе отзад:
зависти, раздори и минало мрачно;
като чрез слияние свещено и брачно
всички се сдушиха и със веселба
решиха се вече за смърт, за борба.
Едно дело общо, едничка цел свята
вдъхваше душите, сгряваше сърцата.
Въодушевление нечуто завчас
смая всеки разум, упи всяка сваят!
Народът живейше със чувството само.
Свободата беше пленила ума му.
Той се бе усетил изведнъж голям
и готов за бунта, и храбър, и сам;
и колосът турски с грамадна си сила
бе за него нищо — империя гнила —
способна да рухне при първия крак. . .
И тъмна надежда, и сладостен мрак
затуляха всичко — бъдещето бурно
се криеше още в небето лазурно,
явен беше само един идеал,
от мечти и светлост образуван цял.

И всичко се друго губеше в мъглата...
 Лудостта владее, умът и главата
 от другаде подтик приимаха веч.
 Борбата бе близко, близкото далеч...
 Очите с очите се срещаха скришно
 и да се разбират словото бе лишно.
 Тайната бе обща, мракът и нощта
 свидетели бяха на много неща,
 и кат някой демон подземен и мощен,
 чукът на ковача не спираше нощем:
 железото меко из светлия жар
 излизаше утром на лъскав ханджар;
 младите крояха опинци хайдушки,
 продаваха всичко, купуваха пушки,
 търговците бледи в застоя голям
 оловото само продаваха там!
 И в избите скришом със шъпот и с глуми
 малките хлапаци леяха куршуми.
 Булките печеха пексемед тогаз.
 Селяните хитри стягаха без глас
 черешовий дънер с обръчи железни
 и гледаха важно, мислейки се трезни...
 И върху гергьофа балканският лев
 излазяше златен и зинал за рев.
 И с тез сили малки, и с тез средства смешни,
 и с тез глави руси, и с тез пръсти нежни,
 и с тоз възторг луди, и с тоз дребен стан
 искаха да бутнат страшний великан!
 И в няколко дена, тайно и полека,
 народът порасте на няколко века!

ПАИСИЙ

О, неразумне и юроде! Поради что се срамиш
 да се наречеш Болгарин?... Или не са имали
 Болгаре царство и господарство? Ти, Болга-
 рино, не прелщайся, знай свой род и язык...»

П а и с и й (1762)

Сто и двацет годин¹... Тъмнини дълбоки!
 Тамо вдън горите атонски високи,
 убежища скрити от лъжовний мир,
 места за молитва, за отдиш и мир,
 де се чува само ревът беломорски
 или вечний шъпот на шумите горски,
 ил на звона тежкий набожният звън,
 във скромна килийка, потънала в сън,
 един монах тъмен, непознат и бледен
 пред лампа жумеща пишеше наведен.

Що драскаше той там, умислен, един?
 Житие ли ново, нов ли дамаскин,
 зафанат от дълго, прекъсван, оставян
 и пред кандилото сред нощ пак залавян?
 Поличби ли божи записваше там?
 Слова ли духовни измисляше сам
 за във чест на някой славен чудотворец,
 египтянин, елин или светогорец?
 Що се той мореше с тоя дълъг труд?
 Или бе филозоф? или беше луд?
 Или туй канон бе тежък и безумен,
 наложен на него от строгий игумен?

¹ Временно разстояние между написването «Царственика» от Паисия (1762) и написване настоящото стихотворение (1882).

Най-после отдъхна и рече: «Конец!
На житие ново аз турих венец.»
И той фърли поглед любовен, приветен
към тоз труд довършен, подвиг многолетен,
на волята рожба, на бденъето плод,
погълнал безшумно полвина живот —
житие велико! заради което
той забрави всичко, дори и небето!
Нивга майка нежна първенеца свой
тъй не е гледала, ни младий герой
първите си лаври, ни поетът мрачен
своят идеал нов, чуден, светлозрачен!
И кат някой древен библийски пророк
ил на Патмос дивий пустинника строг,
кога разкривал е въз гладката кожа
тайните на мрака и волята божя,
той фърли очи си, разтреперан, бляд,
към хаоса тъмний, към звездния свят,
към Бялото море, заспало дълбоко,
и вдигна тез листи, и викна високо:
«От днеска нататък българският род
история има и става народ!»

Нека той познае от мойто писанье,
че голям е той бил и пак ще да стане,
че от славний Будин до светий Атон
бил е припознаван нашият закон,
Нека всякой брат наш да чете, да помни,
че гърци са люде хитри, вероломни,
че сме ги блъскали, и не един път —
и затуй не могат нази да търпят —
и че сме имали царства и столици,
и от нашта рода светци и патрици;
че и ний сме дали нещо на светът

и на вси словене книга да четът;
и кога му викат: «Българину!» бесно,
той да се гордее с това име честно.
Нека наш брат знае, че бог е велик
и че той разбира българский язык,
че е срам за всякой, който се отрича
от своя си рода и при гърци тича
и своето име и божия дар
зафърля безумно като един твар.
Горко вам, безумни, овци заблудени,
със гръцка отрова що сте напоени,
дето се срамите от вашия брат
и търсите пища в гръцкия разврат,
и ругайте грешно бащини си кости,
и нашите нрави, че те били прости!
Та не вашто племе срам нанася вам,
о безумни люде, а вий сте му срам!

Четете да знайте що в стари години
по тез земи славни вършили деди ни,
как със много кралства имали са бран
и от царе силни вземали са дан,
и била велика българска държава;
как свети Борис се покръсти в Преслава,
как е цар Асен тук храмове градил
и дарове пращал; кой бе Самуил,
дето си изгуби душата във ада¹,
покори Дурацо и влезе в Елада;
четете и знайте кой бе цар Шишман
и как нашто царство сториха го плян;
кой бе Иван Рилски, чийто свети мощи

¹ В своя «Царственик» Паисий при братоубийството приписва на Самуила и отцеубийство и за тия престъпления мисли, че бог прати страшните наказания нему и на държавата му.

с чудеса се славят до тоя ден йоще;
как се Крум преславний с Никифора би
и из черепа му руйно вино пи
и как Симеон цар угрите прогони
и от Византия приема поклони.
А той беше учен, философ велик
и не се срамеше от своят язык
и кога нямаше кого да надвива,
той пишеше книги, за да си почива.
Четете и знайте що съм аз писал,
от много сказанья и книги събрал,
четете, о братя, да ви се не смеят
и вам чужденците да не се гордеят. . .
На́ ви мойта книга — тя е вам завет.
Нека се преписва и множи безчет
и пръска по всички поля и долини,
де българин страда, въздиша и гине.
Тя е откровенъе, божа благодат —
младий прави мъдър, а стария — млад,
който я прочита, няма да се кае,
който знае нея, много ще да знае.»

Тъй мълвеше тоз мъж, в килията скрит,
със поглед умислен, в бъдещето впит,
който много бденъ я, утринни пропусна,
но пачето перо нивга не изпусна
и против канона и черковний звън —
работи без отдих, почива без сън.

Тъй мълвеше преди сто и двацет годин
тоз див Светогорец — за рая негоден,
и фърляше тайно през мрака тогаз
най-първата искра в народната сваяст.

1882, Пловдив

БРАТЯ МИЛАДИНОВИ

Попейте ми, красни македонски деви,
попейте ми ваште невинни припеви,
втъкнете си китки, пратете ми клик
на вашия кръшен и звучен язык.
Треперяйки сладко, аз ще да ви слишам
и към вас ще фъркам и ще да въздишам
ведно с тиха Струма, ведно с мътний Дрин,
ведно с ека жалний, що праща Пирин;
летете, ехтете, песни македонски,
печални кат песни на бряг вавилонски,
сдружени с въздишки и с оковен звън,
дигайте, будете от гробния сън
тез спомени стари, тез преданья вети,
що кат сенки чудни пълнят вековете:
юнаци измрели без гроб, без венци,
за горска свобода паднали борци,
орляци левенти, дружини отбрани,
покрити със слава, със кърви и с рани,
наредени мълком, готови за бран
окол Крали Марка — вечен великан!

Дивний Крали Марко! Всеславянска славо,
на тъмни фантазий създање мъгляво,
Ролан македонски, заветен и мил,
ти векове с твойто име си пълнил!
По кои полета, по коя пустиня —
ти не си размахвал сабя дамаския?
Де не се е мяркал твойт страшен стан?
Къде не си мятал златен боздуган?
Де не си се борил с Муса-Кеседжия?
Де не си препускал коня Шарколия?

В коя скала здрава, във кой камък як
диря не остави грамадният ти крак?
От Белград до Прилеп, де в глуха пещера
турят ти въртопа тъмните поверья,
до Кукуш печални и до Хеликон
призракт се носи на черният ти кон
и се мярка твойта неизмерна сенка.
Коя ли бе тая баснословна ненка,
що откърми тоя дивен исполин —
с един крак на Емус, с другият на Пирин?

Летете, о песни, спомени големи,
въздишки последни на бившето време!
Пейте ги, девици, при Пинд и при Шар,
пейте ги при Струга, град хубав и стар,
дето се родиша двата Миладина,
на Македония двата верни сина.

Във влажни тъмници, пълни с мрак, вони,
помежду вековни и потни стени,
гниеха два брата, в окови два роба,
кат два живи трупа, фърлени в два гроба.
Векове минаха!... От слънце заря,
нито от надежда до тях не огря!
Проклети бъдете, о тъмници влажни!
Колко вий стопихте сърца, сили снажни,
колко зли насилъ, жертви, младини
погълнаха ваште смрадни дълбини!

Димитри бе влязъл пръв у своята бездна.
Константин по-после кат него изчезна.

Защото в един век, за правдата глух,
разбуждаха смело народния дух

и на братя родни чрез родното слово
те готвеха битви и бъдеще ново;
защото те първи усетиха срам —
туй велико чувство, и в глухия храм
сториха да екнат химни ясни богу
на език, погребен от векове много;
защото казаха: «Народ сме велик
и господ познава нашият език!»
И викнаха силно: «Мразиме хомота
позорен и мръсен на фанариота!»
Защото смеяха, без да ги е страх,
с силният да се борят и не бе ги грях
да пропаднат жертви заради народа
с тия сладки думи: наука, свобода;
защото сбираха песни по цял край,
туй както при Тунджа момите през май
триндафили сбират и в кошници гуждат,
затова по-рано от сън се събуждат;
защото увиха китка миризлива
от здравец и росен, и от клас на нива;
защото от всите гори и реки,
седенки и сватби, хора и тлъки
напевите сбраха, въздишките сляха,
на седата старост в паметта копаха;
защото струпаха в един общи тон
всичко, що бе отзив, припев, звук и стон,
и служиха в храма на мирните музи,
затова една нощ патрикт нахлузи
свойто черно расо и злобно каза:
«За тез два хайдука трябва железата.»

И ето защо са днеска оковани,
и в тия тъмници живи закопани.

Дълго те търпяха. Тъмничният смрад
отравяше бавно живота им млад.

Внезапно известие за милост довтаса.
И Фенер, котило на ехидна раса,
гняздо на кощунство, на леност, на блуд;
Фенер, по срама си позорно прочут;
Фенер, откъдето през векове цели
разврат и мъртвило в света са се лели
и който забули всички възток
с една гъста мрежа и никой тълчок
на духа не даде, нито мисъл нова
на човека, паднал във дрямка сурова,
без вяра в борбата и без идеал;
Фенер при такваз вест потрепера цял
и уплашен рече: «Друг е божий съд!
Тия два убийца трябва да умрѣт!»

И кат се прекръсти, прати им отрова.

Нощта бе студена, мрачна и сурова.

На заранта рано тъмничния свод
огласиха думи: милост и живот!
А бедните братя в предсмъртни страдания
изпускаха своите последни стенания.
И вече обзети от гробния хлад,
те прашаха сбогом на божия свят
и шушняха тихо с гаснееща сила:
«Как много те любим, Българо мила!»

1882, Пловдив

РАКОВСКИ

Мечтател безумен, образ невъзможен,
на тъмна епоха син бодър, тревожен,
Раковски, ти дремеш под бурена гъст,
из който поглежда полусчупен кръст.
Спи, дреми, почивай, ти, който не спеше,
ти, кой беше вихър, котел, що кипеше
над някакъв злобен, стихийен огън.
Спи! Кой ще разбужда вечния ти сън?

Природата веща беше се сбъркала:
тя от теб да стори гений бе искала,
затова в глава ти, като в една пещ,
фърли толкоз пламък и възторг горещ,
но друг таен демон се намеси тамо:
ти стана създанье от крайности само,
елемент от страсти, от злъчка и мощ,
душа пълна с буря, с блясък и със нощ.
Твоята вражда беше вражда сатанинска,
твоята любов беше любов исполинска,
любов без съмнение, без сваяст, без предел,
що кат кръст огромен ти беше понел.
Твоят символ беше: смърт или свобода,
сънят ти — Балкана, кумирът — народа,
народа с безчестие и с кърви облян.

Твоят живот целий беше един блян!

Ти гледаше, бледен, в бъдещето скрито.
Ти се вреше дръзко в миналото срито
и оттам влечеше кат победен знак
векове от слава, затулени в мрак,

за царе, юнаци вълшебни преданья,
обраснали с плесен старинни сказанья;
твоят орлов поглед виждаше навред
от българска слава останки безчет
и в тъмна ни древност, бездънна провала,
ти вкарваше смело вселената цяла.
Нищо невъзможно за теб не оста.
Ти даваше образ на всяка мечта.
На неми загадки, сфинкси безответни,
предлагаше твоите въпроси заветни;
историята, мракът, времето, редът
не значеха много в големия ти път;
ти иска да бутнеш, о дух безпокоен,
нешастен мечтател, апостол и воин,
в един час делото на пет векове.
Чухме ние твоите горди викове,
когато при Сава и при Дъмбовица
вика пръв: «Свобода! Сяйна е зорница!»
И ту с перо остро, ту с гореща реч
надеждите сейше на близ и далеч.
Един само буден сред толкова спящи,
ти един за всички, като демон бдящи,
работи, бори се, стреска, вълнува,
тук мъдрец замислен, там луда глава,
мрачен узник в Стамбул, генерал в Балкана,
поет и разбойник под съща премяна,
мисъл и желязо, лира и тръба:
всичко ти бе вкупом за една борба.

Историята има да се позамисли
във кой лик безсмъртен тебе да причисли.

Ти умря. И пътят към гроба ти ням
обрасъл е вече със бурен голям,

и прахът ти гние без сълзи набожни. . .
Не зарасна само, герою тревожни,
проломът широкий, който ти тогаз
в бъдещето тъмно отвори за нас!

1882, Пловдив

КАРАДЖАТА

И търсят духът на Караджата!
Ботев

Бунтът бе помазан. В горските усон
паднаха убити всичките герои.
Сам Хаджи Димитър между них оста,
защото числото надви храбростта.
Първото движение, първата дружина
дойде като буря, като сън премина —
метеор невиден в една тъмна нощ.
Букаците диви трепереха йощ
от гръма на боя, от таз нова дума:
«Свобода», що мина из тяхната шума
и екът разнесе, като един дъх,
от урва на урва и от връх на връх,
дето снегът мята бяла си покривка.
Юнаците спяха без гроб, без завивка,
навръх планината. Ни един от тях
боя не остави, не усети страх,
защото, когато Дунава минаха,
кръстосани саби мълком цалуваха,
защото на всички в гордите души
свободата сила и кураж внуши.

Командата беше: на месо удрете!
Лозинката беше: момчета, умрете!
И гордият Ванков издигаше с гнев
из дима високо свиления лев.
И смъртта беснейше на сганта из роя,
и стотини турци падаха във боя.
Пашата уплашен и с навъсен лоб
изпрати сто пушки срещу един роб,
и хиляди вълци срещу една чета,
минала кат сянка по тия полета. . .
И момците наши умряха със чест.

Митхад бе доволен от такава вест.

В тоя час вълците, кои мърши търсят,
с крак гърди им ровят и меса им късат;
и гладните орли, оплескани с кръв,
в мъртвите им очи удрят своя клъв;
и мухите златни в бръмчащи рояци
лакомо налитат немите юнаци,
изложени голи под слънчевий жар.

Митхад бе доволен. Пантер див и стар,
той бе победител. И снага му гнила
потръпна от радост. Той дигна бесила
по всичките ъгли и настана плач;
и тръпки побиха бледният орач
пред тия плашила нови и проклети.
Децата пицяха, от ужас обзети,
и горките майки дишаха едвам,
дорде да познаят кой се люшка там.
Страхът беше общи. Тъмниците бяха
наблъскани. Вредом младежи висяха:
едни мряха в гръчки, други с образ син.

трети — от страх мъртви — жълти като смир,
сякаш бе настала смърт и черна чума.
Брат не смейше с брата дума да продума,
синът от баща си трепереше бляд,
измяната — призрак из тъмният ад —
шушнеше зловещо и ужасът сейше,
въжето неспирно се с нещо люлейше.
Страхът бе на всички лицата вапцал
и своя зловещи печат бе им дал.

В това подло време в балканските габри
войските фанаха Караджата храбри.

Той беше юнака с горещата кръв,
Караджата храбри, във битките пръв,
мъдрец във съвета, орел в планината,
на четата гордост, слава на борбата,
на Хаджи Димитра съратник и брат,
като него храбър, като него млад.
Чувства сè велики в двамата горяха,
на същото знаме служители бяха,
на същата мисъл — жив образ и плът.
Един бе главата, другият — умът,
един беше вожда, другият — кърмачът,
към смъртта готови еднакво да крачат.

Караджата беше свързан, окован,
окръжен от мръсна и свирепа сган
кръвници, остатки от разбити орди,
що го на въжето завлачаха горди.
Самси от борците боя преживял,
разбит, злополучен, с кръв оплискан цял,
като лъв ударен, кой кръвта си губи,
Караджата гордо, сред смехове груби,

вървеше замислен към позорний стълб —
елемент ужасен в народната скръб.
Тълпата край него метежно ревеше
и на всяка крачка повече растеше.
Солдатите груби не сещаха жал,
децата из пътя фърляха му кал,
а една кадъна чехъла извади
и с бяс въз лице му три удара даде.
Той вървеше мрачно, спокоен и глух
на псувни, обиди; силният му дух
летеше към боя, де бяха останали
другари заклани, мечти, идеали. . .
Той виждаше ясно бунтовния лев,
летещ над глава им и готов за рев,
и горите красни, и оназ природа
широка и чудна, и пълна с свобода,
и Хаджи Димитра цял в кърви облен,
който му ревеше: «Що се вдаде в плен?
Караджа, без тебе не умирам ази!»
Кога до възето той се дотътрази,
очи му светнаха с небесен светлик,
той наду гърди си и нададе вик
и сганта утихна и занемя даже,
за да чуй по-харно какво ще да каже
последний въстаник за последен път.
Защото във тез дни на ужас и смърт
при многото подлост, предателства, глуми
казваха се често и големи думи —
из някои силни, големи сърца;
защото сред тия сплашени лица
понякога взорът срещаше титани
на челата с тайни слова начъртани
кат останки славни от друг някой род,
не останал вече под божия свод.

И ето що каза тогаз Караджата,
с поглед към народа и към небесата:
«Прощавайте, братя, отивам сега!
Отивам в душата с голяма тъга:
не умрях в Балкана от моите рани,
затова сте вие тука днес събрани.
Сълзи не ронете за мен тоя път,
ами се гответе и вие за смърт,
защото настаха нови времена,
в кои на кръвта се не дава цена
и гробът е по-мил, нежели позорът,
за всички, що мислят и честно се борят.
Не съм аз последен и не съм аз пръв,
дето тъй умирам. Българската кръв
реки ще се лее! . . . Смърт или свобода!
Беснейте, тирани, но жив е народа.
Юнаците с нази не ще се скратят,
нашта смърт ще вдигне другите да мрят:
за одного триста, за двама хилядо.
Чуйте ме, тирани! Ний сме племе младо,
искаме свобода, няма да се спрем,
ще се борим с вази, ще морим, ще мрем,
та пак да възкръснем! Бъдещето цяло
аз го виждам ясно, като в огледало,
скоро ще да рухне зверската ви власт,
наближава вече големият час
за бой, отмъщение, за смърт, за свобода. . .
Но ази умирам! . . . Да живеят народа! . . .
Смърт или свобода!»

И кога се люшна из въздуха он,
то хиляди гърди издадоха стон
и дълго йощ време там под небосвода
кънтяха тез думи: «Свобода, свобода!
Смърт или свобода!»

Брацигово падна подир славни битви.

Както вред, борбата почена с молитви,
с надежди и песни и свърши с погром.
Батак се предаде, уви, пълзешком,
Копривщица легна при първата бура,
топът черешови не спаси Клисуре
с високите урви; бледната зора
видя в кръв и в пламък Средната гора.
Панагюрци храбри след десет дни горди
откриха вратите на мръсните орди;
Каблешков-героят, таз душа вулкан,
биде фанат пленник чрез един аркан
от селяне прости, и лъвът Бенковски,
туй смешение странно на Левски с Раковски,
загина юнашки въз една река,
издаден, не казвам от коя ръка,
защото срамът ми изгаря челото...

Борба страховита! в която числото
надви на възторга — таз плява, тоз дим!
Ударът бе тежък и неотразим.
Бунтът се удави в паника ужасна,
де всичко високо падна и угасна.
Инстинктът на роба обади се пак
със всички си ужас, със всички си мрак.
И паданья бързи, и измени нови,
стиден плод на дълго влачени окови,
фърлиха в борбата своя вечен срам.
И тази епоха на кръв и на плам
през всички епохи и през вековете

ужасна и мрачна в хаоса ще свети,
растеща всечасно в по-голям размер,
и ще фърля вечно, като облак чер,
въз нашта история една сянка тайна
от кръв и позори, и слава безкрайна.

ВОЛОВ¹

Те бягаха, бледни, пред дивата сган.

И Волов, юнакът, цял в кърви облян,
извика: «О боже! О адска измама!
Подвигът пропадна и надежда няма!
Къде да се скрием от безславна смърт?»

Балканът

Аз нямам за вази ни завет, ни път.

Градът

Аз имам бесила.

¹ Волов — апостол по въстанието на 1876, и двама още въстаници, след провалянето на движението, като им се отказало навсякъде убежище и гонени от турска потеря, пристигнали на брега на Янтра, която била преишла буйна и голяма. Там, за да не паднат в ръцете на гонителите си, по предложение на Волова, предпочели смъртта и се фърлили в реката.

Х и ж а т а

Аз имам проклятия.

Я н т р а

Елате, нещастни, във моите обятия!

Пловдив, ноември 1883

ОПЪЛЧЕНЦИТЕ НА ШИПКА

11 август 1877

Нека носим йоще срама по челото,
синила от бича, следи от теглото;
нека спомен люти от дни на позор
да висне кат облак в нашия кръгозор;
нека ни отрича историята, века,
нека е трагично името ни; нека
Беласица стара и новий Батак
в миналото наше фърлят своя мрак;
нека да ни сочат с присмехи обидни
счупенте окови и дирите стидни
по врата ни още от хамота стар;
нека таз свобода да ни бъде дар!
Нека. Но ний знаем, че в нашто недавно
свети нещо ново, има нещо славно,
що гордо разтупва нашите гърди
и в нас чувства силни, големи плоди;
защото там нейде, навръх планината,
що небето синьо крепи с рамената,

издига се някой див, чутовен връх,
покрит с бели кости и със кървав мърх,
на безсмъртен подвиг паметник огромен;
защото в Балкана има един спомен,
има едно име, що вечно живеи
и в нашта история кат легенда греи,
едно име ново, голямо, антично
като Термопили славно, безгранично,
що отговор дава и смива срамът
и на клеветата строшава зъбът.

О, Шипка!

Три деня младите дружини
как прохода бранят. Горските долини
трепетно повтарят на боя ревът.
Пристъпи ужасни! Дванайсетий път
гъсти орди лазят по урвата дива
и тела я стелят, и кръв я залива.
Бури подир бури! Рояк след рояк!
Сюлейман безумний сочи върха пак
и вика: «Търчете! Та мо са ра и те!»
И ордите тръгват с викове сърдити,
и «аллах!» гръмовно въздуха разпра.
Върхът отговори с други вик: ура!
И с нов дъжд куршуми, камъни и дървие;
дружините наши, оплискани с кърви,
пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
всякой гледа само да бъде напред
и гърди геройски на смърт да изложи,
и един враг повеч мъртъв да положи.
Пушката екат. Турците ревът,
насипи налитат и падат, и мърт; —
идат като тигри, бягат като овци

и пак се завръщат; българи, орловци,
кат лъвове тичат по страшний редут,
не сещат ни жегата, ни жажда, ни труд.
Шурмът е отчаян, отпорът е лют.
Три дни вече се бият, но помощ не иде,
отникъде взорът надежда не види
и братските орли не фърчат към тях.
Нищо. Те ще паднат, но честно, без страх —
кат шъпа спартанци под сганта на Ксеркса.
Талазите идат; всичките нащрек са!
Последният напън вече е настал.
Тогава Столетов, нашия генерал,
ревна горолотно: «Млади опълченци,
венчайте България с лаврови венци!
На вашата сила царят повери
прохода, войната и себе дори!»
При тез думи силни дружините горди
очакват геройски душманските орди,
бесни и шумещи! О геройски час!
Вълните намират канари тогаз,
патроните липсват, но волите траят,
щикът се пречупва — гърдите остаят
и сладката радост до крак да измрът
пред цяла вселена, на тоз славен рът,
с една смърт юнашка и с една победа.
«България цяла сега нази гледа,
тоя връх висок е: тя ще ни съзре,
ако би бегали: да мрем по-добре!»
Няма вече оръжие! Има хекатомба!
Всяко дърво меч е, всяко камък — бомба,
всяко нещо — удар, всяка душа — плам.
Камъне и дървие изчезнаха там.
«Грабайте телата!» — някой си изкряска
и труповете мъртви фръкнаха завчаска

кат демони черни над черний рояк,
катурят, струпалят, като живи пак!
И турците тръпнат, друг път не видели
ведно да се бият живи и умрели,
и въздуха цепят със демонския вик.
Боят се обръща на смърт и на щик,
героите наши, като скали твърди,
желязото срещат с железни си гърди
и фърлят се с песни в свирепата сеч,
като виждат харно, че умират вече. . .
Но вълни по-нови от орди дивашки
гълтат, потопяват орляка юнашки. . .
Йоще миг — ще падне заветният хълм.
Изведнъж Радецки пристигна със гръм.

.
И днес йощ Балканът, щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща
славата му дивна, като някой ек,
от урва на урва и от век на век!

Пловдив, 6 ноември 1883

ПОЛЯ И ГОРИ

**ОТЕЧЕСТВО ЛЮБЕЗНО,
КАК ХУБАВО СИ ТИ!**

I

Отечество любезно, как хубаво си ти!
Как чудно се синее небето ти безкрайно!
Как твоите картини менят се омайно!
При всеки поглед нови, по-нови красоти:
тук весели долини, там планини гиганти,
земята пълна с цвете, небето със брилянти. . .
Отечество любезно, как хубаво си ти!

II

Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?
Ти сбираш в едно всички блага и дарове:
хляб, свила, рози, нектар, цветя и плодове,
на Изтокът светлика, на Югът аромата;
горите ти са пълни с хармония и хлад,
долините с триндафил, гърдите с благодат.
Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?

Отечество, не си ли достойно за любов?
 Кой странник без въздишка можѣ да те остави?
 Кой има сила твойте картини да забрави?
 Що нямаш ти? Що липсва под синий ти покров
 в случай, че бог би искал Едемът да премести
 и своя рай прекрасен при Емус да намести?
 Отечество, не си ли достойно за любов?

IV

Ти рай си, да; но кой те прилично оценява?
 Не те познават даже децата ти самѣ
 и твойто име свято не рядко ги срами!
 Какъв ли свят прекрасен в теб йоще скрит остава?
 Какви ли тайни дремят, богатства, красоти
 по твоите долини, поля и висоти?
 Ти рай си, да; но кой те прилично оценява?

V

Ах, ний живейме в тебе, кат същи чужденци,
 и твойт дивен вид ни не стряска, не привлича.
 Рогачът в планините по-много те обича,
 по-харно те познават крилатите певци,
 но ний не видим нищо, нам нищо не ни трябва,
 доволно е, че даваш покривката и хляба,
 и ние в тебе, майко, ще умрем чужденци!

Хисар, 1882

Пак из тебе хода,
 о природо свята,
 пак дишам свобода,
 гледам небесата.

Пак любя, пак мога
 да чувствавам чисто,
 да съзирам бога
 във всякое листо.

В мен млѣква борбата
 и човешкий ропот,
 внимава душата
 в чудния ти шопот;

в небето, в горите
 животът се смее,
 славеѣ гласовити
 из клоните пее,

и вадата бѣбли,
 и шумата шушне,
 и облакът пѣпли
 в бездните въздушни.

И всичко безбрежно,
 и всичките твари
 здрависват ме нежно,
 кат познайник стари.

Юли 1883

ПО РАЙСКИТЕ ДОЛИНИ

По райските долини
пътувам фърковат.
Навред картини чудни
и божя благодат.

Обичам те, обичам,
о родино света,
обичам те любовно
над всичко във света!

И нека бляскат други
земи с велик успех —
аз бъдещето твое
не давам го за тех.

Не давам го, дор блика
злато из тез бразди,
дор твоите недра са
небутнати руди,

дор имаш тез богати
простори за трудът,
дор тия гойни стада
в полята ти мучът;

дор раждаш крепки мишци
и в простите селца
стърчат школа красиви,
бръмнали от деца.

Юли 1883, Хисар

ПРЯСПА

Из прозореца си мълком
гледам Стара планина,
бяла пряспа йощ се мярка
върху гола й висина.

Слънце пали, ветри духат,
а тя сè тъй чиста трай,
като книга, де съдбата
нещо има да чъртай.

Юли 1883

КЪМ ПРИРОДАТА

Поклон на теб, природо, създанье необятно,
на твоя свод лазурен, на твойто слънце златно,
на твойта вечна младост и вечна красота,
на всичко, що е в тебе божествено и тайно,
невидимо кат бога, велико и безкрайно
и равно с вечността;

на всичко, що те пълни и движи, и вълнува,
що пей, що шушне страстно, въздиша ил празнува —
от дъха на зефира до буйний аквилон,
от бялото кокиче — дете на снеговете,
до бора исполински — врѣстник на вековете —
поклон, сега поклон!

В часа, когато пролет с диха си те съгрява —
с зари, с цветя, с зелено те кичи, подмладява;
в часа, когато — светла — личиш на божество,
кат странник някой скитен, кого шумът довлече,
аз ида с възхищение да гледам отдалече
на твоего тържество;

да гледам и да гълтам въздуха, светлината,
разлени в твоите доли, в горите, в небесата,
и в моите гърди фаща кръв нова да търчи;
и моя глас внезапно на устни ми замира,
и моето сърце става на някаква си лира,
готова да звучи.

И как си ти прекрасна! Как смайваш и пленяваш
и с блясъка си чудни очите заслепяваш!
Небето ти е пълно с зари, с звезди, слънца,
дъбравите със химни, въздухът с аромати,
де лястичките стрелят песните си фъркати
и пеещи крилца.

Теб всяка пролет нова с труфила нови кичи,
размесени със рози, със здравец и с кокиче,
кат млада годеница, що готвят за венец,
и твоего девство чисто се вечно подновява,
и твоят празник брачен без край се продължава —
и няма той конец.

И сводът син, прозрачный е твоего було бело,
и слънцето — брилянтът, що грей на твоего чело,
във облаците леки са твоите мечти,
въздишките ти страстни са в шъпота зефирни,
в росицата кристална са твоите подирни
девически сълзи.

Но ти си вечно млада и с таа усмивка ясна
пребъдваш безконечно чаровна и прекрасна,
и никога твоего було небесно не събърчи,
и пятно йоще няма въз твоята чиста дреха,
и бурите всемирни една лъча не взеха
от твоите лъчи.

И цял порой столетия въз теб, кат сън минали,
една седина, бръчка не са ти йоще дали,
нито листце свалиха от красния ти венец,
и ти си пак тъй нова и свежа, и богата,
като че вчера йоще излезе из ръката
на вечния творец.

И само човекът — създание разбито,
препълнено със грижи, от страстите надвито,
час мирен не нахожда въз теб да фърли взор,
да дъхне твоята свежест и тишина, и сладост —
участие да вземе в нетленната ти радост
и празничния хор.

Защо е той осъден на тоя подвиг мъчен —
във тебе да живее, от теб да е разлъчен?
В свобода да е пуснат, а в робство да копнее?
Възтокът и зората му нищо не обаждат,
кога цветята никнат и песните се раждат,
той чезне и немей.

Защо той — бог и червяк — дете на суетата,
един в света не може да люби красотата,
пространството безкрайно, хармонията, мирът?
И с умилени очи, с душа и сърце мирни:
Благодаря! да каже на хаоса ефирни,
де минове трептът?

Защо ръждата тленна от теб да предпочита —
и своите дрипи жалки — от твойта дреха сшита
с лъчи, с дъга, с смарагди, с румянец и злато?
И звънът на среброто или на железата —
от твойта песен чудна, разляна в небесата:
Защо? Защо? Защо?

Но ти, природо вечна, духа ми не огряваш,
на тоз въпрос безумен бръз отговор не даваш:
и ти сама си даже загадка зарад нас!
На нашите съмнения и лутанье несвясно
ти отговаряш само с едно величье ясно,
кат някой сфинкс без глас!

И нашите страдания, и радости, и вопли
мира ти не смущават, и туй, що нази чопли,
вълнува, мъчи, губи, не бърчи твоя лик;
ти само се любуваш на хубостта си вечна
и гаче тихо чакаш, щастлива и безпечна,
невидим годеник!

И аз, скиталец бледен, изникнал без причина
и пак така увехнал — аз скоро ще замина
кат гост неканен, тъмен, о, дивно естество!
И сред шума, песните — подобно вековете —
безследно ще изчезна, без някой да ме сети
в туй вечно тържество!

Пловдив, 14 март 1882

КРЪГОЗОРЪТ НА ПЛОВДИВ

От тез скали гигантски
пред моя смаян взор
разстила се простор
от гледки великански
и безконечний хор
на Алпите балкански.

Всъду, от край до край
на тая панорама,
коя граници няма,
окото ми блуждай
в един чаровен рай:
в поля, в гори зелени,
в ливади разцъфтени,
Марица де синей,
в нивя безкрайни, златни,
по хълми благодатни,
де нектарът вирей.

Какви прекрасни гледки,
какви картини редки,
какъв безкраен шир
от нови небосклони,
в кои мечтата гони
вълшебен някой мир!

На юг, в небето ясно,
потънало в зари,
тъмнеят се гори
с величие безгласно.
И като гледам там,

през равнини и снопи,
аз шъпна им едвам:
поклон на вас, Родопи!

По техните бърда
зелени и родливи
растат лозя и ниви,
стърчат села красиви,
кат орлови гнезда —
приюти на хлада.

А там, на запад, Рила,
безгласен великан,
глава си потопила
в небесний океан.

На север пък се вдига
неравната верига
на Средната гора.
По стръмните ѝ ребра
растат дъбрави диви
от буки горделиви
и дъбове свети,
де бурята ехти.

Ах, там, в тез хладни доли,
под селските тополи,
желал бих да се спра
на сладостна почивка
и смаян да съзра
цветущата усмивка
на селските моми. . .

Там мойта песен мила
мощ нова би сдобила
по красните хълми.

А там на север гледа,
над всичко заповеда,
димящ се кат вулкан
великият Балкан.
О, старий исполине,
Юмрючал горделив!
Аз пак те видя нине
във небесата сини,
изпъкнал, гол, плешив,
като гигантска птица —
на вихрите столица!
На север и на юг,
в полето или тук,
където и да ида —
сѐ тебе ази вида,
като се вдигах прав
сърдит, замислен, вечен,
величествен, мъгляв,
кат идеал далечен!

1882

ДОЛИНАТА

Обичам те, долино моя хладна,
долино сенчеста, приветна, шумна —
мирът на твойта тайнственост отрадна,
шумът на твойта вада сладкодумна. . .

Възток ли, запад ли изгрей пламливо —
ти каниш ме приветливо на гости
и бързам в твойто лоно аз щастливо,
обилно с прелести омайни, прости.

Във твойте брястове зеленолисти
невидим славей пей, въздиша чудно,
упойно бълбят струите сребристи
на твоего поточе будно.

Когато вечер знойно юлско слънце
зад твойте стари дъбове зализа,
над теб се носи весел шум от звънци
и стадото насам игриво слиза.

Дрвјата шъпнат; птички рой грамаден
цвърчат си; крави млечни мързеливо
пристъпят; въздухът е хладен
и пълен с дъх от сено миризливо.

Приятно губи се окото в твойте
отрадни сенки, де зефирът шушне,
и следва сред ливадите, усойте
на твойта вада токът лъкатушни.

И вред хармония се нова слиша,
и вред природата цъфти омайна,
и нямаш кътче, дето да не диша
поезия божествена и тайна.

Хисар, юли 1883

МАЙСКИ ВИД

Елате да погледнем на тоя чуден рай!
Излезте на полето: сега е красен май —
часът на красотите, на любовта, цветята;
елате да подхнем от пролетния свят,
от полското диханье, от горский аромат,
от струите прозрачни, що леят небесата!

Природата засмяна в тез дивни часове
скърбящите приветно към себе ги зове.
О вий, кои мечтайте, души, кои търпите,
страдалци ил поети, излезте днес навън:
за вашта скръб — утеха, за ваший дух — огън
тук има да открийте.

Сърца ви ще затрепкат от радост в тоя миг
и ваший взор, омаян от божия светлик,
ще се напълни с сълзи признателни и жежки;
и в сладко умиление уста ви ще мълвѣят
слова вълшебни, тайни, които никоѣ път
не може ги изказа езикът чловешки.

Хладът и миризмите, и свежият зефир
изпълнюват душата с блаженство и със мир;
небето и земята любовно се цалуват
и птици страстно пеят, горите шумолѣят
и тебе ти се иска да любиш на светът
сред тез хармоний майски, духа ти що милуват.

Навред очарованье! Величие навред!
Окото без насита лети от цвет на цвет. . .

И като чучулига, ту в небесата сини
потъва, пей звънливо и радостно витай,
ту като пеперудка тук долу си играй
и детски се люби на райските градини.

Нивята позлатени, на ветра от дъхът
вълнуват се красиво, преливат се, блещът.
Из тях, кат красен накит, обречен за момите,
чърви се ален пукал, синчецът се синей —
и бялата лайкучка в тревицата се смей —
всред мирните ливади емблема на звездите.

В дъбравата е шумно. Там славеи гласовит —
певецът на горите, Орфей пернат и скрит,
напява своите страстни мелодии в упоение
и често из браздите се тихо слива с тях
ту задружната песен, ту веселият смях
на младите копачки със бузи зачервени.

А там — горите сини — гигантски твърдини,
глави си снежни къпят в небесните вълни
и в празника участие и те за да добият,
цалувката си свежа изпращат къмто нас
и правят да се люшка леса и слабий клас
и с младо сладострастие гърди ни да забият.

Елате да погледнем безкрайний синий свод,
тоз океан въздушен, без дъно и без брод,
как в хаоса лазурний, де пъплят световете,
се облаците реят, кат някакви мечти,
как слънцето прекрасно разпалено пламти
и сипе въз земята зари, песни и цвете;

как май благословени, кат гений-чародей,
навред живот и младост, и хубост нова лей
и в червейчето мъртво, и в зрънцата зарити;
как из скалите вади усмихнатия храст,
как вред душа разлива и вкарва с чудна власт
поезьята в живота и любовта в гърдите!

ВЕЧЕРНИЯТ ЧАС

Ето вечерния час.
Огненият зъник изпраща на нас
своята сетня, приветна усмивка,
тихо природата иска почивка,
в сладка умора и нега, и страст.
Ето вечерния час.

Сладък зефир се разлива.
Чудно листата си шепнат свенливо
тайнствени речи, въздишки свети,
като любовници в сладки мечти,
и над вселената полусънлива
сладък зефир се разлива.

Всичко утихва, мечтай.
Млъкват и ветри, и песни, и лай;
само ручейката хладно ромони
в мрака под тъмни нависнали клони.
Звездното небе безмълвно сияй;
всичко утихва, мечтай.

Цяла природа почива.
Млъква гората, полето заспива.
Ангел невидим в надземния шир
плува и носи услада и мир,
всичко в едно се дихание слива:
цяла природа почива.

Хисар, 1883

ХИСАРСКИТЕ РАЗВАЛИНИ

От векове бивши скелети печални,
стърчат тия голи стени
и будят в нас мисли и спомени жални
за някакви минали дни,

когато светът е на цезари хищни
свещеното иго носил
и гробници крепки, грамадни и пищни
за своята свобода градил.

Сега е тук пусто. В тез силни оградѣ
сѣдбата отвори пролом,
безпечно по глухите, диви грамади
змията пълзи мълчешком.

Отдавна грѣм арките не е разтрасвал,
в стените див бурен вирей
и в рова дълбоки, що тях е опасвал,
орачѣт пшеницата сей.

И векове цели погребани плуят
край тия сломени стени,
трѣби и гърмежи за бой се не чуят,
а враните грачат едни.

Останки бездушни, следѣ запустели,
величѣе зарито в прахѣт!
Кат гробове глухи в тез красни предели
навяватѣ скръб на духѣт!

И тук, де е всичко шум, хубост и радост,
вий спите под синия свод:
едни застарели сред толкова младост,
едни мъртви сред толкоз живот!

Хисар, юли 1883

* * *

Когато ида в Балкана,
в ония тъмни дѣбрави,
сърце ми бързо ще сети
свобода, лекост и здраве.

Над мен си гледам небето,
пространства волни, широки,
под мен полята зелени,
долини хладни, дълбоки.

Душата бива там чиста,
без яд, без грижи, без страсти.
В недрата твои, природо,
тай се чистото щастъе!

ТАМ!

Искаш ли да посетиш страна,
пълна с бляскави предания,
люлка на велики имена,
на тегла, сълзи, страдания?

Де в шумящите гори
дъхат сладки благовония,
де небесните зари
греят грозни беззакония?
То иди, о брате, в Македония!

*

Ти желаеш ли да видиш свят,
дето нивга не блесна свободата,
де небето пуца благодат,
а яремът загрози природата?

Де надежда не блещи,
де сред общата хармония

вечен плач се чуй, ехти,
дето вечна е агония?
То иди, о брате, в Македония!

20 август 1883

РАЗМИШЛЕНИЯ В КОЛАТА

Хладно, зима. Ветровете
сняг по пътя сипят вече.
Сивчо, Кривчо! Дя, теглете,
че градът не е далече.
Там ще вземем нашия Яка:
разпус пише ни, че има,
майка му дома го чака,
Коледа ще минем трима.

Доста време, откак он е
на ученье в градско школо;
малко луд е и хайгон е,
но не щях да падна долу;
всички пращат, и аз пратих.
Та и ний не сме ли хора?
Колко мъки си изпатих,
майка му дор приговора!

Ех, дете е, що да правя:
грях е сляпо то да трае,
злато няма да оставя,
бари книга нека знае.

Не е право, дето казвал
поп Танаску, бог да прости,
че в учений дявол влязвал,
по е харно да сме прости.

Не е право, не е право,
има нещо в тая книга,
тя върти света наздраво,
тя струпаля, тя повдига.
С едно рало и волове,
видях, царства се не грабат;
времена дойдоха нови,
и човеци нови трябат.

Мина робство, неволия,
но да спим и то не струва;
простият и в слободия
пак е сляп и пак робува.
Едно време бе парата,
тя ум даваше за двама,
а днес питат във главата
какво има, какво няма.

И наш Яко след пет годин
глава умна ще да стане,
и учен и благороден,
ще зарадва старостта ни.
Тогаз нека хаджи Пете
да се пъчи, да се ежи...
Кривчо! Сивчо! Дя, теглете!
Нощта пада, вятър реже.

Как го майка му, горката,
чака сега да се върне,

да го стисне плачешката
и порасъл да го зърне!
А пък аз ще кажа: «Сине,
кажи нещо от наука!»
Той тогава ще да зине,
като гълъб ще загука.

За небето, за земята
и за всяка история,
какво има по царствата,
какво става в България...
А пък ний... Като пияни!
Не ще верува око ни!
Оттук гледам как ще фане
майка му сълзи да рони.

Кривчо! Сивчо! Дя, теглете,
че в града ме чедо чака,
утре рано там стигнете —
ще да вземем нашия Яка.
Той три годин паса вази —
и вий му се отплатете,
и за Бъдни вечер нази
ранко дома занесете!

Януари 1882

О ЖИВЕЛИТЕ КОСТИ

Съдбата, що дарува
на птичето гнездо,
на скитник-кораб завет,
на дивий звяр легло,

и мене — скитник беден —
най-после съжали
и кътче на земята
ми малко отдели.

При старо гробе турско¹
аз дом си основах,
но много пращни кости
оттамо изкопах.

Да, кости и останки
от стари векове,
и черепи изгнили
на мъртви родове.

Но призраци ужасни
дойдоха през нощта.
«Кяфире! — те крещяха, —
как имаш дързостта?»

Тук никой крак неверни
не бе стъпал до днес,
сега сме поругани,
изхвърлени без чест.

¹ Гробищата Орта-Мезар в Пловдив.

Какво позорно време!
Кой би изтраял туй?
Или пророкът вече
не види и не чуй!?»

О, сенки, аз им рекох,
идете си назад,
потайте се в земята,
не сте за тоя свят.

Не само ваште гроби
разхвърляха без ред:
преврати по-ужасни
ще видите навред.

Кат някой вихър буен
дойдохте един ден,
загълхнахте във бурен,
мухлясахте във лен.

И нивата, в която
минахте без следи,
сега е с благодатни
прорязани бразди.

Вий мъртви сте, но чуйте:
властта ви се срути,
по нашите полета
свободата цъфти.

Бесиля и гробове
вий сяхте в тези места —
днес паметници славни
учудват тук света.

Предания вековни
на натиск и разврат
дух нови ги замести,
мир, правда, благодат.

Идете си, о сенки
на миналите дни,
тук странни сте, тук няма
какво да ви плени.

Добре влезнахте в гроба
при вашите деди,
със умове заспали,
с мирясали гърди.

Сега защо станяхте?
На чий дойдохте зов?
Умрялото не буди
ни милост, ни любов.

Върнете се, прахът ви
злодейски нека спи:
добре поне, че кротко
земята го търпи.

РАНЕНИЙТ ОПЪЛЧЕНЕЦ ПРИ ШЕЙНОВО¹

Бой гърми, земя трепери.
Недалеч, под голий рът,
трима руски офицери
в бедна хижица лежат.
Славни рани из клането
ги извадиха навън,
малко чаец във гърнето
ври над слабият огън.

Изведнъж скръцна вратата
и носилка влезе пак
с нова жертва от борбата,
с ратник млад, с ударен крак.
Кръв тече обилна, гъста
из пречупената кост,
сабя турска е на кръста
на злочестий млади гост.

— Ура! Ваше благородье! —
радостно извика той, —
знамето се там забодя!
Ура... Шейновския бой!
— Ну, разправяй, бога ради,
как и що?... Добра ли вест?
— Вейсел паша се предаде
с шейсе батальона днес!

¹ Тоя епизод от подвизите на нашите храбри опълченци ни се разказа от очевидец. Опълченецът (за жалост името му не можах да узная) е бил в 6-та дружина.

— Браво, браво, мой любезний,
за таз славна новина!
Пийни чаец, постопли се,
виж, навънка е зима.
А таз рана как ти доде?
Колко кръв, бедняжка!... Ех!
— Нищо, ваше благородье,
във редута я приех!

— Успокой се, почини си,
ти си славен маладец,
йоще чаец... отдъхни си.
Вот! Победа наконец,
и балкани няма повеч —
лаври Скобелев набра.
Слушаш, Михаил Петрович?
Туй е нашето ура.

— Молим, ваше благородье,
вий познавате добре:
кога г е н е р а л ъ т води,
кой не иска да умре?
Отзарана аз си рекох:
как горя във тоя студ!
Двама юзбаший съсекох
вътре в самия редут!

Ето сабята, която
от по-дъртия вземах,
другия — заклах, когато
ме нападна... Не, сбърках!
Той бе ранен — сатаната:
гръмна въз мен, хоп в крака!

Аз го стигнах пълзешката
и удуших го с ръка.

— Браво, храбрий мой — продума
офицерът развълнен, —
вземи тез три пола... нищо,
ти си храбър и ранен,
теб Георгевский се пада...
— Ваше благородье, не,
не заслужвам аз награда:
сто да бях убил поне!

Мойте братя опълченци
в нови славни бойове
ще да гонят, поразяват
вечните ни врагове.
Аз не мога нищо веке,
а едвам се настървих;
ах, да имам крила леки,
че да фръкна и аз с них!

— Почини си колко-годе.
— Пристъпът вървя, добре,
струва ваше благородье,
челяк тамо да умре;
знамената се развяха,
музиката заигра,
а гранатите валяха
от проклетата гора.

Но ний знайм, че генерала
и той върви преди нас,
и фукнахме като хала,
към редута...и завчас

«На щикъ!» команда става:
бой и крясък, и ура!
Вижте ми сега ръкава:
не знам кой го тъй раздра!

И разбърка се народа!
Опълченците крещът:
«Ура! Смърт или свобода!»
«Аман!» — турците ревът.
Всички гуркаме се вътре!
И там кръвнина и сеч:
един охка, друг се тътри —
но редутът наш е веч!

— Успокой се, братец мили,
и кракът не шевели!
— Нищо, ваше благородье,
той от радост не боли!

1882

ПРЕД ГУМНОТО

Ето честния работник,
ето здравите ръце,
ето същият благородник
с изгорялото лице.

Той работи. На съдбата
нищо няма да дължней.
На труда си само смята,
на небето се надей.

132

Като нази няма знание:
жне, вършей забравен той,
и света с пота си храни —
мълчаливият герой.

1883

РОДОПИТЕ

I

Родопи горделиви — грамада вековечна,
от върхове гранитни верига безконечна,
защо ме тъй привлича видът ви див, суров?
Кат зидове гигантски, вий вдигате се смели
и криете от нази невидени предели,
цял свят незнаен, нов.

Обичам да ви гледам величието диво —
да гледам как стремите чело си горделиво
и фърляте широко надменния си взор;
как лъскат снеговете, що вази увенчават,
как зъбят се скалите и с гняв се вдълбочават
в бездънния простор!

Усмехнатата пролет богато украшава
плещите ви с кокиче, полите ви с морави
и във часът, когато буранът гневно вей
и носи дъх зимовен от карпите ви голи,
зефирът сладко шушне във тъмните юдоли
и славейчето пей.

133

И пей долът, потокът, лесът, гората стара,
лещерята, гнездото и пилето, и звяра,
учудени, пленени от ясний божи мир
и тоя шум размесен на цялото създание,
от гласове и химни грамадно съчетанье,
се слива с вечний мир.

В дъбравите ви глухи, що брадва йощ не знаят,
де дивите глигани куршумите нехаят
и никой гръм не сплашва рогаща фърковат,
свободата царува в съгласие със екът,
и рядко в тез пустини се мярка човекът,
кат дух от други свят.

При ваште реки бистри и извори прозрачни,
де нрави прости владат и духове юначни,
звучи език кристален, кат вашите вълни,
и спомени старинни, и дремащи преданья
живеят в тез долини и крайща без названья,
кат срутени стени.

II

О, тайнствени Родопи! Зад ваший гръб кръстати
разстила се цял хаос от планини космати,
от върхове плешиви, от диви лесове:
цял хаос неизходен от урви, чуки голи,
кръстосвани с потоци, с клисури и с юдоли,
и с хищни зверове;

цял океан от камък, гора и дипли гъсти,
що в някой час на буря бог някой уцвърсти
и, по една прищявка, нов лабиринт сторй,

кому светът не знайше ни пътя, нито входа,
дор пламъкът баташки таз тайнствена природа
внезапно не откри.

Изгря това сиянье! И адът сам настръхна!
И злобата човешка пред ужаса издъхна,
и полюсите чуха тоз страшен вик: Батак!
И цял мир видя бледен, под страшното светило,
момата във безчестье, младежа на бесило,
детето на маждрак!

Карлъко¹ снежноглави, гранитна пирамида!
Под твоя взор вършй се към бога таз обида
и тя на твойте преспи записана е с кръв. . .
И вашта слава мрачна от мрачни ви въртопи
докрай света отиде, о тайнствени Родопи!
От вас излезе пръв

страхотний вопъл, който гръмнѧ под небосвода
и тайно ни предсказа желаната свобода.
О драма! о развръзка! о страшни времена!
О бяг на Сюлеймана! . . - И днеска вий трептите
от пълчищата бледни, що бягаха разбити
през ваште рамена!

И помни ваший екот гърмежите победни,
на счуленте вериги дрънченъята последни
и първий вик: свобода! — що вази разлюля,
когато една заран, цял в лаври героични,
орелът кацна гордо на тез хълми класични,
с разперени крила!

¹ Най-високият връх в Родопите, издига се до самия Батак.

Крила, крила да имах! та щях да бягам ази
от туй борбище шумно на страсти и омрази,
де моя дух под мъки прегъва се кат роб,
та щях към вас да фръкна, Родопи горделиви,
с гърди разширочени и с погледи стремливи,
опрени в ваший лоб.

Аз щял бих да се стрелна в полета си чудесни.
сред облаците светли — селения небесни,
кораби без кормило, без шум, без капитан,
по волята на ветра оставени да плават,
кат мислите поетски, що често обитават
ефирний океан;

аз щял бих, о грамади, о снежни пирамиди,
върху кои орелът легло си волно зиди,
полека да се нося над ваште висоти,
над преспите ви бели простора да измирам
и сянката си будна с любов да я съзирам
по тях, като лети;

или да се упивам от вихрите ви луди —
и аз съм също бурен, — кога Еол разбуди
усоите, стихийте с внезапен ураган,
и стенете, гърмите, настръхнали ревете —
като че вий — гиганти — на лют двубой зовете
друг някой великан.

От вашта област светла, по-близо до небето,
аз тайната бих лесно разбрал на битието,
на времето вървежа, на хаоса гласът,

неуловимий смисъл на тайните загадки,
далеко от живота, на бляновете сладки
потънал във светът.

Тогава щял бих тихо в ефира да се вея
и някъде да срещна душата на Орфея¹,
блудяща като мене из сините зари,
или да чуя смаян във стонът на зефира
звук някой си, останал от дивната му лира
в дълбоките гори!

Пловдив, 18 февруари 1882

ТОР

Полята мъртви, подивели
и гробен сън царува тук;
над угарите запустели
нито движение, нито звук.

Намусен висне небосвода,
кат мисъл черна върху нас,
мълчи умрялата природа,
сковал я зимен сън и мраз.

И моят род, поля заспали,
заспал е в непробуден сън;
не го вълнуват идеали,
не го разбужда глас отвън.

¹ Орфей, стародревен поет, се е родил и живял в родопските гори.

Той спи, а ний, борци унили,
шумим без полза, без разбор,
и нашият ум, дела и сили
са прах нищожен или тор.

— Мълчи! Не знайш — извика торът,
събран по черните бразди —
и аз, и вие гнийм в позорът,
но в нас велик залог седи.

Днес нищо сме, но нашто дело
без шум ще утре пусне плод
и бъдеще нараства цело
под моя сок, под вашият пот;

над мен ще блесне жежко слънце,
у вас то в гений ще изгрей
и всяка мисъл, всяко зрънце
от нас торено ще узрей.

Януари 1883

* * *

И често мисля аз печално:
коя е нашата съдба?
Дали ще умрем тъй фатално
без чест, без знаме, без борба?

Какво наследство ще дочакат
уноците, кога заспим?

И на забвенията от мракът
как името си ще спасим?

Примери ли от доблест лиха?
Свобода ли ще им дарим?
Умрелите я придобиха —
ний живите ще я затрим!

Май 1883

КЪПИНА

След толкова години
и скитане злочесто
аз пак се жив завръщам
във родното си место.

И всичко пак намирам
красиво, разцъфтяло;
от моите мили само
следа не е остало.

Пак тъй е планината
величествена, дива
и вятърът полюшва
узрялата нива.

И видя пак Х а р м а н я,
де скачаше хорото,
и черната къпина
при входа на селото.

Тя йоще трай, черней се
въпреки времената,
като тъга, зарасла
дълбоко във душата.

1883, Сопот

ДА БЪДЕМ ВЕЛИКОДУШНИ!

Нека да оставим воля на полетът,
нека расте борът, чуден и висок,
нека реве вихрът, нека пей поетът,
нека и орелът лети на възбог!

Нека не ругайме Елбрус — великана,
че един се вдига с вечни снегове,
нека да не хулим безстыдно Балкана,
дето възвишава горди върхове;

нека да не плюем шарът, аромата
на розата; нека славеят да пей,
крилата да фъркат, да бият сърцата,
живото да диша, светлото да грей.

Господа, да бъдем по-великодушни.
За всички ни има въздух и простор.
Архимед желай ли земята да люшне —
да му дадем наште мишци и напор.

Завистта змия е, що сѣска и лази.
Зоил и Терсит са чеда на нощта...
Има много, много да творим у нази:
на таланта — воля! Път на мисълта!

Март 1882

МОМИНА БАНЯ¹

БАЛАДА

Чучурът печално бърбори в нощта.
На плочите влажни дреме челядта,
децата сънуват унесени сладко:
до Петя бе Тинко, до Иванча — Радко.
Чучурът печално бърбори в нощта.

Едната я майка дрямка не улавя.
Тя пули се в мрака, слухти, не забравя...
Вратата под ключ е, пусто е навън,
шумът на чучура докарува сън,
но бедната майка сън я не улавя.

Чучурът замлъкна! Но вирът шуми,
кат че нещо шатри в топлите вълни:
ту плиска се тихо, ту глухо клокочи,
утихне внезапно и пак избърбочи...
Чучурът замлъкна! Но вирът шуми.

«Ах, господи мили! — тя бледна пришъпна, —
какво се бърбука? Ух, цяла аз тръпна!»

¹ Легенда за хисарската Момина баня.

Иванчо е влязъл и къпе се тук.
Дете вироглаво! Та кой ще е друг?
Ах, господи мили!» — тя бледна пришъпна.

Тя стана уплашена, пълна свещта:
децата са всички на своите места.
Но в банята нещо се странно вълнува,
изпъкне, потъне и в мрака заплува...
Тя гледа уплашена, дига свещта.

И гледа: водата надула се цяла,
улея закрила, догоре преляла.
Мома непозната полива се там.
Бърбука се, плува и гледа насам,
а майката гледа, настръхнала цяла.

Момата се къпе във тъмния вир.
Косата ѝ плува на дълж и на шир,
тя гурка се мълком, играе и плиска,
потъва, изскача и гаче се киска —
момата се къпе във тъмния вир.

И банята странно и глухо клокочи,
и капките пръскат на самите плочи...
И майката духна свещта, па легна
ни жива, ни мъртва. Наста тъмнина.
А банята странно и глухо клокочи.

Хисар, 15 юли 1882

Away! Away!

Байрон

I

В пустинните усои на Стара планина
се урва възвишава чудовищно висока,
във нейното подножие провала зей дълбока,
а върха ѝ се губи в неznайна висина.

Но случва се смел пътник, та тоя страшен връх
наима се да гони, до него да възлезне,
да се крепи на косъм над пропасти и бездни —
и ето го, че тръгва по лъскавия мъх.

Той тича нанагоре, безстрашливо, напреко,
целта му го повдига и волята крепи.
Той бърза: той борбата приема и кипи,
но урвата е права и върхът е далеко.

Той крачи, а ходът му зафаща да криви,
напъва се, стреми се, поима, дъха често,
извъръща се, поглежда изминатото место
и с нова сила взима нагоре да върви.

Но скоро смелият пътник усеща се, че тегне;
той тътри се пречупен по гладките тревы,
подхлъзва се, неволно за мъха се лови
ил някой корен жилав се мъчи да засегне.

Той пъпли тихо вече; настая труден час!
Една лъжлива крачка — той в ямата се сваля,

един внезапен вихър — и долу го струпал! —
И пътникът се катри без сила и без глас.

На всякоя минута той спира се, почива;
озърта се надолу и види: страшине!
Погледнува нагоре: ужасно вишине,
по-плъзгаво, по-стръмно — сърцето му се свива.

И пълен с възторг ужасен, той вижда, че орлите
наравно с него фъркат из сините зари,
покорно му се кланят отсрещните гори
и на реките тайни съгледва веч главите.

И казва: «Луд съм аз бил! Кой други като мен
долината оставя — над ямите да лази?
Стремление безумно! Що диря тука ази?»
И казува: «Да, луд съм!» — и пак върви смутен.

Той пъпли, но напредва, той мърда, но се дига,
потаен глас му шепне: Не гледай наная!
Йощ малко ти остая! Напред! Бъди крилат!
И потен, морен, счупен на върха той достига.

И — о, картина дивна! Пленен, очарован,
той сам един остая с величието боже,
балканът непристъпни му служи за подножие,
челото му царува в лазурний океан.

II

И геният не тъй ли полета си подкачва
от сферата на мрака към светлий небосклон,
там, дето го очаква блестящият му трон,
там, дето нищо мръсно до него се не качва?

Из най-напред е малък, той губи се, блуждай.
С тълпата се размеся, с нищожните е равен,
прекарва тихо, мирно живота си безславен
и своето призвание велико сам не знай.

Но бутне го внезапно десницата на бога
и творческия пламък в душа му загори,
той трепнува, настръхва и в сините зари
полита и оставя под себе шум, тревога.

Той фърка, като гледа задоблания мир,
в широкото стреми се под слънчовия блясък.
Не слуша на тълпата безсмисления крясък,
той гладен е за воля, за въздух, за ефир.

Възходът му е мъчен, полетът му опасен,
нечакани препънки на пътя му стоят,
мъгли, теченя разни и бури, що ръмжат,
готови да го тласнат във хаоса ужасен.

Нерядко той се спира, уплашен от шумът.
Надолу гледа — грозно, нагоре — невъзможно!
В душата му прониква съмнение нищожно.
Той вярата си губи, тъмнее му умът.

Но той се сепва, тръпне, пак плеснува крилата
и фърка през мъглите, през бурния гърмеж,
глас таен му пришъпва: Ти гений си, напреж!
И той лети нагоре, лети към светлината.

Там нови сенки бягат през смелия му път,
светкавици и мълний разпарят ширинето,
и паплачи нечисти затулят му небето,
и птиците на мрака го гонят и кълвйт.

И дълго той се скита в борба с беди опасни,
стреми се, забикаля, напада и се крий,
когато слаб е, бяга, когато може, бий
и всичко одолява в полета си прекрасни.

И тоя гений, който ту Колумб се зове,
ту Байрон, ту пък Цезар, ту демон на борбата,
един, самси се бори със целий свят, с съдбата,
прескача хоризонти, пространства, векове.

И най-подир, след мъки, борби, позор и врява,
той тленното надвива, превзема вечността
и горд и мрачен стига оная висота,
де нищо не смущава безсмъртната му слава.

Юли 1882

БУК И ТРЪНЕ

БАСНЯ

В усойте, в долините
растеше бук клонат.
Трънаците, глогините
нападаха го с яд:

— Ти душиш ни, додяваш ни,
кой бяс те тук турй?
Да дишаме не даваш ни
ни въздух, ни зари.

Ний гинеме, ний гаснеме
под твоята снага,
не пуцаш ни да раснеме,
завиждаш ни сега.

— Млъкнете там, потайте се —
каза ми гордий бук, —
вий тръне сте, познайте се,
защо шумите тук?

Напразно вий се сърдите,
признайте си грехът:
вам даде се да бъдете
съседни на прахът;

да дърпате, закачате
край всякой път и друм,
да скубете минвачите,
да жилите без шум.

Ни слънцето, ни сянките
не са ви криви вам,
до мен растат фиданките
от моя род голям.

Не се тъжат, оплакуват
от нищо на светът,
от бурите наякнуват,
виреят на пекът.

Защото те родени са
високо да растът,
по своя род кат мене са —
гиганти на светът.

На лято в дните знойните
ний правим сянка, хлад
на пиленцата пойните,
на пътник и на гад.

Над малките ний владаме,
не се боим от брой!
А паднем ли, то падаме
със халите във бой!

И пълним самотиите
със плачове и страх,
а вие живи гниете
в забвение и прах.

1882

* * *

Пак борби, борби нечестни,
буйства, козни, клевета.
Няма място зарад песни,
няма час за любовта!

Родино, ще те оставя,
имаш въздух ядовит,
в теб душата днес вкушава
само злъчка, само стид.

Родино, ще те изгубя!
Родино, ще бягам веч!
Чини ми се, отдалеч
аз по-много ще те любя.

Юли 1883

ЛЕЕВИЦА¹

I

В таз уся, татко мой,
в мъки ти издъхна,
твоята кръв, като порой,
тук бликна, изсъхна.

Тук остави ти глава,
кости мъченишки,
с недодумани слова
и с глухи въздишки.

Кой чу сетния ти вик,
молебен и жален?
Кой прие във оня миг
твоя взор прощален?

¹ Долина в Стара планина, над Сопот. Там на 1877 през юлия са били избити от башибозуците голям брой сопотненци, като бягали през Балкана от близостта на Сюлейман-пашовите пълчища, по едно време победоносни. Баща ми не е можал да си въобрази, че е възможно Русия да се победи, и до сетния час е чакал да види появяването на казаците. В тая упорита надежда той бил нападат от башибозуците и заклан там.

Кой на помощ се яви,
кой сгря твойта вяра,
кога мечът се възви
над глава ти стара?

Твой съм син и тук не бях,
ръка да протегна,
твоя кръв съм — не успях
с теб ведно да легна.

Кой знай що си тук мислил,
страдащо кyeti,
болен, немошен, унил —
на звяра в ноктите?

Може би да си умрял,
като тиха жертва,
може би си прогълчал
нечуена клетва,

въз съдбата, въз светът,
въз небето боже
и въз мен, що в твойта смърт
взех участие тоже!

II

Ти умря тук недалеч
с упорна надежда,
паметният камък веч
тук се не съглежда.

Може би, че в тоя час
тревата го тули

или горска хала с бяс
нейде го търкули.

Нищо. Твойта страшна смърт
нека дири няма:
не теб само на светът
гълтна тази яма,

не ти хладен падна пръв
жъртва на борбата —
и тъй много гроби, кръв
пълнят ни земята.

Колко свят в ония дни
тук смъртта заграби,
деца, старци и жени,
[немошни и слаби!

Колко сенки в тоя час
около блуждаят
и с отчаян, гробен глас
нощем тук ридаят!

Ах, свободата без кръв
не иде на роба:
зарад нея трябва стръв
от дъхът на гроба

и от трупове безброй,
от мъртви юнаци,
и от пушек, и от гной,
и плач от сираци. . .

Ясно свети върху нас
вече небосклона —
няма за теб, татко, аз
сълза да порона!

Няма подло тоя ден
да заплача тука:
нека туй сърце във мен
сега да се пука!

III

Ах, да би бил жив останал,
да не бе загинал,
ах, да би пак оживял
твоя прах изстинал,

та да станеш да съзреш
нашата свобода,
ти, кой с такъв жар горещ
любеше народа;

ти, кой чакá мълчешком
и вервá тъй страстно,
и мълвеше крадешком
словото опасно;

ти, кой изтърпя безчет
беди, мъки жалки,
и великия завет
въръчи нам от малки;

ти, кой в най-ужасний час
вервá неусърнал —

как те бих прегърнал аз,
как ме би — прегърнал!

Как ти бих казál: «Живей!
Свободен е роба!»
И с душа, коя се смей,
влезнал бих ти в гроба!

IV

Колко други йоще знам,
дето тъй умряха
и на тоз двубой голям
края не видяха!

Те загинаха със жал
и глави склониха,
но в светия идеал
не се усъмниха.

Ти от тях бе. Ти горя
с таз надежда тайна
и със вяра пак умря
в победата саяна —

вяра крепка, що топли
нас през вековете
и през всичкий мрак, мъгли
не спря да ни свети.

И когато ужас див
обфана страната
и слух мрачен и смутлив
дойде от войната,

че врагът се одържѧ,
че напред отива,
ти каза сърдит: «Лъжа!
ТЯ се не надвива!»

И кога градът злочест
в бяг се разотиде,
ти викна: «Що бягат тез,
когато ТЯ иде?!»

И кога врагът с меч гол
пред теб се изправи,
ти помисли в тоя дол:
Къде се ТЯ бави?

И ТЯ дойде, татко мой,
таз Русия яка,
като хала, кат порой,
но ти не дочака.

V

Поклон, сянка, дух блажен,
поклон, жертво свята!
Благослови тихо мен
днес от небесата!

1883

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК¹

Език свещен на моите деди,
език на мъки, стонове вековни,
език на тая, дето ни роди
за радост не — за ядове отровни.

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пощади от хули гадки?
Вслушѧл ли се е някой досега
в мелодьѧта на твоите звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива —
от руйни тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

Не си можал да възлѧтиш във теб
сзданьѧта на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп —
за груб брътвеж те само бил орисал!

Туй слушам сѧ, откак съм на света!
Сѧ туй ругателство ужасно, модно,

¹ Написано в отѧет на единопдушните почти тогава твърдения за грубост и немусикалност на нашия език, твърдения, давани от чужденците, като пишеха за нова България, в това число и русите. В хармония с тях повтаряха това и самите българи!

сѐ тоя отзив, низка клевета,
що слетя всичко мило нам и родно.

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещото бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твойта красота
аз хулниците твои ще накажа,

Пловдив, 1883

* * *

Да можем да постигнем ние
задачата велика,
в нас трябва сърце с шум да бие
и горда кръв да блика.

Да можем изгради без стид
народний идеал,
нам трябва мишци от гранит
и воля от метал.

За да убийм отвън кентаврът,
ехидната у нази,
да смийм срама, да грабнем лаврът,
нам требуют витязи.

Да можем в куп да се сбереме,
да бутнеме балкани,
да създадем велико време —
нам трябва великани!

1883

* * *

Разхубавяла, разцъфтяла,
природата се е разпяла:
шуми долът, шуми гората
и въздухът, и небесата.

И сякаш тоя шум омайни
е на вселената душата
ил химн от някой струни тайни
между небето и земята...

РОДНОТО ПЕПЕЛИЩЕ

Ох, не за радост, не и за разтуха
при теб дойдох, о бащино огнище,
на мойто детство люлка вече глуха,
на мойта младост жално пепелище.

Печално гледат тез останки прашни,
тез срутени стени, грамади, ями,
тез дупки с бурени обрасли, страшни,
кат гробове зинали под крака ми.

Ах, де оградата оная мила,
де раснах, пях, минувах дни благатки,
де зрейше мойта младост, ум и сила
под толкова любов и грижи сладки?

Де она дом, във чий прозорци чисти
засмяно утрое слънцето блещеше?
Де младата лоза с зелени листи,
коя над двора весела висеше?

Де чучура с вълни шумящи, светли?
Де чемиширите бухлати, гъсти? —
Гласът на перястите будни петли
и песните на птичките чевръсти?

Уви, днес всичко глухо, запустяло!
И тук, и около: трева, грамади.
Скръбта живеи в туй място погрозняло
и гущерът — в разсипаните сгради.

Едвам тук-там лица печални, бледни,
кат призрази се мяркат в бучинишът,
моми повехнали, вдовици бедни,
остали живи само да въздишат.

Напразно впивам очи насълзени
да зърна нещо в тез останки гробни,
следи на пламъци и разрушение,
на сънища мъчителни подобни.

Не видя нищо! Все аз блуждая,
и къта, де пръв път видях небето,
уви, едвам аз мога да позная —
и то по свиването на сърцето.

Сопот, юли 1882

РИЦАР БАЛАФРЕ¹

РОМАНТИЗЪМ

Славний рицар Балафре
тръгна лаври да бере
по полетата тракийски,
по долините морийски.
На глава му меден шлем,
на бедра му меч голем,
яка ризница го варди
от стрели и халебарди.

Славний рицар Балафре
би се храбро и добре,
много слава той спечели
там в богатите предели;
манастиря три обра,
злато, свила той събра
и върна се в своя замък,
построен на твърди камък.

¹ Мисълта на това стихотворение ми биде вдъхната от едно тъмно предание в хисарската околност за някой си войвода Богдан (Дан-войвода), който се биял с латините (рицарите-кръстоносци, които в средните векове бяха проникнали до Средна гора). Казват, че най-високият връх на тая планина, Богдан, носи името на казания легендарен юнак.

Среднощ стигна у дома.
Там е глухо, сън, тъма.
— Де е красната Павуна
да я видя и цалуна?
— Господарю, тя е в плян,
грабна я войвода Дан
и през чуките удари —
отвеща Фанчулла стари.

Кипна, бухна Балафре
като Бялото море,
сбра дружина горделива,
яхна коня златогрива,
шлем нахлузи, вежди сбра
и към черната гора
кат светкавица замина
с отбор момци двестамина.

Цяла нощ скита се той,
гладен за мът и за бой,
урви, долове кръстоса,
но Павуна златокоса
не намери, не съзре.
— Дане! — викна Балафре, —
бяг не мяза на юнака!
Рицар Балафре те чака!

Ала екът из лесът
отвеща му на гласът.

Балафре надува рога,
свири, гърми дор до бога,
буди тъмни долове,
стряска голи върхове. . .

— Дан войвода! — пак изкряска
и сърдит с ръце изпляска:

— Ако сърце в тебе бий,
то кат заек не се крий,
със Павуна покажи се,
я върни я, я бори се.
Който люби, той не мре.
Аз съм рицар Балафре,
конт и княз на равнината.
— Аз съм цар на планината —

викна Дан войвода там.
И намръщен, горд и сам
той изскочи из гъстака.
— Тако ми светого Жака,
и тук рицари растът.
Туй не знаех на светът! —
Балафре учуден рече
и към Дана се затече.

— Ти си сам и аз съм сам.
С кръв се мий юнашки срам.
Аз съм Балафре Феронски,
рицар без страх, конт Бульонски;
с Балдуина, моя крал,
в дваисет боя съм влизал.
— Аз видях при Одрин сеча,
дето той си даде меча.

Но аз чакам! Да начнѐм,
дор е хладно, нека мрем! —
рече тихо Дан войвода.
— Откогато рицар хода,

страх що е, не съм узнал! —
викна контът побледнял.
Дан ревна: — Откак живея,
йощ не знам да червенея!

Да зафанем, Балафре,
вече знаем се добре.
— Дан войвода! Тя е моя!
— Туй кажи го подир боя!
— Ех, готви се да умреш!
— Помоли се по-напреж!
И двамината соколи
изтеглиха саби голи.

И почна се боя веч,
кръстоса се меч със меч,
враг на врага смърт изпраща,
удар удара посряща,
стоманата чатка, пей,
пот ручи и кръв се лей,
пламтят очи, кипи боя,
тръпне глухата уся.

Вече слънцето блещи
и дъбравите злати.
Саби святкат като мълний,
гърди кипят с ярост пълни,
няма отдих, няма спир,
Балафре не иска мир,
Дан войвода труд не сяща
и на рана с рана плаща.

Ето вече трети път
нови саби как трошът.

Никой не мре и не пада,
нито иска пък нощада:
контът кървав, страховит,
Дан настръхнал, яровит!
— Дане! Чакай, доста кърви! —
Балафре извика първи:

— Ний кръвта си ще излейм,
преди да си одолейм!
Тако ми свети Марцело,
имаш стоманено тело!
— Както ти гърди от мед!
— Аз предлагам най-напред:
да оставим на Павуна,
тя да реши нашта буна.

Нека каже тука с глас —
кого иска тя от нас?
Дан извика гръмогласно:
— Излез, пиле мое красно,
и без страх ни извести,
кого повеч любиш ти? —
Контът радостно потръпна
— Тя е моя — си пошъпна.

И високо викна той:
— Нека върху герба мой
падне укор и презрение,
ако тя не е за мене —
аз сърце ѝ нежно знам.
Дан викна: — Да падне срам
въз тез гори и дъбрави,
ако Дана тя забрави!

Ей Павуна се яви —
самодива в тез гори, —
златна коса тихо вей се,
младо лице руменей се,
двама борци в жар горят,
две войски кат лист трептят.
Тя застана белолика,
хубавица, па извика:

— Дор таз гора зеленей,
дори птичка в нея пей,
дор орела тук прелита
и юнаштво се почита,
и кокичето расте,
мома българка не ще
свойто либе да оттикне,
стар латинец да обикне!

Славний рицар Балафре
би се храбро и добре,
но когато се завърна,
той Павуна не прегърна:
неговият замък як
беше пълен с пущинак. . .
Ах, сега Павуна де е?
Без любов се не живее!

Хисар, 13 юли 1884

ДВА СФИНКСА¹

В полите зелени на Средна гора
два сфинкса недвижни високо стоят.
От утро до вечер, от мрак до зора
един друг се гледат и вечно мълчат.

Главите им мъртви в небето стърчат,
дух някой на вечност от тях ни лети,
кат тъмни преданья те в хаоса бдят,
кат две вкаменени и тайни мечти.

И странникът, смаян, мълви отдалеч:
таз гатанка чудна кой там е фърлил?
И странникът мислено носи се веч
при жежкия пясък, при мътния Нил.

Хисар, 1882

СТОЛЕТНИК

Замислен той стоеше
на вратията на прага.
— Столетнико, кажи ни,
къде умът ти бяга?

¹ Полупорутеният връх на южната порта на хисарската крепост (Едирне-капусу), когато го гледаш от пловдивския път, има подобие на два сфинкса, клекнали един срещу други.

В кои години стари
и спомени се скитащ?
Ил с твоя опит дълги
ти бъдещето питащ?

— Какво да ви разказвам?
Сто годин веч-привърших,
сега към гроба гледам:
аз пътя си довърших.

Видях години тежки,
беди посрещах страшни,
един по друг изпратих
аз всичките домашни.

Но, фала богу, видях
и работи големи,
и царя Александра...
Дочаках славно време.

Порадвах се и ази
на слободни години,
зарад кои плакали
бащи ни и деди ни.

Сега ще си отида,
на, гроба чака тамо...
Не жаля нищо вече —
едно ви казвам само:

пазете си я здраво,
пазете, чеда мои,
свободата, сдобита
със кървави порои.

1883

* * *

Не дай, боже, да загинем
в тоз безславен, глупи час
и полека да изстинем,
да изгубим вяра в нас.

Не дай, боже, да приемем
кротко своята съдба,
без участие да вземем
във великата борба.

Съжали ни от небето
и прати ни час напред
по-нов пламък за сърцето
и крила за нов полет.

Изпрати ни нещо ново,
някой гений, някой спас,
някой удар като слово
животворно зарад нас.

Май 1883

ЕЛАДА

Кога ще ида в древната Елада?
Кога ще ида в оня чуден край,
кой къпе се в морето кат найада,
под небосклон, що кат сафир сияй?

Кога ще ида там, де Омир стари
Олимпът на земята е снимал,
де хубостта е имала олтари,
де цял народ-от гении живял?

Там, де под малките чела човешки
гигантски расли образи, мечти,
де Платон мислел над проблеми тежки,
де Фидий мраморите въплъти?

Кога ще ида в оня край вълшебни,
колибел на герои, богове,
де в всякой кът преданье скъпо дебне,
де дишат толкоз дивни векове?

Де всичко йощ поезья населява,
де шапка да не снемеш ще е грях —
и спрян пред някой срит олтар на слава
чело си да допра до славний прах?

Май 1883, Пловдив

НЕ СЕ ГАСИ ТУЙ, ЩО НЕ ГАСНЕ

За нас е радост, слънце златно
в навъсен ден когато бляска,
но лучът му грей по-приятно
през някоя тъмнична рязка.

Една звездица — и тя тоже
моряка води сред морето,

едничка искра нявга може
пожар да дигне до небето.

Огънят, в който Хус изчезна,
огря вселената по-ясно,
в нощ мрачна, бурна и беззвездна
светкавицата грей ужасно.

Тирани, всуе се морите!
Не се гаси туй, що не гасне!
Лучата, що я днес гасите,
тя на вулкан ще да порасне.

Тук всичко мре, изтлява, гние
и тез, що бдят, и тез, що падат,
престоли, царщини и вие
и червите, що вас изядат.

Едната светлина е вячна —
една във хаоса грамадни!
Със нея тоя свят се начна,
със нея няма да пропадне.

Във мрачен гроб фърлете нея —
тя повеч блясък ще да пръсне,
убийте я във Прометея —
тя във Волтера ще възкръсне.

И ако слънцето изчезне
от тия небеса приветни,
то някой в ада ще да влезне,
главня да вземе, да ни светне!

Януари 1883

ВЕЛИКАТА МИСЪЛ

Тя дълго губи се, блуждае,
нечувана в света се скита,
кога, отде, защо дошла е —
не знае никой и не пита.

Не стряска тя добрите люди,
тя нищо няма за внимание.
Във никой ум въпрос не буди
за своето тайнствено призвание.

Минуват месеци, години,
столетия минуват даже,
тя мерне се и пак заминае,
и пак изново се покаже.

Нарядко някой взре се в нея,
помисли, махне и минува,
друг дигне я, и пак пилей я,
кат дрипа стара, що не струва.

Друг тури я на лира — всуе!
Той сам я още слабо сфаща;
друг сфане я, но кой го чуе?
Той нийде отзив не посряща.

При все това, узрява векът,
тя стряска вече умовете,
и само няма човекът,
могъщия дар в когото свети.

Но дойде гений — разбере я,
и сгрей я, и живот ѝ вдъхне,
вселената разклати с нея
и нов пожар в сърцата пъхне.

И всякой вика: «Мисъл нова!
Велика мисъл, гениална!»
И почвата е, виж, готова
за работата колосална.

И целий свят сдобива вяра
в съдби по-светли, непознати
и вчерашната дрипа стара
извършва мирови преврати.

* * *

В душа се будят чувства мили.
Природата се подмлади.
Усещам нов прилив на сили
и по-нов трепет във гърди.

И както всяка пролет в младост,
аз лирата си взимам пак,
да поздравя с еднаква радост
последний сняг и първий злак.

ПАМЕТНИЦИТЕ НА БЪЛГАРИЯ¹

Българио, Българио,
прекрасна си страна,
но бедна си, Българио,
от славна старина.

По твоите злачни брягове
и голи върхове —
ни спомени, ни знакове,
от бивши векове.

Тук всичко е загинало
и в бурена мълчи,

¹ Отсъствието в отечеството ни на какви-годе забележителни древни постройки, свързани с историческото ни минало, е нещо поразително. Ни крепост, ни замък, ни паметник някакъв, ни ваятелна работа, които да наумяват за българската старина. Почти всичките развалини, имащи каква-годе важност, по строй и по стил, са останки от римското или византийското владичество. Зодческото изкуство, което е цъфтяло както във Византия, така и в Западна Европа, която е напъстрило с грамадни и величествени сгради, не е идело ни от ръка, ни по сърце на нашите деди и единичката полуоцеляла важна старина от времето на Асеновците, Съборната черква Св. великомъченик Димитрий, в Търново, е една малка и груба направа, която дава съвсем тъжно понятие за напредъка на архитектурата у нас в старо време. Същото нещо е и с черквата в Бояна, в полите на Витоша. Българските манастири — защото само манастири са градили царете ни — са здания с византийски стил, но без никаква импозантност и притезание на красивост. Въобще, петвековното независимо политическо съществуване на България не е оставило за себе си никакви веществени и внушителни следи, които да наумяват на потомството изгубеното величие и свобода, както стана с Елада, посеяна с развалини на древната слава. Тук пътьом забелязваме, че е смешно да бедим турците за това отсъствие на стародавни паметници у нас. За щастие, изумителната жизненост и привързаност към родната земя на нашия народ наваксват за него многократно лишението от славни предания и възпоминания.

на твойто старо минало
и гроба не личи.

Тук векове владала си,
но няма диря, знак.
Падала си, ставала си,
но сѐ покрита с мрак.

На нашите ламтения
не даваш ответ леп,
изкуството и гения
не са живели в теб;

не са те обезсмъртени
ни в мрамор, ни в метал,
тук-там стени разкъртени
докаруват ни жал.

И твоята история —
изтрити редове —
честта пред нас отвори я
за нови ядове.

Тя кървава и страшна е,
ред прѣмахи, беди,
набедница всегдашна е
на нашите деди.

Те дѣйдоха, заминаха
случайно в тоя свет,
без Косово загинаха,
умряха без завет.

Българю, имала си
добри и лоши дни,
но гола си, остала си
без славни старини.

С великите предания
не си съгряна ти:
едни възпоминания
за срам, за теготи.

Но сè едно: обичам те,
о родино света,
с триндафили накичам те
и с лаврови листа;

обичам те, защото си
за обич, милий край,
с позора си, с теглото си
ти пак си земен рай.

Ти даде ми милувката
и първия покров,
във теб приех цалувката
на първата любов.

Във теб узнах търпението
и горката съдба
и рано йощ в мъчението
привикнах на борба.

Във твойто унижение
и горести свети
аз черпя вдъхновение
за песни, за мечти.

Обичам те, защото си
нещастна и света,
защото по челото си
опръскана с калта.

Защото си обидена
от злобната съдба,
от всички ненавиждана,
със всичките в борба.

Защото своите грешки ти
стократно изплати
и в мъките най-тежките
велика стана ти.

Защото ти в неравната
борба биде юнак
и имаш Шипка славната
и кървавий Батак.

Те днес са Пантеона ти
и твоя Колизей,
светила в небосклона ти
и вечни мавзолей.

На вековете бремето,
ни ударите зли,
ни бурите, ни времето
не могат ги свали.

Те нови са създания
на твоите деца,
дела от кръв, страдания,
от сили и сърца.

Недей тъжи, Българю,
не гледай нанаяд,
пред теб стои, Българю,
нов кръгзор и свят.

Недей жали умрялото:
прахът е прах, немей,
пред теб стои началото
и бъдещето греи.

Гради във него лепости,
създавай, работи,
но не стени и крепости
с грамадни висоти

от тухли и от камъци —
да траят векове,
а сгради, кули, замъци
от честни трудове,

от жертви и усилия
за работи свети,
що плесенът изгнилия
не смей да посети.

Юли 1883

* * *

Гордейте се, Родопи, гиганти камънисти,
с короната си снежна, обсипана с лучи.
Издигайте глави си в пространствата заристи,
там, де орелът само замислено фърчи.

Но ваший дръзки поглед на север не стремете:
смирете вашта гордост пред Стара планина,
на мрачната ѝ строгост сега се поклонете,
на нейни лоб забулен с мъгли и тъмнина.

Отде да знайте в тоз час що мисли исполина —
претварен със години, със облаци, с мечти?
Каква над него мисъл кат мълния премина
и мрачното му чело набърчи и смути?

Защото той живее и в пазвите му тайни
врат спомени и бури и тъгне цял вулкан —
смирете се, Родопи, и с върхове си сийни
сега се поклонете на мрачний великан!

Февруари 1882

ПЕСЕНТА НА СИНЧЕЦА

Малко цвете съм в полето,
аз съм синия синчец,
любя въздуха, небето,
кича полския венец.

Кат небето се синея,
ако ситно и да съм,
с мойта хубост хубавей
всяка нива, слог и хълм.

Аз съм синчец, аз съм радост,
бодил по мен не расте,
аз съм просто, като радост.
Аз съм мило, кат дете.

Бог самичък ме посея
и поля ме да раста,
на свобода аз живея,
на простора си цъфтя.

Малко цвете съм в полето,
аз съм синия синчец,
любя въздуха, небето,
кича полския венец.

1882, Хисар

ЖИВИ КАРТИНИ

На госпожица М., която видях при закат-слънце, че седи
замечтана върху една римска стена на Хисаря.

Приятно е да видиш майка красна
надникнала над спящо си дете,
с каква любов дълбока, чиста, страстна
в лице му тихо, ангелско чете,

как гледа в него, как гърди ѝ тръпнат
и как дъхът му мирни гълта там,
и как уста ѝ, блажено като шъпнат,
цалуват го едвам.

Обайни са Ромео, Жулиета,
кога се срещат двама в нощний час,
как с тих възторг под будните дървета
прегръщат се, омаяни, без глас;
как устни им горят и се долепят,
как техният взор потъва в любовта,
как месецът ги гледа с таен трепет
през гъстите листа.

Прекрасен е видът на дева млада,
излязла веч из бистрите вълни,
с коса разстлана, мокра, кат найада,
с полузавити, нежни белини,
как тръпне, как наднича боязливо
през шубръките — тоя слаб заслон,
как руменей и вгледва се свенливо
при всяк зефирен стон.

Но гледка аз не зная по-чаровна
от таз да видиш по вечерен час,
че въз стена — руина предвековна —
седи мома замислена, без глас...
И светлий запад да блещи от слава,
да тъне в злато, в пламък и в пембе,
и тя вълшебно да се очъртава
в пожарното небе.

Хисар, юли 1883

Бъди горд във бедата,
 бъди твърд в радостта,
 не блуждай в тъмнината,
 не слепей в светлостта.

Юни 1883

ВЪЗПОМИНАНИЯ ОТ БАТАК

(Разказ от едно дете)

От Батак съм, чичо. Знаеш ли Батак?
 Хе, там зад горите... много е далече,
 нямам татко, майка: ази съм сирак,
 я треперя малко, зима дойде вече.
 Ти Батак не си чул, а аз съм оттам:
 помня го клането и страшното време.
 Бяхме девет братя, а останах сам.
 Ако ти разкажа, страх ще те съземе.

Като ги изклаха, чичо, аз видях...
 С топор ги сечеха, ей тъй... на дръвника;
 а пък ази плачех, па ме беше страх.
 Само бачо Пеню с голям глас извика...
 И издъхна бачо... А един хайдук
 баба ми закла я под вехтата стряха
 и кръвта протече из нашия капчук...
 А ази бях малък и мен не заклаха.

Татко ми излезе из къщи тогаз
 с брадвата в ръцете и нещо продума...
 Но те бяха много: пушнаха завчас
 и той падна възнак, уби го куршума.
 А мама изскочи, откъде, не знам,
 и над татка фана да вика, да плаче...
 Но нея скълцаха с един нож голям,
 затова съм, чичо, аз сега сираче.

А бе много страшно там да бъдеш ти.
 Не знам що не щяха и мен да заколат:
 но плевнята пламна и взе да пращи,
 и страшно мучеха кравата и волът.
 Тогава побягнах плачешком навън.
 Но после, когато страшното замина —
 казаха, че в оня големи огън
 изгорял и вуйчо, и дядо, и стрина.

И черквата наша, чичо, изгоря,
 и школото пламна, и девойки двесте
 станаха на въглен — някой ги запрях...
 Та и много още дядца и невести.
 А кака и леля, и други жени
 мъчиха ги два дни, та па ги затриха.
 Още слушам, чичо, как пискат они!
 И детенца много на маждрак набиha.

Всичкий свят затриха! Как не бе ги грях?
 Само дядо Ангел оживя, сюрмаха.
 Той пари с котела сбираше за тях;
 но поп Трандафила с гвоздеи коваха!
 И уж беше страшно, пък не бе ме страх,
 аз треперех само, но не плачех веки.

Мен и други дяда отведоха с тях
и гъжви съдрани увиха на всеки.

Във помашко село, не знам кое бе,
мене ме запряха нейде под земята.
Аз из дупка гледах синьото небе
и всеки ден плачех за мама, за тата.
Но поганска вяра да чуя не щях!
По-добре умирах, но не ставах турка!
Като ни пуснаха, пак в Батак живях...
Подир две години посрещнахме Гурка!

Тогаз лошо време и за тях наста:
клахме ги и ние, както те ни клаха;
но нашето село, чичо, запустя,
и татко и мама веки не станаха.
Ти, чичо, не си чул заради Батак?
А аз съм оттам... много е далече...
Два дни тук гладувам, щото съм сирак,
и треперя малко: зима дойде вече.

Пловдив, 1881

ПРЕГРАДИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

Балкан, Родопи, Шар, Пинд, Рила,
напразно гордата съдба
помежду нас ви е турила,
като граница за делба.

Ний пак едно сме, пак сме сбрани,
прегради няма зарад нас.
Пространства, пропасти, балкани
не значат нищо тоя час!

По-лесно бихте зид турили
зарад орловите крила,
по-лесно бихте разделили
на две гръмовната стрела —

но не нас, о, гори надменни!
(Ни ти, берлински злобен съд!)
Пред нашият идеал свещенни
вий пречки слаби сте в светът.

Що би могла стихийна сила?
Що могат нашите врази?
Нас свързват векове теглила.
Нас сливат океан сълзи;

нас свързва минало страдално,
едмаква кръв, язык, съдба,
и дух, и нещо нераздялно...
И цяло бъдеще с борба.

И вий, гранитни исполини,
с приоблачните си чела,
сте само прости стъпала,
отдето Крали Марко нине
наглежда своята земя.

1883

Линее нашто поколение,
навред застой, убийствен мраз;
ни топъл-луч, ни вдъхновение
не пада върху нас.

Къде вървим, не мислим твърде,
посока няма в нашия път,
спокойно бият тесни гърди,
кога от злоба не кипят.

Стресни се, племе закъсняло!
Живейш ли, мреш ли, ти не знайш!
След теб потомство иде цяло —
какво ще да му завещаеш?

Ил твоят път се веч изравни?
Ил нямаш други ти съдби?
Ил нямаш ти задачи славни
и цяло бъдеще с борби?

Недей оставя, мили боже,
без лампа твоя свет олтар,
без химна твоето подножие,
без вяра живата си твар!

Недей оставя без звездица
моряка, в нощний мрак остал,
без утро мъничката птица,
народите — без идеал.

Януари 1883

В минути на тъга и злъчка
не съм те, роде мой, щадил:
при общий укор, шум и глъчка
и аз без сваяст съм те корил.

И аз съм фърлял мойта хула
и моите ледни хорати,
но клевета не се е чула
от моите уста. Прости!

Прости, жесток към тебе бивах,
но не без вътрешен болен;
отровата, коя изливах,
изгаряше ме мен напреж.

Не, не вярвам, че докрай
жъртва ти ще си на злото:
твоят ден ще засияй,
ще нарасне теб крилото.

Дух велик ще оживей
в едно ново поколение
и туй слънце ще огрей
твоето обединение.

И светът ще поздравя
тебе, родино любима,
и тогава. . . но уви!
Мен тогаз не ще ме има.

Май 1883

БОРБА И БОРЦИ

Песни ми мешали быть бойцом,
мие борба мешала быть певцом.

Неираев

И ти, Музо тиха, най-подир и ти,
много гърди мирни, без да щя, смути.
Завистта потръпна, злото се зачути,
кога чуха, твойта песен че ги буди.
Кой е тоз, казѝха, дето днеска смей,
кога всички спиме, окол нас да пей?
Тоя глас ни бърка, много ни досажда.
Нека го задушим, той едвам се ражда.
Бухайте, грачете — както ний си знайм,
ний да пейм не можем — нека да ругайм.
Дълго сме немели, кат мрамор корави:
нашето мълчанье ням го не направи.
Нека го задушим, нека мре тоз бяс,
дето смей да пее, без да пита нас!

Тъй си хоратяха, на съвет събрани,
бухалите слепи и дъртите врѝни.

Няма аз да мълкна, злобни духове!
Няма да ме сплашат ваште викове!
Гробно ли мълчанье, рев ли побеснел
около царуват, аз ще бъда смел,
ази ще приема мълчешком борбата,
без да спирам мойта песен фърковата,
без да чакам ваший благосклонен взор,
нито дума топла в тъмния простор,
без да питам кой ме приветливо слуша
или кой уши си гневно ги запуша:
чест и одобренье аз не съм искал
оттам, отде чаках удари и кал.

Ех, няма да мълкна по вашто желанье,
защото в мен има някакво съзнание
на сила, на младост, кое ме крепи,
и някакъв огън, кой вечно кипи. . .
Защото аз любя, тъжа и мечтая
и мисли неземни в душата си тая,
защото усещам, че на тоя час
с мен е всичко младо и свежо у нас,
всичко, дето вярва и чувствува силно,
с кръгозори нови, с надежди обилно;
защото аз млад съм, но много страдах
и чувства големи в душа си набрах;
защото отдавна счупил бих таз лира,
да не би имало кой да я разбира,
да не бях аз чувал някой братски глас,
млад, великодушен (той не бе от вас),
който ми мълвеше: имай вяра в себе:
много души жежки днес въздишат с тебе!

.
.
Ах, животът пълен е с пошлост дълбока,

животът — арена за борба жестока,
едно поле бойно, дето всяк герой
пътя си пробива само с тежък бой.
Там го чака цял рой от страсти свирепи,
апатий, бездушье, егоизми слепи,
зависти ръмжащи и глухи вражди,
що тайно замерят силни му гърди
и готвят му яма да падне дълбоко,
задето е смеял да гледа високо.
И борецът няма ни мир, ни заслон,
защото, по някой фатален закон,
доброто пред злото милост не намира
и всичко, що свети и що не умира,
оставя в борбата някой кървав път
и някое име трагично в светът;
всяка една крачка, всякоя идея
има своя жертва, своя Прометей;
всичко, дето гони една висша цел:
поетът, героят, мислителят смел,
работникът честни — жреци на светото —
имат от борбата рани на челото!

О РОДИНО МОЯ!

Ти си земя чудно красна,
о родино моя!
Дали си затуй злощастна,
о родино моя?

Твойте сили са заспали
като вцепенени,
твойте светли идеали
днес са престъпление.

Ти бе права сред теглата,
о родино моя,
ти бе силна в железата,
о родино моя!

В теб се раждаха тогава
сърца силни, едри
и стремления за слава,
и надежди ведри.

Днес те не познавам вече,
о родино моя!
Дали ти кръвта изтече,
о родино моя?

Уроки ли те сгазиха
или дрямка тежка,
или студове смразиха
твойта кръв лудешка?

Или много ти извърши,
о родино моя,
та теб кръстът се прекърши,
о родино моя!

Ти свободна си, но влачиш
истински вериги,
напред вървиш — назад крачиш,
вплетена в интриги.

Я стресни се, дор е време,
о родине моя,
днес умира, който дреме,
о родине моя!

Недей казва: слава богу,
но бъди на стража,
твоите врагове са много,
аз ще ти ги кажа.

Не са чужди, а домашни,
о родине моя,
затова са много страшни,
о родине моя!

Те на своите страсти бесни
тебе жертвуваха,
с твоите идеали честни
те се подиграха;

подиграха се със тебе,
о родине моя,
и фърлиха те на жребий,
о родине моя!

Днеска подлите са първи
и низостта лиха,
патриоти като чърви
тебе навалиха!

Те са твои, ти роди ги,
о родине моя,
не жали ги, порази ги,
о родине моя!

Ако ти останеш няма —
ази ще да гръмна
и ще маската да снема
на тая сган тъмна.

Че в гнева си мойта лира,
о родине моя,
става огън, бич, секира,
о родине моя!

И ще тръшна тия хора —
без сърце, без вяра,
и петното на позора
аз ще им удара!

Та дор живи са, да ходат,
о родине моя,
с тоя белег из народът,
о родине моя!

КЪМ СВОБОДАТА

Богино страшна на свободата,
почитам твоя свет олтар,
ти пълниш с плач и гръм природата
и вливаш във душите жар.

Пред твоя пряпорец короните
бледнеят, люшка се светът;
ти раждаш генийте, Дантоните,
що бутат тронове и мрът.

Ти даваш вяра, мощ на робите,
ти пълниш целий свят с борба,
полята с кръв и с кости гробите,
и вдигаш мъртвите с тръба.

Но колко слепи йощ не чувствуват
величъето на твоя дар,
а други с твойто знаме блудствуват,
търгуват с твоя свет олтар.

И колко викат днес: народни сме! —
дорде народа оковът,
знам други, що крещат: свободни сме! —
да тъпчат слабите в светът.

Аз зная роби, що покорствуват
и пак свободни се зовът,
ти имаш жреци, що притворствуват,
ти имаш войни, дето спйът.

Вдигни, свободо, меч божествени,
блъсни тоз роб и тоз тиран,
що каля твойте поли девствени
и стъпя в храма ти пиян.

Слезни, блъсни таз сган безсмислена,
дай на безбожните урок
и докажи, че ти си истинна,
че ти живееш, че ти си бог!

Май 1883

Това са страстите, кои реват,
това са злобите, кои кипят,
това е вихърът нечист, това е
часът, в кой мръсното ще победи.
Шумът на утеснените гърди,
що бясната вражда копае,
шумът на всичките инстинкти зли,
на жлъчките клокочущи, възврели,
на низостите бесни, пощръклели,
на пияната край морските скали.

Това е мръсната борба на злото
със честното. Това е тържеството
на всичко, що пълзи или бръмчи,
що пуца плюнки, вон и яд, и лиги,
що хапе, каля, що кове вериги
и лази низко, вместо да фърчи;
това е царствието и напора
на всичко фърлено в калта да плуй,
това е червякът, кой вдига се и плюй
против орела, кой лети в простора.

А ний стоим свидетели без глас
на таз нечиста хала и мълвиме:
Ще чакаме и всичко туй ще мине —
и пак борбите светли са за нас,
и пак в денят на славни изпитанья
ний, немите, ще бъдем чути вред,
ний, задните, ще бъдем напред,
за смърт готови, жадни за страдания,

и всички паплач гнил на жаби, змий
кой знай тогаз къде ще се укрий!

Другари, силите си да запазим!
Не щем борби, де требува да лазим!
За друго бойно поле ний ламтим,
де бихме паднали, като летим,
де сред шума, великите премеждий
стояла би пред нашия смаян взор
велика цел с великите надежди,
а не една хоругва на позор,
не цел, роден в един мозък тесен,
не джеб зинал, не егоизъм бесен!

Пловдив

П Е В Е Ц

Уломък

От малък любех аз да пея
един, в свободните поля.
А днес — и днеска пак жаднея
да имам въздух и крила.
Да, настоящето е тясно,
не може то да ме скове,
аз търся ширине по-ясно,
аз търся други светове,
де мисълта се волно вдига.
Не може гордият поет
да носи общата верига

в стремителния си полет.
Той фърка, лута се, блуждае,
един със своята мечта,
той друго чувства — не знае
тъй чувства ли и света.
Той дири туй, що тука нема,
когато всичко спи, той бди,
от господата примери взема
и нови светове гради;
той прави, руши и създава
и мигновената мечта
на много векове предава.
Той преживява тленността.
Простор! Простор! О, оставете
душата волна, без юзда,
у нази всичко прах е клети,
душата само е звезда!
Поегът! Нека той възлазя!
Той няма място, няма час
и ако той при вас не слазя,
то вий стигнете го тогаз.
Отдайте Колумбу морята,
на ветра дайте волността,
пространствата и небесата
отдайте ги на мисълта!

Пловдив, 1883

МАКЕДОНСКИ СОНЕТИ

I

ТАМ!

Там, там душите и сърцата, братя!
Там нашите стремленья и мечти,
там наште очи, умове, обаятя,
там нека всичко българско лети;

там, дето дивний Шар гърми проклятия,
де Охридското езеро ехти,
де дрънкат желяза, стърчат разпята,
де нашта Македония пици.

Света и себе нека да забравим
и на забравените да отправим
надежда, братски думи и лучи.

Нащрек! Готови! Никой да не дреме:
на всякой вик оттамо, що ечи
към бога — първи да се отзовем!

II

НЕ ДАВАМЕ Я!

Не даваме я, не — земята мила,
земята на светите ни отци.
Не даваме праха на Самуила,
ни славата на двамата светци!

Тя наша е! Тя с назии носила
открай ярем и търнови венци,
да, наш е Солун, Шар, Пирин и Рила
и песните на нейните певци.

Не даваме, тъй как не бихме дали
завета на бащите си заспали,
зеницата на нашите очи!

Не даваме, дор бог стои отгоре,
дори в онези гори, поля, простори
светото слово българско ечи!

III

ОРФЕЕВА ЛИРА

Да бях имал аз лирата чутовна
Орфеева, що чудеса правила,
скали, гори движила с мощ върховна
и зверовете с песни питомила —

запял бих и из дрямката вековна
вдигнал те бих, Македонио мила!
Запял бих и със песнята чаровна
аз бих ти за борба дал нова сила.

Аз бих света със подвиг нов зачудил
и мощний рой на твоите сенки славни
със мойта лира в гроба бих разбудил:

Методий стари и Паисий нови,
Крал Марко, Кракра, Самуил държавни
излезли би и рекли би: готови!

IV

ПОСЕЩЕНИЕ НА СОЛУНСКАТА ГИМНАЗИЯ

- Къде си ти роден, юначе будни?
— При Шар. — А вий? — При сладкий шум
на Струма бистра. — Вий? — Във Охрид чудни
— Я? — В Кукуш. — Я? — При рилски друм.
— А ти? — До Кресна. — Вий? — При Вардар студни.
— Ний? — На Пирин. — При Пинд е моят ум.
— Я? — В Струга. — Вий? — Край Солун многолюдни.
— Ти, момко? — В Дебър. — Как те казват? — Крум.

И аз разбрах с душевно сътресение,
по техни глас и взор и изражение,
че плът и кръв идеята сдоби.

— На ето, македонските твърдини,
що никои Drang не може веч разби! —
казах, кат гледах тез деца невинни.

V

НОЩНА ПЕСЕН

Спи Охрид. Страшна тишина гробовна.
Съпрузите почиват мълчешком.
Веднага в къщи, тихо, крадешком,
децата песен писнаха бунтовна.

— Жена, да млъкнат — каза бързешком
бащата, щом чу песента чаровна. —
Иди! . . . Не, чакай малко. . . Ах, не повна
такава песен страшна, като гром!

Що пеят? Скоро, жено, спри ги!
Глупците готвят ми въже, вериги!
Иди! . . . Не. . . стой. . . да чуйм що казва там.

Жена мари! . . . Настръхва ми косата.
Словата страшни — сладко на душата.
О, господи! Вдъхни им разум тям!

VI

СЛЕД МИТИНГА

Свърши се митингът. Витият пети,
упит от шумни плясъци, ура,
излезе с лаврите, които собра,
да иде чай да пие у Венети.

Навън на вратната го някой спря
със дискос във ръка: «Фърлете
за македонските сираци клетки!
Огнец и дрешки!... Турчин ги обра!»

Фъртуната върлуваше ужасно,
кълбуци снежни виеха се бясно...
Витият пламенни замина глух.

А вятърът го гонеше проклети
и шъпнеше на топлий му кожух:
«За македонските сираци клетки.»

VII

«ЗИТО О СУЛТАНОС!»

Вик на един гръцки митинг в Македония

Не, не, не можем ний да викнем з и т о.
нито да влезем в оргията ваша,
защото смъртен плач се в нея смяща
и железата дрънкат страховито.

Защото пихме оназ горка чаша
и нашто сърце — иначе тупти то,
защото то, злодейци, е разбито,
защото Македония е наша.

Ох, няма ний да плюйм въз твоите рани,
нито ще скрием твоето страданье,
и нашта скръб кат твойта плаче буйна,

XI

о, земльо на сълзите и теглата,
о, голгота, де йоще капе руйна
кръвта из нашата снага разпята!

VIII

ПРЕД БЕЛАСИЦА

Пирува македонский император.¹
Шум, вик. Пенят се руйните вина.
Навън е буря... праскат знамена.
Ношта реве, бучи ужасен вятър.

Войската спи под тъмна пелена...
Тук-там огнец на бойния театър...
В миг Самуил под своя свилен шатър
положи пълна чашата, скокна...

Вслуша се той недвижим, бледен, страшен,
с коса настръхнала, почти уплашен...
(О, боже мой! — войводите шептйт.)

¹ Самуил.

И мисли македонски император,
че чува в писъка на горски вятър
на двайсет слепи полкове плачът.

IX

СРЕЩУ АТОН

Корабът дреме. Тихи са вълните.
Спи Бяло море в нощний мир и хлад.
В небесний свод едни трептят звездите,
надникнали над спящия долен свят.

Пред нас атонски връх във мърчините
стърчи възшебно, като сън фъркат.
В мечти потънал, времената скрити
разбулям аз, кат гледам върха свят.

Полека-лека мрежата се вдига:
в килийка там, пред свещ, над бяла книга
навел се Т о й¹ с умислено чело.

А тъй са гладки водните пустини,
тъй тих въздухът, щото ми се чини,
че чух как дращи пачето перо!

¹ Па исий.

X

ИЗВЪН СОЛУНСКИТЕ СТЕНИ

Когато Калоян, великий вожд,
тук нейде кървав богу дух предаде,
слух радостен из Солун се раздаде,
че ангел го промушил с остър нож.

Напразно не ликувай, славний граде!
Обсадата ти не е снета йощ:
по-страшно войнство пъпли с нова мощ,
шуми пред твоите силните огради.

Я виж, едното му крило до Дрин,
а другото допира до Пирин —
веч седем века таз обсада следва.

Виж знамето му как се гордо веи
над твоя стари зид и се люлей,
и в Бяло море вече се огледва.

Януари 1885, Пловдив

И мисли македонски император,
че чува в писъка на горски вятър
на два̀сет слепи полкове плачът.

IX

СРЕЩУ АТОН

Корабът дреме. Тихи са вълните.
Спи Бяло море в нощний мир и хлад.
В небесний свод едни трептят звездите,
надникнали над спящий долен свят.

Пред нас атонски връх във мърчините
стърчи вълшебно, като сън фъркат.
В мечти потънал, времената скрити
разбулям аз, кат гледам върха свят.

Полека-лека мрежата се вдига:
в килийка там, пред свещ, над бяла книга
навел се Т о й¹ с умислено чело.

А тъй са гладки водните пустини,
тъй тих въздухът, щото ми се чини,
че чух как дращи пачето перо!

¹ Па нсий.

X

ИЗВЪН СОЛУНСКИТЕ СТЕНИ

Когато Калоян, великий вожд,
тук нейде кървав богу дух предаде,
слух радостен из Солун се раздаде,
че ангел го промушил с остър нож.

Напразно не ликувай, славний граде!
Обсадата ти не е снета йощ:
по-страшно войнство пъпли с нова мощ,
шуми пред твоите силните огради.

Я виж, едното му крило до Дрин,
а другото допира до Пирин —
веч седем века таз обсада следва.

Виж знамето му как се гордо веи
над твоя стари зид и се люлей,
и в Бяло море вече се огледва.

Януари 1885, Пловдив

ХИЛЯДОГОДИШНИНАТА¹

КЪ НАЧАЛЪ БЪ СЛОВО...

Светлината — не триумфа див на силата грубянска,
словото — не громкий спомен на кръвнишката победа —
днес се сбира да празнува светло челядта славянска
и на своето славно прощло — и грядуще — да погледа;

светлината, що родила духът, мисълта, борбата
и съзнание високо от Пинд до морята немски;
светлината, що разбужда народите, светлината
на Ян Хусовата клада и на хлевът витлеемски!

Радвайте се, о славяни, род убит, ръце прострете,
химни слейте в една песен нова, славна, веспристранна
и грядущата победа в мисълта си възкръсете!
О час хилядогодишен! О славянский мир: осанна!

Македонио! Ти само днес немееш, като чужда!
Твойте гърди се вълнуват, но скован ти е езикът.
И посред всеобщий празник твой образ скръб възбужда,
като кърваво разпятие, де издъхва мъченикът!

Пловдив, 6 април 1885

¹ По случай празнуването от цялото славянство хилядогодишнината на славянските първоучители св. Кирил и Методий, на 6 април 1885 год.

ЧЕРНОТО ЗНАМЕ¹

Вей се, черно знаме, под небето,
вей се, знак на траура и гроба,
вей се, позив жалостен на роба,
дето влачи игото проклето!
За земята, дето мила нам е,
зарад македонските долини
кървави напомняй, говори ни:
вей се, черно знаме!

Разшумиха се гори зелени,
премениха се долини райски,
в гори пеят славеите майски,
в гърди пеят чувства подмладени.
Ах, зад Рила има страна: там е
горко царство на скръбта и мрака,
никой тамо пролетта не чака.
Вей се, черно знаме!

Черно знаме, вей се в таз вселена,
кат протест от клетите робове,
сè тъй черно вей се, дор в окови
черней Македония свещена!
Вей се, фърляй горко в нас съзнание,
нека нашта радост то да трови,

¹ След триумфалния рой от трицветни знамена на радостта и победата, които на 6 април 1885 г. (1000-годишнината на славянските просветители) се развяваха из Пловдив, издигаше се замислено и македонското знаме от чер плат, държано от един дебърец в народното си рухо. Три имена личаха на траурното знаме: Кирил и Методий. Македония! Тая гледка пронизваше сърцето с дълбокия си трагизъм.

нека пресни язви да разрови:
вей се, черно знаме!

Македонио, родино мила!
Люлко на гиганти и на слава,
бездно, що надежда не огрява,
бездно страшна на сълзи, теглила!
Ти немееш и глух твойт храм е,
кога полсвят твойте чада слави,
без да пита: майката що прави?
Вей се, черно знаме!

Кой ще пита? Ний едни смутени,
кат на пир, де липсва госта главен,
питаме: къде е той забравен?
Що не викат брата драгоценни?
Тук без него нашта слава срам е!
И зовем го с гласи триумфални —
но пристигат вопли погребални...
Вей се, черно знаме!

Но не си ти влязла още в гроба,
но сама ти няма там да влезнеш,
но ти, майко, няма да изчезнеш,
освен с нашта кръв, сърца и злоба!
Ах, ще дойде ден, и той голям е...
Но дор скокнем за теб всички братя
и те сграбчим волна във обятъя —
вей се, черно знаме!

6 април 1885

КРАЛИ МАРКО И ПУШКАТА

ЛЕГЕНДА

Умори се Крали Марко еки,
умори се само да надвива,
срещу му юнак не иде веки:
умори се Марко да почива.

— Марковице, ставай ми от скута,
донеси ми вино тройгодишно,
да разтопля кръв юнашка, люта,
да разтуша мое сърце грижно.

Бойно поле зарад мен трънся,
няма веки битки, ни победи,
остра сабя веки плесеняса,
силен боздуган ръжда изеде.

Кон ми хранен цвили във обори,
ядно сърце във гърди ми цвили:
няма с кого Марко да се бори,
да покаже свои стари сили.

Ми дотегна отдих неповолен,
да те галя с думи сè умилни —
ако стар съм — не съм хил, ни болен:
имам сила — няма вече силни.

Ех, налей ми вино тройгодишно,
черна тъга в душа да задреме,
нека пламне мое сърце грижно,
нека спомни юнашкото време!

Хитра булка Марковица млада.
Тя го черпи, тихо му говори:
— Чувай, Марко, що ще ти обада:
девет годин-как се тук затвори.

Вино пиеш, ядни сбориш думи,
силни няма — слабите нехаеш,
по гори не ходиш и по друми,
какво става по света, не знаеш.

Ех, ти, Марко, мой соколо сиви,
много теб земя те е фалила,
но сега се никой теб не диви,
не се слави Марковата сила.

Хитър дявол нов лък изнамери:
вместо стрели — гръм и огън дава,
сила с него не смей да се мери,
слаб с юнака вече равен става.

Бре разсмя се Крали Марко силни,
двори екнат, въздухът се гръсн,
плесна с ръце голи, многожилни,
па засука свои дълги въси.

— Глупава си ти, невесто мила,
теб се пада да наливаш чаши:
няма сила Марковата сила
да надвие — Марка да уплаши!

Знаеш колко земи аз избродих,
колко свалих левенти делии,
сто арапа в черен гроб проводих
и изтрепах триста кеседжии.

Немá юнак мене да обори,
да продупчи моя медна риза,
остра сабя рана ми не стори,
змейка стрела мене не прониза.

Мойто копье фърка в небесата,
мойта сабя гори разлюлява,
мощна ръка тежки скали мята,
под крака ми камък тесто става.

Зачерви се булка белолица,
на мермер чардаци си изскочи,
пушка нова свали от полица,
я положи пред Маркови очи.

Пак засмя се Крали Марко силни.
двори екнат, въздух цял трепери:
— Ех, туй Марка може ли да жилне?
Да ме плашиш с туй ли ти намери?

И подфърли Марко, юнак харен,
тежка пушка, като перо лека. . .
Озова се Филип, чер маджарин,
хитър юнак, дошъл отдалеко.

Се провикна Крали Марко смяшно:
— Кáжи, Филип, юнак сладкодумни,
как се вика това нещо страшно,
дето плаши жени плиткоумни?

— Силний Марко, туй се вика пушка.
— А туй зърно? — Куршум смъртоносни!
— Стой, Филипе! Нима тая шушка?
— Мъртвъ пада, тя когото косне!

Удиви се Крали Марко стари,
слисаха го тия страшни думи,
се навъси, чашата удари
от такива Филипови глуми.

Хитър Филип пушката наложи.
— На кои деца играта взе ти?
Дай да види Марко дали може
бари кожата му да усети.

Опря пушка в длан широка, стара,
па отпъна Крали Марко смело.
Пушка пукна, мъжка длан прокара:
побледня му високото чело.

— Марковице! Тук за мен е тесно!
Господ вече храбрите не люби,
кога дете пеленаче лесно
може първи юнак да погуби!

Рече, в тъмна пещера отиде,
легна, заспа на каменни плочи. . .
Веч пет века: никой го не види —
до ще време Марко пак да скочи.

1883

ПО НАРОДНИ МОТИВИ

ТАТУНЧО

Татунчо страшен хайдутин
дошъл на гости у майка.
Стисна го майка, прегърна,
зарони сълзи, завайка:

— Ела си, синко, в селото,
из тия пусти балкани
не ти ли, синко, омръзна?
Хайдутин майка не храни.

Продай си пушка хайдутска
и остра сабя зменца,
купи си рало, волове,
ори, засявай пшеница,

пшеница бяла на угар,
та татка, майка да храниш
кат всички хора христени,
честит домовник да станеш.

Послуша майка разбойник,
мени френгия на рало.
Оре Татунчо и сее,
дивъ голямо и мало.

«Къде се й, казват, видяло
хайдутин нива да сее?»
Татунчо пори браздите,
хайдущка песен той пее.

Полето равно, широко.
Манафи черни из друмът
насам си яхат, препускат,
Татунча питат и думат:

— Орачо, ярости орачо,
от Стамбул града ний идем,
Татунча, силни войвода,
юнак чутовен да видим.

Кажи ни кой е Татунчо,
далеч оре ли от нази? —
Орач им тихо продума:
— Татунчо сам е пред вази.

Манафи чудом се чудят
дали орач ги не лъже. . .
Бръкнаха в скъпи дисаги,
развиха свилено въже.

— Я ставай с нази, Татунчо:
нас царя тука изпрати,
та теб да фанем, да вържем —
ще вземем инак глава ти.

Татунчо нищо не рече,
издигна тежка копраля,
в манафи черни втурна се
и люто трепи, струпаля.

Едни кат пилци бегаха,
а други мъртви остаха.
Татунчо мъртви съблече,
кемери тежки извлече.

Гна рипна, в къщи отиде:
— Вземи туй, мале, имане!
Ти право беше казала:
Хайдутин майка не храни.

1884

ЛИБЕН И ПЛАНИНА

С гора се Либен прощава:
Прощавай, горо зелена,
и вие, хладни усои,
и ти, Камчио студена.

Откак съм тука хайдутин,
сега е седма година,
червено знаме развявам
и вода върла дружина.

Омръзна, горо, омръзна
животът пусти юнашки,
човешки кърви досаждат,
дотегват клетви сирашки.

Сърце ми гладно и жадно
за женска обич, милувка,

ръцете искат прегръдки,
устата — сладка целувка.

Аз тръгвам либе да диря,
девойка отбор порода,
на мен прилика да бъде,
на твоя, горо, войвода.

Прощавай, горо, сполай ти
за твоите сенки букашки,
за твоите извори хладни,
за твоя въздух юнашки.

Гората сявга немее,
сега продума гората;
— Иди със здраве, войводо,
и чул ти господ молбата.

До днеска аз те прегръщах,
поях, обличах и хранех,
от майка повеч, от либе
те галех, милвах и бранех.

С ветрец планински хладях те,
легло ти с шума покривах,
на моите пазви те галех
и с чудни песни приспивах.

Със тебе весели бяха
потоци, пилци, букаци:
сега гора ще повехне —
гора вирее с юнаци.

САМОДИВСКА ДРУЖКА

БАЛАДА

Там, дето слънцето залазя,
де духа вихър и хала,
на лошо място проклето
мома е млада заспала.

Кога мома се събуди —
над нея три самодиви:
стоят и тихо приказват —
девойки горски, красиви.

Едната казва: Да вземем
Цветана, млада девица,
че тя е лепа, да бъде
нам мила дружка, сестрица.

— Не бива, втората дума,
че тя на майка една е:
без мило чедо, без радост
как може майка да трае?

А трета рече: — По-харно —
да плаче майка за нея.
Да гледам сълзи обичам
и плач да слушам милея.

Не се спогаждат девойки,
девойки горски, красиви.
— Стани, Цветано, иди си —
казаха три самодиви, —

кажи на майка, че тебе
във нашто царство ще водим,
в гори, в усои, в пещери
със тебе, дружке, ще ходим.

Живот да видиш, Цветано!
Ний стан и хурка не знаем,

по росна утрина пеем,
по хладна вечер играем.

По жежка пладня в реките
снаги си бели топиме,
във бури, в страшни ветрища
хоро лудешко въртиме.

Иди при майка, кажи ѝ,
дано ти майка пристане. . .
Ела, Цветано, светувай
със твоите дружки отбрани.

*

Скокна Цветана, отиде,
на майка всичко разправи.
Дор майка дума да каже,
душа Цветана остави.

*

Заровиха я Цветана
със китки росни, с прощавки,
плакаха майка, роднини,
плакаха дружки, подявки.

Тревяса гробът зелени,
облят от сълзи горчиви:
дене там майка дохажда,
а нощем — три самодиви.

Повикат тихо Цветана,
Цветана чуѝ ги, излиза
със росно цвете в косите
и с бяла свилена риза.

И фъркат всички в небето
с коси разстлани, развени,

фърчат над тъмни делове,
фърчат над равни полени,
па слязат в пуста дъбрава,
запяват чудните вили,
хоро лудешко зафащат. . .
И нощни вихри завили. . .

Завили вихри и хали
над самодивско хорище. . .
И тръпне майка в полунощ
до своѝто мъртво огнище.

И слуша буря как пее,
и цяла тръпне, горкана:
«Христе Исусе! Прости ме:
гласът на наша Цветана!»

Па стане, палне кандило,
метани бързо заправи. . .
А вятър духа навънка
и пее в тъмни дъбрави.

ЗМИЯ В ПАЗУХА

Вик се дига по полето,
вик се носи до небето:
плаче гиздаво булче.
В нейна пазва, като спала,
зла усойница влезнала —
кой змия ще извлече?

Вика булка колко може:
— Помогни ми, вишни боже,

стари татка проводи
да отнеме щерка мила,
че змия се люта свила
на Гурганини гърди.

Обади се стари татко:

— Чуя, чуя, чедо сладко.

Що да сторя, сиромах?

Стар съм, дъще, и на краят,
малко дни ми още оставят —
мило ми е зарад тях.

Пак Гургана плаче, вайка
къмто своята мила майка:

— Де си, мамо, я дойди,
в пазва ми змия се свила,
страх ме, мамо, нямам сила,
ти я, мамо, извади.

Отзова се майка блага:

— Чух те, чух те, дъще драга,
една ми си на светът;
но змията е отровна,
аз съм, дъще, още греховна:
страх ме е от пуста смърт.

Пак развайка се Гургана,
вика бача си Драгана:

— Бате, бате, не се май,
отърви ме, дор е време,
че змията зла не дреме.
С мъжка ръка помощ дай.

Отговаря брат към нея:
— Много, сестро, те жалея
и от змия нямам страх:
но аз имам либе младо,
на хоро ме чака радо,
днес да умра ще е грях.

Пак Гургана вик надава,
бащин ратай призовава:

— Марко, Марко, я дойди,
много дар съм ти давала,
още много бих ти дала —
помогни ми, жив бъди.

— Чуя, мила господарко —
отзова се дърти Марко, —
дето казваш, е така;
но аз къща, челяд храна,
аз без дари ще остана —
не оставям без ръка.

Пак разплака се Гургана:

— Боже мили, що ще стана?
Тук да беше мой Радой,
либе си не би оставил,
от змия ме би избавил,
но е на чужбина той.

— Ида, ида, либе клето! —
викна пътник из полето. —
Чувам, пиле, твоя глас. . .
Зла змия ще ти измъкна,
нека жив да не замръкна,
но без теб не можа аз.

— Ох, търчи, Радое мили! —
Ей Радой се млад засили
да извади смъртен звер,
с мощна ръка в пазва бръкна —
люта змия не измъкна,
а с жълтици пълн кемер.

1884

САТИРА

СРЕДСТВО ДА НЯМАШ ВРАГОВЕ

«Преклонената главичка
остра сабя не сече» —
тази истина едничка
кой би смял да отрече?

Както всички умни хора,
аз не ритам тръна бос,
с големците се не бора
и им ставам сявга мост.

На богатий шапка клата
и на силний казвам: да!
И затуй ми е душата
мирна, весела всегда.

Сѐ е харно за челяка
да е скромен и разбран:
не пречупва се гръбнака
от един учтив метан.

За начала, убежденья
в препирня не влазам аз,
нито ме е много еня
кой що мисли тоя час.

Що е бяло, черно, сиво,
аз не знам — не ща да знам,
и готов съм услужливо
право всекому да дам.

Интереса си обаче
нивга ази не презрях
и със силните най-паче
винаги съгласен бях.

Туй завидно положение
аз дължа на тоз си нрав;
често тегля унижение,
но пък пътят ми е прав.

Завчера една плесница
аз изяхох например
от един простак — бърбрица.
Ах! Какъв постъпък чер!

Що вий мислите, че сторих?
Че предложих там дуел?
Не, аз хитро се престорих,
нищо че не съм видел.

По туй светът има право
тих човек да ме зове
и уверен съм на здраво,
че аз нямам врагове.

Пловдив, 1882

СВЕТСКИТЕ УСЛОВИЯ

(Подражание)

В нашия век, кой много блеска,
чудни вършат се дела:
зарад всичко има днеска
два аршина, две тегла.

Едному се опрощава
и безчестие, и разврат,
другиму се в грях вменява
от придирчивия свят.

Дръж се мъдро и прилично.
па грабй, лъжи, кради —
ще ти кажат: не вреди,
то не е публично!

Ако гладният клетник
гологан един открадне,
то без милост в същия миг
във тъмницата ще падне.

Ако други мълчешком
тури милион във джоба —
то той има чест и дом
и висока е особа.
— Но той грабна тез пари
от народа, неприлично!
— Няма нищо!... Не вреди —
то не е публично!

Ако бедната жена,
след борба ужасна с нужди,
падне в лошата страна,

жъртва на похоти чужди,
то безмилний общи съд
я наказува с позора;
но ако ли в някой кът
прави туй кокона Флора
от каприз, не от беди,
и речеш: не е прилично!
Ще ти кажат: не вреди,
то не е публично!

Ето един патриот,
който плаче, гръмко стене
все за «милия» народ,
за «горкото население».

Но ако му викнеш там:
Шейлок, остави народа,
твоите викове са нам
смешни като стара мода:
много свят ти изгори,
съблича, граба цинично!
Ще ти викнат: не вреди,
то не е публично!

1882

ПРОГРЕСИСТ

Не мътете ми сънът
вий, човеци безпокойни,
не разбърквайте светът
с ваште думи непристойни.

Що крещите с лудина:
«Дайте ни прогрес, свобода,
дайте скоро светлина
и съзнание на народа!»

И свобода, и успех
никой вам ги не отрича;
ала ползвайте се с тех,
както трябва и прилича.

Не правете силен скок,
а полекичка пъплете,
и на туй пример висок
от мен поне приежете.

Много бяг мори кракът,
много зрак вреди окоето,
не търсете други път
освен тоз на колелото.

С вашто викане отвън
правите ме да се чудя,
не бъдете моя сън
и аз никого не будя.

Не забравяйте без срам
моите честните години,
направете вий икрам
бар на моите седини.

И когато аз сами
дремя при аз, буки, ведн,
вий недейте се стреми
тъй безочливо напреде!

Пловдив, 1882

ВИЗИТИТЕ В ПЛОВДИВ

Когато празник има
със визити и гости,
мен ужас ме обзима,
кат пред велики пости.

И мръща се отчаян,
и към небето питам:
ах, трябва ли кат смаян
и днеска да се скитам?

Сто вратни да отварям,
сто калове да газа,
сто пъти да повтарям
една и съща фраза:

— Добрутро, господине.
— Какво сте? Живо, здраво?
— Калта е гъста нине.
— Таз заран бе мъгляво.

Хай пак се ти обличай,
пак шапката си турвай,
по честният обичай
във други дом се втурвай.

Излезеш пак и грабаш
бастун, палто, капела,
готов в калта да цапаш
със съвест възкипела.

Но ей, че си забравил
там ганта си проклети,
а някой ти оставил
калошите си вети.

И бягаш ти из друмът,
а тебе ти се чини,
че портите ти думат:
любезни, почети ни!

Завчас ти някой сваля
цилиндра и се хили:
«Приятелю, у Каля
главите сме менили!»

Ах визити, ах гости,
обичаи досадни,
за нашто общество сте
тирани безпощадни.

Под вашто иго всяк е
осъден, окаянен —
в такива дни челяк е
най-малко християнин.

И злобно той се въси,
кълне кат баба стара —
и със светците тръси
причина да се кара.

Пловдив, 1882

ПРЕВРАТЪТ¹

Много души между нас
негодуват на Преврата,
по това познавам аз,
че ум нямат във главата.

Та що искат те сега
и държавата подриват
и с безсмислена тъга
честний человек разсмиват?

Мир ли? ред ли? ил закон
няма? Ил светът пропада?
Или ниският поклон
не намира там награда?

Ил за умния челяк
няма поприще богато?
Или съвестта си всяк
там не може да за злато?

Или няма там прогрес
и във всичко съвършенство?
Или бичът тамо днес
не е въдворил блаженство?

Истина, при първий взор
има някои несподи,
ала те са като тор,
от кого добро ще доде.

¹ Суспендирането конституцията от княза Александра I през 1881 г.

И ако не дават глас,
нито въздух на печата,
то е да завардят нас
от потопа на разврата.

И ако играе бой
(а тоз случай не е рядък),
то това е, мили мой,
в полза на добрий порядък.

А за да се удържи,
както трябва, произвола,
седем годин ще лежи
конституцията под стола.

Но това не ще рече,
че там гражданите зле са,
и таквиз лъжи тъче
само пловдивската преса.

Не разваляйте редът,
не посявайте разврата,
а признайте тоя път
добрините на Преврата.

Пловдив, 1882

ПАЯКЪТ

(На един румелийски дипломат)

Аз съм тайния ловец,
ази бдя и съм на стража,
с цел точил съм всяк конец
на всесилната си мряжа.

Аз не фъркам, но пълзя,
не нападам, но аз дебна,
жъртви си да поразя,
много мощ не е потребна.

Аз съм паяк, любя плът,
мойта къща е засада,
всяка дупка, мрак и кът
за целта ми сѐ допада.

Нека имам гнѣсен вид,
нека който щѐ ме мрази —
мойта мръсота ме пазн,
мойта мрежа ми е щит.

Врагове, далеко стойте!
Вижте в примката ми зла
колко трупове се мяркат
и откъснати крила.

* * *

Хулители! Не се оплаквам,
челото си не съм навел!
От вази милост не очаквам
и ваший мир не бих приел.

Гонете ме, за всяка слава
потребен е и този хор
от хули, клевети и врява —
на злото немошен напор.

Стрелете грѣм във мойто име,
аз сам съм — вий сте облак гѣст.
Вий всички сте не уязвими,
не бойте се от мойта мѣст:

не щѣ да знам отде дохажда
таз кал — от кой потулен кът,
нито от що се пѣк поражда
на лилипутите гневѣт.

Пловдив, 1882

ХУМОРИСТИЧНИ ДИАЛОЗИ (1882—1883)

ПОЕТ И ЖЪТВАРКА

(Съвременна еклога)

Поет

Помози бог, жътварки,
как жътвата отива?
Настанаха дни жарки,
вас пот горещ облива.

Жътварка

Дал бог добро и здравье,
честитий господине,
ний мѹми сме корави,
жар кой ти гледа нине.
Нивята са узрели,
пшеницата се рони,
затуй сме сърпа взели:
ти знайш? не сме кокони,
не мислим много-много
за пек, за хладовина.
Житѹто, слава богу,
стори се таз година.
А ти вървиш за дека?

Поет

Отивам да направа
една разходка лека
по тез места, тъдява.
Ах, как е тука красно!
Вий много сте честити.
И аз обичам страстно
полята и горите.

Жътварка

Отде си, господине?

Поет

От Пловдив.

Жътварка

Туй е явно
от твойта шапка. Нине
що вършиш там?

Поет

Аз главно
с перото се записвам.
Не губя никак време
и всеки ден изписвам
по три листа големи.

Жътварка

Учен човек.

Поет

Аз още
плета различни песни
и бдя по цели нощи
над ритмите нелесни.
Доброто увенчавам,
обичам всяка роза,
свободата възпявам
и в стихове, и в проза.

Жътварка

Ти чу ли наший Края,
край село като пее?

Поет

Кой Краю? Не го зная.

Жътварка

И той да пей умее
(той наште пасе патки),
да чуйш, когато зине...
Ех, колко песни сладки!
Добре е, господине,
да го послушаш някак.

Поет

Тук как живеите вне?

Жътварка

Добре и зле, и всякак.
Кога се съмне, ние

отиваме с котлите
водица да налейме,
изкарваме телците,
на връщане се смейме.
Зимъс предем, тъчеме
и пейме по тлъките,
а лятос... видиш? жнеме
и трупаме кръстците,
от клас венец плетеме
и кичим си главите.
Работим цяло лято,
помагаме на мама;
у нази няма злато,
ала и грижи няма.
Довечера, по мрака,
на извора ще ида:
там либето ме чака.

Поет

Ах, искам аз да видя
любов невинна, проста.

Жътварка

Ти любиш ли?

Поет

Любил съм...

Жътварка (смее се)

Ха, ха, хooo!

П о е т

Моме, доста.

Отрано аз изпил съм
на любовта пелина
и вярата младежка
в душата ми изстина.
Веч няма кръв лудешка.
Сега не знам да любя,
та и да знам — не искам;
цветята нежни скубя,
зафърлям ги и кискам.
Без трепет, без въздышка
аз гледам на момите
и смачках неведнъжка
сърцето си в гърдите. . .
В илюзийте глупешки
веч прелест не намирам. . .

Ж ъ т в а р к а

Приказвай по-човешки,
да можа да разбирам.

П о е т

Към Музата си, впрочем,
не съм аз равнодушен
и ней без план порочен
любовник съм послушен.

Ж ъ т в а р к а

Коя е тази «Муза»?
Тя знае ли да жъне?

Да сбира кукуруза?
Приказваш кат насъне.

П о е т

Ах, тмата е ужасна,
в която вий стоите.
Чуй, Музата е красна
богиня на песните
и както ми се чини —
най-първа на небето,
тъй както ти — в полето.

Ж ъ т в а р к а

На колко си години?

П о е т

Аз млад съм йощ: на трийсе.

Ж ъ т в а р к а

Цял старец! На хорото
не пущаме те. . . крий се!

П о е т]

Не ти се сърдя, птичко,
за тая дума тежка,
ти искрена си в всичко,
душата ти е жежка.
Но твоите очи сини
горят ме, моме груба,

и вече ми се чини,
че фашам да те любя.

Ж ъ т в а р к а

Върви си в пътя: доста
със теб сме се лъгали —
ще викам батя Коста
гърба да ти погали!

П о е т

Но ти не ме познаваш
аз кой съм и какво съм,
от вежливост не даваш
понятие ни косъм.
В столицата ела ти,
де пулсът бий народни,
де всички сме богати,
високи, благородни.
Там ние зиме, лете
работим и се борим,
издаваме газети
щастливи да ви сторим.
Ех, вий не знайте йоще
великата ни роля:
там мислим цели нощи
над вашата неволя
и вадиме закони,
и бърчим си главите,
и пот от нас се рони
за вас... по мараните...
Какви огромни суми
ний харчим зарад вази

и духовити думи,
и благородни фрази!
И лейм реки мастила
просвета да дадеме
на нашта земя мила!

Ж ъ т в а р к а

Ех, ний я пък ореме.

Юли 1882, Хисар

ФИЛОЛОГИЧЕСКА РАЗПРЯ¹

(Комедия в едно действие)

Ж-та

Горко на мене, клетя!
Мен искат да изтикат
кат дрипа стара, вета
на буквите из ликът.

Невежи, не разбират
светото ми значение
и веч на мен се взират
като на привидение.

Крещат, кат злоба дишат:
таз буква за какво е?
А ж г ъ л как ще пишат
в отсъствието мое?

¹ По повод на филологическите събрания, които ставаха в Пловдив (1882) в дома на Н. Герова за оправяне на азбуката.

Ъ-т

Млък, жабо безобразна,
изкълчено страшило,
от древността омразна
чудовище - изгнило.

Ти всичко загрозяваш
с направата си скверна
и мене ред не даваш
начело да се мерна!

Омръзна ми навеки
опашка сѐ да бъда,
прихожда време веке
съвсем да те изпѣда.

Я-та

Що викате вий тамо,
диваци неразбрани?
Фърлете поглед само
на моите тежки рани.

Мнозина днес накриво
ме гледат и безчестят,
със «е» глупешко, диво
ламтят да ме заместят.

А други тъй ме мразат,
щото велики речи
като: я з и к ъ т, к н я з ъ т,
без мене пишат вече!

Е-то

О крачasto творенѣ,
о букво най-безстидна,
ти с твоето рѣмженѣ
приличаш на ехидна!

Вѣв пет вѣв ред, вѣв клето
успях да те опѣрля
и, тако ми небето,
отвред ще те изфѣрля,

а скоро, знам наздраво,
и ѣ-т ѣ-т ще подлея,
тогава с пѣлно право
на вази ще се смея!

Ъ-т ѣ-т

Ах, ти, коварно чедо,
какво ти там бѣлнуваш?
И кат едно говедо
за мене хоротуваш?

Знай, мойто чело бляска
и кат скала е здраво. . .
От твойто се не стряска
домогване лукаво.

Без мен да пишат в ѣ р а¹
не ще ли е кошунство?
Ах, как сега трепера
от твоето безумство!

¹ По стария правопис вѣра се пишеше с ѣ: вѣра. — Б. р.

Щ-т о

Не викайте нахалост,
не псувайте се вия,
я вижте мойта жалост,
голяма злочестия!

И мен премеждье чака,
и страх сърце ми пълни!
Зла хидра шестокрака
ламти да ме погълне.

Какъв скандал, когато
напишат: заштиттава.
А ф-т о глуповато
защо държат тогава?

Ф-т о

О безполезен щръкел,
що клепеш и дърдориш?
Не знаеш нито бъкел,
а за язык говориш!

Ти мислиш — няма нужда
от мен — та да изчезна?
Макар и буква чужда,
от теб съм по-полезна!

Не ще ли е ужасно
от вас да ме избришат?
А на Фанито красно¹
как името ще пишат?

¹ Известна арфанистка в Пловдив тогава.

Ы-т о

Не вдигайте тревога
с претензия безстидна,
не е дотолкоз строга
съдбата ви завидна.

Вас йоще ви запазват
и тачат ви пристрастно,
понякога ви сгазват,
но то не е опасно.

Но И-т о мен отколя
уби като разбойник.
Ах, уважете, моля,
във мен един покойник!

І-т о

И мен, и мен злочесто
утрепа тоз обесник!
За мен веч няма место
ни в книга, ни във вестник.

Аз нявга превъзходство
над всички букви имах
и в знак на благородство
една звезда приимах.

Но след преврата люти
за мен светът не пита:
един отец Пафнутий
днес йоще ме почита!

Забравени скелети,
що дойдохте из мракът?
Хай в гроба си идете,
там червите ви чакат!

Какво ви съм похитил?
Що вдигате завеса?
Аз днес съм представител
на разума, прогреса!

Недейте вече дъдра,
хай спете в гроба честно,
кат **О и т а т а** премъдра
и музикословесна.

О-та.

(изскоква из гроба)

Какво? Какво? Ах боже!
Мен считат за умряла!
И аз купнея тоже
и страдам мъка цяла!

Полвина век как чакам,
слухтя, очаквам в гроба. . .
Настана време, сякам,
да се избави роба.

Събрание от учени
за нас се, чух, сбирало,
хай ставайте със мене
и живо, и умряло!

Да идем! То събрание
ще разпознай бисерът!
И вси онеправдани
там правда ще намерат.

(Тръгват всичките.)

СМУЩЕНИЕТО НА СЛУЖБИТЕ¹

Д и р е к т о р

Въртя се и се мая,
черней ми целий свят!
От днес не ми остая,
освен да мра от глад.

П р е ф е к т

Законът ме съблече
без почит, без респект,
в Европа цяла вече
туй прави лош ефект.

В ъ р х о в н о с ъ д и л и щ е

Такъв закон злодейски
ще наруши мирът;

¹ По повод на значителното намаление заплатите, гласувано
в 4-та сесия на Областното събрание.

всяк кодекс европейски
осъжда го на смърт.

Началник на отделение

Каква е таз обхода?
Какъв е тоз разбой?
Затуй ли за народа
сдобих си хеморой?

Съветник префектурен

За мойта дрямка сладка
повдигат пак въпрос:
та аз и цяла платка
бих дал за тоя пост.

Началник на владалата

На тоз закон делото
за областта е срам!
Не, нивга владалото
аз няма да му дам.

Околийски началник

От платката ми прежна
остая само дим.
Ела, съпруго нежна,
за да се утешим...

Горский надзирател

Законът ме прехлупи —
с перото ще се храна,

дори на «Смешля»¹ глупи
редактор ако стана.

Писар

Ех, платките са ниски!
Но чувайте, тирани:
за мойте арфанистки
сѐ нещо ще остане.

Полицейски комисар

От тоз закон къздисвам!
Ще фана, позволете,
граматика да списвам,
макар и за свинете.

Разсилен

Ех, пак теглила волски,
и джобът пак ще хлопчи,
и аз кат Дормидолски
ще ходя с едно копче.

Депутати

На ум сме ний чевръсти,
на мерки — дръзновени.

Платки на чужденци с контракт

Но само ний сме тлъсти
и неприкосновени.

¹ Блудкаво списвано хумористично вестниче в Пловдив.

МНОГОСТРАДАЛНА РЪКОПИС
ИЛИ

ЦВЕТУЩИЯТ ПЕРИОД НА
БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

(Писател и двама издатели)

Сцена I

Писател

Добрутро, добър ден,
любезний Веселине!

1-й издател-вестникар

Ела, седни до мен.
Що носиш, господине?

Писател

Аз? Сбирка стихове,
плодец на мойто бдене.

Издател

А как се тя зове?

Писател

«Дъбрави и полени».

Издател

Названъето добро.
Но чувай, господине,

от твоето перо
аз друго чакам нине.
Например: някой член
за вестника народни,
разпален, вдъхновен,
та кривите да бодне;
ил малки новинки
от «Стамбул» и «Тюркй»,¹
или поне пък статья
за простите ни братя.

Писател

Но мойте стихове
нима съвсем не важат?
Ил имат грехове?

Издател

О, не, но що ще кажат
за мене: виж, глупец,
нам песни днес печата,
когато времената
са други. . .

Писател

Наконец,
последнята ви дума?

Издател

Труда ти аз ценя,
в народа се кълна,

¹ Цариградски френски вестници.

но чуй, сега е чума
за всичко, дето днес
зоват «литература»!
Мисли-и ти нощес.

Писател

Но дека да я тура
таз бедната тетрад?
Две годин аз писах я,
а пет — под ключ държах я.

Издател

И тя ще види свят.
Ще дойде ден, когато
народът ще познай
какво е нещо свято
книжевноста. Потрай
йощ малко, господине,
не се съмнявай ти:
тоз ден ще долети
макар след сто години.

Писател

О, ужас!

Издател

Чувай мен.
Кат вестникар народен
ще бъда откровен:
да си изкараш хляба

не ставай толкоз лек,
дай нещо за потреба,
пиши за тоя век.
Народът не отбира...
Наместо твоята лира
той търси златна днес
с тура, с цена и с вес.
(Пардон за тоз русизъм),
в подробности не влизам,
но казвам, милий брат,
че с гусла и с тръбица
умираш днес от глад.
Погледай таз полица,
претрупана с книжа:
какви неща пофални
от люде гениални
(и туй не е лъжа)
изгниха в праховете
и никой ги не чете.
Какъв напредък чер!
Вземете за пример
на Голчева¹ делата —
прочути в двата свята —
от трийсет годин те
почиват на свобода,
сал мишата порода
прилежно ги чете.

Писател

Любезний господине,
не щеш пропадна нине,
ако ме насърчиш.

¹ Плодовит и бездарен писател тогава.

И з д а т е л

Труда ти не отричам,
любезний мой, но виж,
аз сметката обичам
и мразя всеки риск
кат кредиторски иск. . .
Но аз каквото можа
сега ще ти предложа:
изкуството ти знам,
с перото си вълшебник,
я скътай ми ти там
един добър учебник,
та друго ако не —
граматика поне.

П и с а т е л

Туй работа не е ми,
това е важен труд.

И з д а т е л

Не трябва много време. . .

П и с а т е л

Нито пък ставам луд,
да върша, що не зная.

И з д а т е л

Страшлив си ти и тая
стращливост ти вреди,

от нея нищо харно
в света се не роди.
С перо не си бездарно,
но що се тъй боиш?
Наоколо си виж:
«Писател днес е всякой
(казал го беше някой
от наште мъдреци),
що знай с перо да дращи
и носи мъжки гащи.»
Виж, толкова глупци
днес пишат, мацат, драшат,
отгоре йоще плашат
да ги типоса друг.
Какво безбожно лято!
Днес сляпо и сакато
съставя книги тук,
учебници наряджа
и вестници изважда
на разума напук;
безбожно конкурира,
а нищо не разбира.
Кърпачът става критик.
Дивакът е полїтик.
Хай послужи на мене —
със друго ако не,
с читанчица поне
за първо отделение.

П и с а т е л

Но аз казах ти дважд. . .

И з д а т е л

Де, де, кураж, кураж...
И даром туй не щъ,
сѐ нещо ще платйъ.

П и с а т е л (бяга)

Сбогом! Сбогом!

С ц е н а II

П и с а т е л

Вий тук? Помози бог,
любезний Данаиле.

2-й и з д а т е л

Седни на стола, пиле:
днес видиш ми се строг?

П и с а т е л

Донесох, извинете,
тетрадка стихове.

И з д а т е л

Добро, добро, пишете
в свободни часове...
Оплитайте си венци,
Не пиваш ли кафенце?

П и с а т е л

Тук друго ме зове:
дойдох да ти предложа,
ако е воля божа,
да туриш под печат
(ти знайш, не съм богат)
тоз плод на мойта муза
печална, бледнобуза.

И з д а т е л

Пиши, любезний мой,
народът веч разбира
и много чака той
от твойта млада лира.
На, вчера книги две
от твоите трудове
за бързина голяма
искаха с телеграма.

П и с а т е л

Туй много ме ласкай,
но моята тетрадка
приемаш ли?

И з д а т е л

Потрай.

Аз чакам книга гладка
и новите слова...
Та па освен това
във много предприятия,

издания безброй,
разноски и проклятия
съм вплетен, милий мой.

П и с а т е л

Ами за мойте песни
не ще ли дойде ред?

И з д а т е л

Аз знам, че са чудесни,
но то е друг предмет.
Сега спеша да вада
учебници грамада,
числителници нови,
писмовници, готови
отдавна за печат.
И много съм занят.
Ах, да! Една идея:
що мислиш зарад нея?
Стъпки ми календарче
с пророчества за пек,
за вятър, дъжд и снег:
това се много харчи.

П и с а т е л

В тоз деликат въпрос
невежа съм и прост,
а туй е много важно.
Не знам кога е пост,
кога ще бъде блажно
ил ясен ден, ил влажно.

Да имах тоя дар
оракулски, чудесни
на връх игла макар —
не бих писувал песни.

И з д а т е л

Това си е така,
но днес такива стоки
минуват из ръка.
Виж, стихове високи
по-мъчно се плетат,
а малко се четат;
народът люби страшно,
но леките пера.
Пиши му просто, смияшно
да може те разбра
и глупото козарче. . .
Виж, Станчев по се харчи.

П и с а т е л

Последната ви реч,
любезний Данаиле?

И з д а т е л

Послушай, мое пиле,
казах ти трижди веч:
перото ти почитам
и слогът, и духът,
но загуби тоз път
не искам да изпитам.
Знам, твоите трудове

ще паднат много шумно.
Виж колко врагове
спечели си безумно!
От всичките страни
въз теб налитат бури
и цял потоп псувни,
пасквили и брошури.
Днес критици безчет
(отде дошли, не зная)
ти пощат всякой ред
и реч, и запетая.
А знайш, народний глас
е, казват, глас на бога;
да се разсипя аз
за вятъра не мога.

П и с а т е л

Да свършим тоя час:
любезний, приемоте
тетрадката ми в дар —
но, моля, печатете!

И з д а т е л

От тоз излишен твар,
мой драгий, пощади ме!
В пристрастие не бежи ме:
но суетно мечтайш
успех за теб, за мене,
ти гъдела не знайш
на нашто население.
Примерче да ти дам:
във твоите списанья

блещи кусур голям:
ти дор едни названия
не знайш да туриш тям.
Ловят се хора прости
с гръмливите слова,
Пишурка, бог да прости,
бе майстор във това.

П и с а т е л (мрачно)

И аз сега оставам,
като безплътен дух,
да ям един въздух?

И з д а т е л

Да, жалка е, съзнавам,
днес твоята съдба,
с глада, и аз признавам,
ти в тежка си борба.
Сбери си веч умът:
дръж тъпкания път,
наместо песни, драми —
ти друго залови,
с отровни епиграми
глупците не гневи.
Не хранят днес челяка
ни песни, ни псалми,
ами превий гръбнака,
съвета ми приими.

П и с а т е л (бяга)

Сбогом, сбогом!
Пловдив, 1883

ИТАЛИЯ

* * *

Ненадейно сред морето
малко птиченце прифръкна
и треперешката, клето,
из краката ми се вмъкна.

Аз му рекох: «Здравствуй, пиле,
сящам твоята съдбина,
тук приятели ще бъдем:
ний сме скитници двамина.»

Параход «Еухин»,
май 1884

НОЩ

Луната свети
тихо отгоре,
корабът плува
по синьо море.

Песен оглася
тез пущинаци
и ме възнася:
пейте, моряци!

*
Вълните гладки,
кат огледало,
в сънища сладки
всичко заспало.
Небето плува
в светлите бездни;
Морфей царува:
пейте, любезни!

*
В таз нощ кристална,
някъде в бденье
душа печална
мисли за мене,
бури бълнува
и мен — в чужбина
тя споменува:
пейте, дружина!

ПО МОРЕТО

Вълни, къде търчите?
— Във безкрайността.
О дни, къде летите?
— Сѐ във вечността.

Къде ти, облак, плуваш?
— Във синий ефир.

Орел, за де пътуваш?
— За горния мир.

А ти, любов? — Към бога.
Ти, радост? — Не знам.
Надеждо, ти? — Не мога
ответ да ти дам.

А ти кога ще тръгнеш,
скръб — гостенко зла?
Фръкни! Защо не фръкнеш?
— Аз нямам крила!

* * *

Да фръкнем, душо, да фръкнем,
да фръкнем горе в небето,
за нас с чужда земята,
за нас с тъмно морето.

Нали сѐ т а м о изчезват
въздишки, шумове земни?
Да фръкнем, душо: небето
тъгата наша ще земне.

МОРСКИ ЗЕФИР

Зефире приятни, ти вечно кръстосваш
просторите морски безкрайни,
отдека този хлад благовонни доносваш —
тез стонове, песни омайни?

— Хладът упоителни взех от морето,
от страстний възток — аромата,
ефирната песен приех от небето,
въздишките взех от земята.

О Л И М П

Олимп, де твойта слава?
Де твоите богове?
Зевс веч се не вестява
по тия върхове;

не фърля мълний бесни
въз трепетния свет
и своя хор небесни
не свиква на съвет.

И дремеш ти в почивка,
велик, безгласен, гол,
под бяла си покривка
кат овдовял престол.

МРАМОРНО МОРЕ

Б е з д н а т а

Мойто дъно не измери
никой ум, ни око.

Г л а с

Може би едното сърце
да е по-дълбоко.

РАЛО И ЛОДКА

Р а л о

Аз браздя полята,
дигам нива злата.

Л о д к а

Аз вълните поря,
с ветрове се боря.

Р а л о

Родните полени
мили са за мене.

Л о д к а

Мойта скорост гони
други небосклони.

Р а л о

В мирните долини
моят век ще мине.

Л о д к а

В бурите опасни
мойта младост расне.

Р а л о

Бури аз не зная,
нито ги желая.

Л о д к а

Сред борби, премежди
черпя мощ, надежди. . .

Р а л о

Ази давам здраве
и тела корави.

Л о д к а

Аз пък давам сили
и души със криле.

Р а л о

Планини снопове
от земя дан взимам.

Л о д к а

На Колхиди нови
ключача ази имам.

Р а л о

Ази пъпля бавно,
но съм вседържавно.

Л о д к а

Картаген, Тир, Троя
аз руша и строя.

Р а л о

Цяло земно лице
във наследство имам.

Л о д к а

Ази за граници
небесата взимам.

Звезда ли в ниский свод блещука там?
Огнец ли е накладен от овчарът?
Блуждаещ пламък ли се мярка нам?
Кандило ли е в някой пусти храм?
— Другари! То е фарът!

Нощта е черна, мракът е дълбок,
като душа останала без вяра.
Корабът плува в хаоса широк,
но пътят му е тъмен като рог,
блещука само фара.

Ту скрий се той зад някой черен бряг,
ту пак се мерне, весел и приятен,
душа тъмнее, щом потъне в мрак,
окоето светва, щом той блесне пак,
по-мил, по-благодатен.

Надеждо, фар във мрачния живот!
Лампадо, що блещиш в душата слаба,
компас, звезда, божествен ръковод,
огрявай в мрак и в буря моя ход —
свети му на кораба.

Завиждам ти, гранит вековен:
с вълните вечно имаш бой,
но пак си тих и хладнокровен
пред техний плясък, шум и вой.

Цалувките им са нахалост,
зъбът им те не ощърби,
а мойто сърце всяка жалост
и всяка радост го хаби...

— Мълчи — каза гранитът леден,
аз имам същата съдба:
вникни: и ази съм подеден
от безконечната борба!

ЕГЕЙСКО МОРЕ

Над тез пространства мълчаливи
духът на старината вей.
Не, божествата пак са живи
и култът им и днес живеи.

Във дън морето, в глъбините,
Нептун стои в палата свой,
найнадн плуват по вълните,
над тях — зефири светъл рой.

Талаз ли плесне — туй е песен
от някоя сирена пак,
завей ли вятър — Еол, бесен,
на бурите подава знак.

Платно ли в морский шир се белне —
цар някой древен плува там,
делфин ли лъскав тук се стрелне,
Тритон показува се нам.

Корабе, спри! На Аполона
там виждам храма — аз съм жрец:
до мраморната му колона
ще сложа дафинов венец.

КАЛОПУЛО¹

Дайте ми тоз остров
с дивите гранити,
аз ще го направя
царство на мечтите.

Аз ще го напълни
с дъбрави, с градини,
с кристални потоци,
с нимфи и богини.

¹ Усамотено скалист островче сред архипелага. На картата то е отбелязано: К а й м е н а.

В горите ще пусна
тихите дриади,
из вълните сини
ще викам найади.

Там гости ще имам
и грациите мили,
край мене ще фъркат
силфи лекокрили.

И нежните музи
няма да забрава —
и олтар ще дигна
за тяхната слава.

Може да пропусна
и Диана луда...
Само на лимана
цербери ще гуда —

два цербера страшни —
входа за да пазят,
та никакви грижи
тамо да не влизат.

Дайте ми тоз остров,
за да го засела,
чудеса ще стори
мойта мисъл смела!

Но нощта невярна
спуща своето було
и корабът бяга...
Сбогом, Калопуло!

ПАРТЕНОН

Фидий някога издяла
Аполону тука трон
и Елада, с трепет, цяла
поклони се в Партедон.

Аполон ни веч остави,
пуст и глух е Партедон —
а вселената днес прави
на художника поклон.

Атина, май 1884

БАЙРОН

Безсмъртен син на мрачни Албион,
певец на Хайде, на Джаура,
под тоз класичен гръцки небосклон
заспа душа ти — вечна буря.

По суша, по море ти мир нема,
упит от слава и от злоба;
ти с бурна песен в тоя свят мина.
Кажи, спокоен ли си в гроба?

Отдавна в твоя лоб, де гений грял,
подземни черви се въвряха...
По-люти бяха червите, без жал
кои приживе те гризяха.

Ти много идоли вдига, ломи...
Последний викаха — свобода!
Заспа, а твойто име сè гърми
на Омира под небосвода.

ЕКОВЕТЕ

I

Скиталец беден по светът,
аз не намерих никой път
душа — душа си да излея,
да кажа за какво копнея
без колебанье и без страх:
тук укор дигнах, тамо смях.
И злобна ярост ме върхлète,
и викнах: «Вий, кои без жал
убихте моя идеал
и моя бог, да сте проклети!»

Но чух там отзив: «Клетий! Клетий!»

II

Отидох в тъмните гори.
«На вас, извиках, поне мога
да изповядам кат на бога
пожара, дето в мен гори.
В мен има демон, демон страшни:
аз искам щастие, но то

не е ни в корист, ни в злато,
ни в мир, ни в радости домашни. . .
Аз друго търся, като луд,
но страх ме е да бъда чут:
Аз искам: слава, слава, слава!»

И екът рече: «Лава. . . лава!»

III

Бегах в задрямалия дол
и рекох: «Слушай мойта бол!
Аз мрачен съм, но оц съм млад,
в мен злото всичко не погуби,
аз търся в тоя красен свят
душа да любя — да ме люби,
душа, по чиста от разврат,
душа без маска, без преструвка,
що дава нектара без яд
и на гореща си цалувка
не туря никаква цена. . .
За таз душа, душа една
бленувам, мисля и лудея.»

Но екът рече: «Де я? . . . Де я? . . .»

IV

В усон страшни се надох,
де вятър даже не дохажда:
«Усон диви, аз додох
със мойта мъка, с мойта жажда.
Вий нямате ли у вас кът

затулен, таен от светът,
къде поетът да откъдне,
да наиде тишина и мир,
къде сърце му да заглъхне —
да няма струни, ни кумир —
където бремето да снема?»

И чух аз отзив: «Нема! . . . Нема! . . .»

V

Дойдох в пространното море,
де нищо не цъфти, не мре.
Море! Вълни! Стихия, вечност!
Дълбоки бездни, безконечност!
Кажете ми: що е живот?
Що е човек? И кой го праща
в света за мъки, скръб и пот?
Защо той мре, защо се ражда?
Къде е висшата му цел?
Дали в задгробния предел?
Или в борбите на живота?
Или на страстите в хомота?
Защо е той — безсилен роб —
от люлката до самия гроб
проклет за битка непрестайна?

Морето рече: «Тайна! . . . Тайна! . . .»

СЛАВЯНСКИЯТ ЗВУК

На една руска пътешественица в парахода

По гладкия шир на Йонийското море
шумящ парахода талазите пори.

Как чуден е тук
славянският звук!

Лазурен и чист грей над нас небосклонът.
Кораба делфините весело гонат.
Как хубав е тук
славянският звук!

Далеч се синее свещена Елада.
Душата вкушава поезия млада.
Как сладък е тук
славянският звук!

Веч бряг се не вижда, ни облак, ни суша,
едната хармония морска се слуша.
Как страстен е тук
славянският звук!

4 МАЙ

Поете мой, кое най-бързо бяга тука?
Еленът ли, ил силният орел?
Ил вятърът, ил бурята, ил звука?
Или куршумът — къмто своята пел?

Или светкавицата побесняла?
Гръмовний шип ли? Злите ли вълни?
Кометата ли луда пощръкляла?
— Госпожо, най-щастливите ни дни.

* * *

Над морските вълни сънувах.
Ужасен бе сънят ми там:
в море бурливо бях пропаднал
и борех се с вълните сам.

Кога се селнах — всичко мирно:
вълните спят, въздухът тих,
но в океана на живота
борбата аз си продължих.

МЕЧТАНИЕ

Умри — заспи!
Ш е н о п и р

Корабът плува. Тихо
и гладко е морето.
Спокойно, сладострастно
се къпе там небето.

Как вика ме и мене
таз бездна позлатена,
кат страстните обятия
на някоя сирена!

Какво? Ако се фърля?
Един миг на решение —
и всичкото се свърша:
тегла, вражди, мъчение.

Един миг само трябва
да мина в тиха вечност,
от тоя свят на битки
в задгробната безпечност.

А после? Нека цял свят
живота да празнува.
Глупешкия му крясък
прахът ми не ще чува.

Не ща да знам що мисли,
що радва ил гризе го:
за мене той е нищо,
като и аз за него.

О да, ще има някой
да спомни моите кости
и даже да продума
небрежно: «Бог да прости!»

А други — те са много —
ще кажат думи прави:
«Клетникът, веч загина —
и харно той направи!»

Ами ония, дето
любих и ме любиха
и с нектар смъртоносен
душата ми поиха?

Те няма да угадят
конеча ми безславен,
та и да чуят — нищо:
отдавна съм забравен!

Уви, едните само
душмани не забравят
и моят свършек мрачен
високо ще прославят.

Ще викнат те с въздишка:
«Умря в цветуща младост!»
И с траур ще забулят
зле скритата си радост.

Да, може да заслужи
от тях и панегирик
или жестокий присмех
на някой див сатирик —

да каже духовито:
«Гордей се, неразбрани!
Пръв път полезен ставаш —
ти фоките нахрани!»

Едно сърце ще само
смъртта ми да оплаче
и траура до гроба
безумно ще да влачи...

Но тихи са вълните,
и гладки, и безкрайни,
и гаче ме приканят
със гласове омайни:

«Любезний, що ни гледаш?
Що бърчиш тъй чело си?
У нас се крий решение
на всичките въпроси.

Един миг, едно сбогом
на красната природа!
Един миг! — и почивка.
Един миг! — и свобода!»

Параход «Florio»

РЕЗОНИТЕ НА ИСТОРИЯТА И НА ПРАВОТО

Разговор в солунското пристанище

За Македония бе дума,
за тая българска страна.
Учений елин не на глума
с мен почна истинска война.
— Как може туй? — викна, застана. —
Земята славна, що роди
велики елински деди:
наш Александра, Демостена?
— Приятелю — казах му там, —

велика славата е ваша
и нямам мисъл да я крам,
но... Македония е наша!

— Как ваша? — викна гордий син
на горделивата Елада
и ми забъбра дамаскин
зарад Колхида, за Трояда.
— Във старо време, каза с жар,
колоний гръцки вред цъфтяха,
от Понт Евксин до Гибралтар
морята нам покорни бяха.
— Приятелю, и туй го знам:
велика славата е ваша
и старий свят се пада вам,
но... Македония е наша!

— Що значи туй? Какъв кураж!
Това на варварство мирише!
Казах ти не веднъж и дважд,
че Иродот за вас не пише.
Какво сте вий при тази днес?
А Омир, Платон, а Софокъл?
А Леонид? А Темистокъл?
А Фидиас? А Периклес?
— Приятелю, земята ваша
ражда гении тогаз,
туй знам го оц от първий клас,
но... Македония е наша!

ЩО Е ДУШАТА НА ПОЕТА?

Опната звънлива струна,
що от нищо затрептява,
на всяк удар и фъртуна
с една песен отвещава.

ИТАЛИЯ

Поклон, Италио щастлива,
поклон, земя на небесата,
земя на песнята звънлива,
на гения, на красотата;

земя на вечните поети,
на Тасо, Данте, на Петрарка;
земя на нежните сонети —
на любовта безумна, жарка.

Поклон, Италио! Далеч е
брегът ти весел, старославен,
душата ми при теб е вече —
корабний бяг е твърде бавен.

Фърча въз твоите Апенини
и над Везувий, който пуши,
над твоите дворци, руини,
моря и езера, и суши...

Аз, волно чедо на Балкана,
кат бръз орел из небосвода,
на гости ида ти с пияна
душа от въздух и свобода.

Аз ида в тебе с много здраве
от наште небосклони сини,
от нашът Емус снежноглави
и чудни розови долини.

Българя те здрависва. Тя е
покрита с майски си одежди,
кат теб блещи, кат теб сияе
с цветя и с песни, и с надежди.

Корабе, плувай, занеси ма
там, дето зрей лимонът златни,
там, дето поезъя вечна има
под небосклони благодатни!

ФИЛАДЕЛФИЯ

В Неапол хубавий приеха ни отлично.
Гостилникът във фрак, със ганти, с почитанье
какви, отде сме най-любезно ни попита:
в регистра пожела да впише имена ни.

«От Филипополи!» — казах му равнодушно.
— От Филадельфия! — Signore, извинете:
от Филипополи! — Voi Siete americani?
— Не, българи сме ний! Да, българи сме, клетий!

Аз станах вир-вода, доде да му разправа
за нашата земя, народност и балкани. . .
Най-последно, убеден, гостилникът излезе,
като мълвеше пак: «Si, si, americani.»

Неапол, 1884

ВЕЗУВИЙ

Във своята черна ризница от лава,
сърдит край синьото море, един,
стърчи Везувий — мрачен исполин,
и с гъстък дъх небето замъглява.

Помпея, Херкулан и Стабий спят
в нозе му кат изринати скелети,
отпреж морето пей, шуми и свети,
а окол — миртови гори шептят.

Настане нощ, природа занемява,
гори заспят, море сумти едвам,
а старий исполин, сѐ буден там,
със огнен дъх небето осветлява.

ЦАЛУВКАТА НА ЮДА

Пред картината на Страшния съд

Кога безумний Юда на връвта увисна,
из тъмний ад на огнени крила
чер демон прилетя — от радост писна
и грозний труп блъсна и разлюля.

Па взе го за връвта и в ада скочи,
в пламтящото го езеро цопна,
де жупел ври и смрадна пяна клочи;
месо се пържи, кожата капна. . .

Тогаз ужасний адски цар в полуда
изсмя се бясно, с рев преграбчи Юда
и върна му по черните уста
цалувката, що оскверни Христа.

Рим, 1883

НЕАПОЛСКИЯТ ЗАЛИВ

Прекрасно си нощем, Неаполско море,
когато зефирът завей
и твоите сини, кристални простори
луната със злато залей.

Обичам чаровната нощна разходка
по твоите заспали вълни —
да гледам Везувий от леката лодка
как в звездното небе дими;

ил — спящият Неапол под твоите милувки,
 ил мъртвият помпейски форум,
 и с някоя Віанса звънливи цалувки
 да роним със сладкия ти шум.

Неапол, май 1884

COME MI E ODORANDO

(Песен на неаполитанска цветарка)

Аз съм гиздава цветарка,
 Каролина ме наричат,
 със цветята аз живея
 и цветята ми приличат:
 Come mi e odorando.

Минувачо, купи китка
 от триндафили засмени,
 аз сама я помирисах —
 тя мирише като мене:
 Come mi e odorando.

Завтъкни я и помни ме,
 аз съм bella Каролина,
 тая заран аз набрах я
 росна в нашата градина:
 Come mi e odorando.

Иван Вазов между свои. Пловдив, 1882. Прави (отгледо надясно) Владимир, Вѣла, Иван, Георги,
 Борис Вазови. Седнали: Георги Халкинников (вуйчо на Ив Вазов), Съба Вазова,
 Карко Вазов (чичо на поета).

Пловдив в края на миналия век.

НАЙ-НОВИ

ЛИРИЧЕСКИ И ЭПИЧЕСКИ

СТИХОТВОРЕНИЯ

ОТЪ

ИВАНЪ М. ВАЗОВА.

1879 — 1881 год.

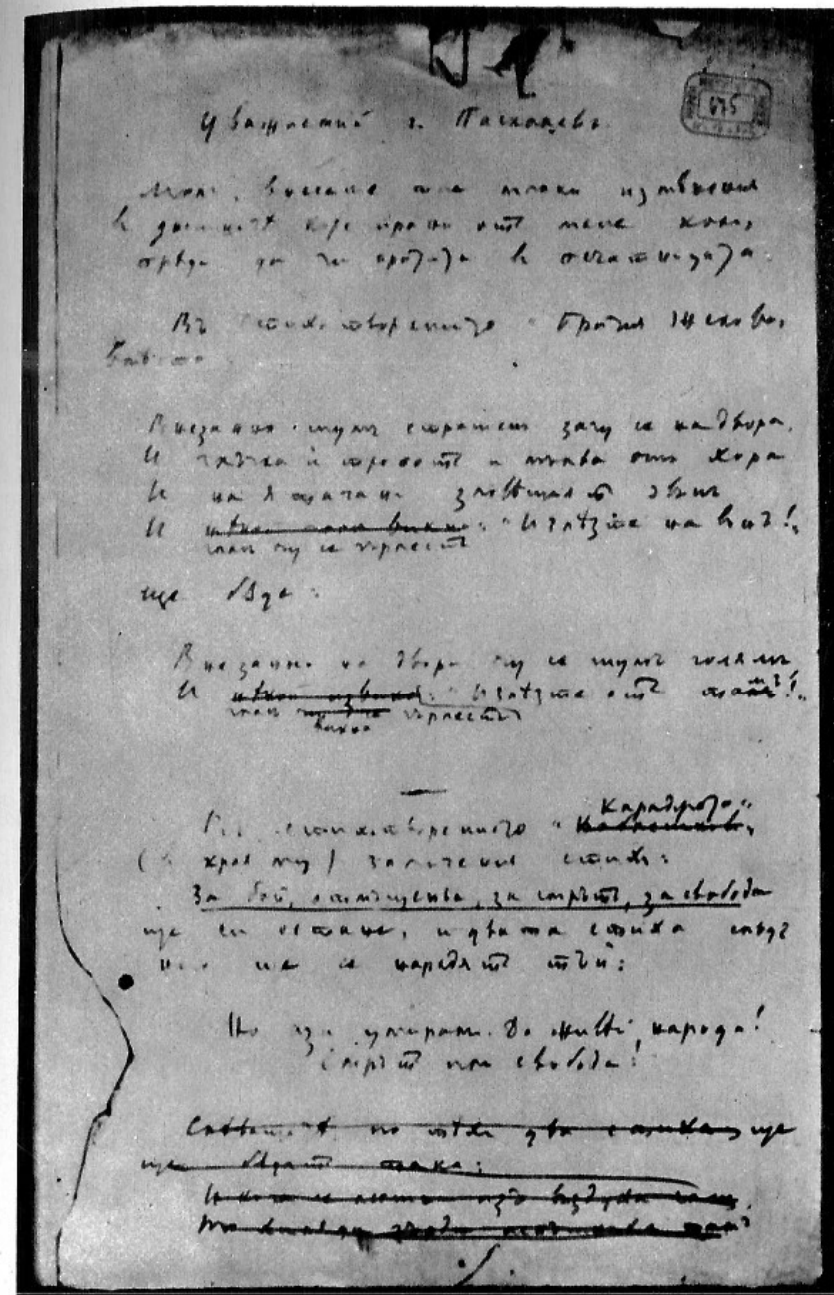
ИЗДАВА КНИЖАРНИЦАТА НА ХРИСТО П. ДАНОВЪ

ПЛОВДИВЪ, СОФИЯ, РУСЧУКЪ.
1881

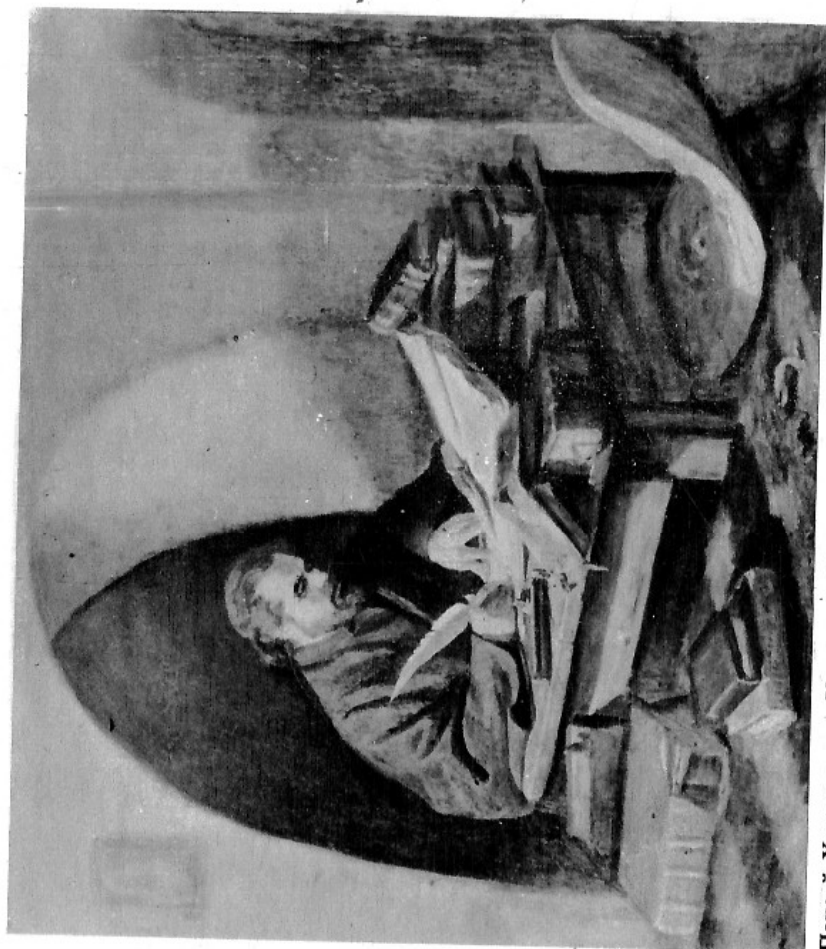
Заглавна страница на „Най-нови лирически и епически стихотворения“ („Гусла“), 1881.

Вазовата къща в Пловдив. Рисунка от Х. К. Тачев, 1920 г.

Писмо на Ив. Вазов до Ал. Паскалев от 1911 г.

Паисий Хилендарски. Художник Койо Денчев

Васил Левски

Тодор Каблешков

Защитата на Орлово гнездо. Художник А. Н. Попов

НАУКА
ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

ИЗДАВА

НАУЧНО-КНИЖОВНОТО ДРУЖЕСТВО

ВЪ ПЛОВДИВЪ.

ПЪРВА ГОДИШНИНА

1881

ПЕЧАТНИЦА НА ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

ПЛОВДИВЪ.

Заглавна страница на сп. „Наука“, 1881.

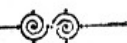
ПОЛЯ И ГОРИ
НОВА СБИРКА СТИХОТВОРЕНИЯ

ОТЪ

И. Вазова.

—*—

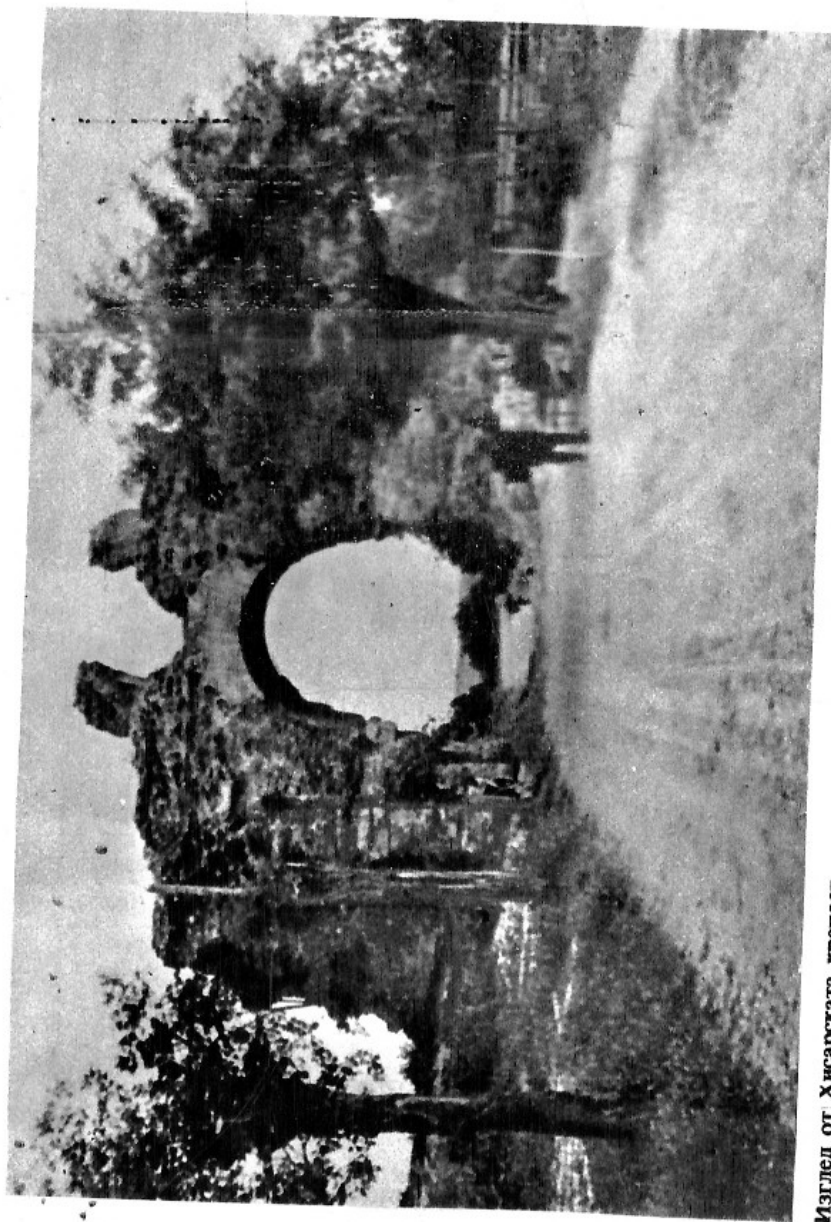
1882 — 1883.

ПЛОВДИВЪ.

Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ.
1884.

Заглавна страница на „Поля и гори“, 1884.

Изглед от Хисарската крепост.

И. ВАЗОВЪ.

ИТАЛИЯ.

Лирически стихотворения.

ПЛОВДИВЪ.

Печатница на Д. В. МАНЧОВЪ.
1884.

Заглавна страница на „Италия“, 1884.

СТИХОТВОРЕНИЯ
ЗА МАЛКИ ДѢЦА.

Притурка на книга „ВАШТИНЪ ЕЗИКЪ.“

НАПИСА
ИВАНЪ М. ВАЗОВЪ.

Книжарница на Д. В. МАНЧОВЪ,
Пловдивъ, Свѣнатовъ, Солунъ.

1883.

Корица на „Стихотворения за малки деца“, 1883.

Не се гаси
мѣ, уо те гасне.
и. Вазов

на два пята въ седмца-та,
въ сряда и въ събота

Родилото-та и Административната на не
сметат-та е направат у изкуството на
Д. В. Маврина, из Маврина-та и Маврина.

Должен и старик се проматривати с њим
комплексно, из јавног позата се не
издаје.

V. ГОЛЫНЦ.

Ильинский, Сергей 12 Январий 1883

358 359 6001.

Они самоотверженно на "Марксизма Глас", което трябва да се занимава самоотвержено и с всички въпроси, които са свързани с работата на нашата държава, трябва да направят това, което голяма част от нас искат да направят, а именно да се занимават с въпросите, свързаните с работата на държавата, да се занимават с работата на държавата.

100. Не пречина на прелиминарнот Мо-
торен и Пилотен. Дел
застае сингл. маш.

МЛОДИНЪ, рѣка 12 километ. 1861

Съ радост се бяхме научили моят дядя, че много починал въ София един невинен човек. За основането на едно дружество на осигуряване. Преди началото-ти, въ няколко заставяния, бях се спасил откуз главата, то чен и бях изработил дори и устав на дружеството. (Знаеше да се издига камъ, не знаеше тогава Чола

[illegible][illegible]

че съ съдружаванни-та могатъ да узра-
дватъ економическо то си развитие, тръ-
бави да стане всеобща.

[illegible]

Мирна да да се постане посрещан-та на
измислената на своето място, като въ-
скалото то бъде измислено, шито прави-
мислен-та да посрещан-та да се посрещан на
едно на осмислено измислено от страна
на измислените да измисли и сите въ-
ложението въ него на осмислено измис-
лените и добиване, които въ него и пра-
мислен-та са посрещан да измислен, да му
подробити на осмислено измислено
на удивление.

БЕЛЫЙ-72 ЖУРНАЛИСТИКА.

[illegible]

Вестник „Народный глас“, 1883 г., Пловдив.

ДЖОВАННИА

Налей, моя bella,
мургава девице,
отдека си взела
туй страстното лице?

Слънцето ли твойта
пламенност създаде?
Морето ли своята
игривост ти даде?

Налей, Джованино,
вакханко, наливай,
разпаляй ме с вино,
с очи ме упивай.

Дай да чукнем, мила,
звънливите чаши,
дай да влейм жар, сила
във гърдите наши! . .

Животът е скучен:
пей, лудувай, викай,
на тоз език звучен
ти ми чуруликай!

Кат туй сладко вино
сладък е, вакханко,
налей, Джованино,
пей, наполитанко!

В ПОМПЕЯ

Палатите са глухи,
форумът не гърми,
във мраморните бани
чучурът не шуми.

Кумирите сломени
преглулаво стърчат,
из улиците пусти
столетията спят.

«Signore, ей Помпея,
излязла из прахът —
велика епопея
на слава и на смрът!

Туй Августовий трон е,
а туй — Дианин храм»,
добрият чичероне
мълвеше нещо нам.

«Приятелю, продумах
(но без да бъда чут),
тук нищо ме не чуди,
не си задавай труд.

Развалини, гробове
пръв път ли виждам аз?
И в мен една Помпея
таи се тоя час.

И в мойте гърди крий се
цял свят, що вдъхва страх:
олтари запустели
и идоли във прах.

Но те под ключ са вечно,
в дълбока тъмнина,
и никой чичероне
не може ги узна!»

СТАТУЯТА НА МОЙСЕЯ¹

Parlat

Mic. Ang.

Кога великият художник римски
вълшебно мъртвий мрамор оживи
и на Мойсея ликът исполински
пред него горд и страшен се яви,

той впи очи в грамадното си дяло:
«О, камък! В теб си геният излях,
аз образ дадох ти и кръв, и тяло,
вдъхнах ти мисъл и душа ти влях.

¹ В малката черква San Pietro di Vincole в Рим стои великата мраморна статуя на Мойсея, държащ таблиците на 10-те заповеди. Легендата казва, че когато гениалният художник Микеланджело довършил статуята, прехласнат от живостта на мраморния образ, блъснал го с чука в коляното, като извикал: «Прохортувай!» Почтеният фратер и днес показва с благоговение на посетителя пукнатото коляно от удара.

Творец съм твой, и бог, и се гордея!»
И блед, настръхнал, полудял дори,
той грабна чука и блъсна Мойсея
в коляното, кат викна: «Говори!»

Рим

КОЛИЗЕЙ

Panem et circenses. . .

«Игри и хляб! Игри и хляб!» —
крещи великата тълпа.
Търчат: патриций, цезар, раб —
на кървавата веселба.

Гърми огромний Колизей
от триумфален клик,
във цирка топла кръв се лей
и смъртен чуй се вик. . .

Минаха векове. Падна
непобедимий град
и с него старий свят рухна —
от робство и разврат.

Стърчи умислен Колизей —
скелет на свят умрял,
но колчем вятърът завей
под свода му заспал,

пак чуваш някой див напев
от плясъци и шум голям,
размесени с ужасний рев
на цирка с кръв заливан там,

ПРЕД КОЛИЗЕЯ

Мълчи арената, де кръв ручала,
де бесният нубийски лъв ревал,
де тъпий роб безумно като мрял,
стохилиадната еган ръкоплескала.

КАПУАНСКА ДОЛИНА

Из разкошните долини
на Италия щастлива,
сред лимонови градини
влакът гърмишком отива.

«Ето раят!», с възхищение
рижий англичанин рече.
Аз погледнах го спокойно:
«Мистер, рая знам го вече.»

И спомних си за Балкана,
за прекрасната родина,
и въздъхнах си за мойта
Розова долина!

Казерта, май 1884

ВЪВ ВАТИКАН

(По Кардучи)

Когато Галилей, тоз ум високи,
каза: земята се върти,
из тия глухи положии дълбоки
на мрак и тъмноти
разчу се клетва непозната:
«Смърт, смърт на сатаната!»

Когато Хус със реч гореща, нова
огря дълбоката тъма
и на лъжата в самата основа
заби топора на ума,
разчу се вик из тъмнината:
«Смърт, смърт на сатаната!»

Когато Гутенберг — Колумб случаен,
сложи най-първите слова
и светлостта из затвора си таен
кат птичка с шум се изтърва,
пак чу се вик из таз палата:
«Смърт, смърт на сатаната!»

Когато по-подир Волтер-пророкът
с цял рой борци гръмна
догматът, трона, расото, порокът
и рече: «Дайте светлина!» —
друг глас екна из тъмнината:
«Смърт, смърт на сатаната!»

Летяха векове. Борците смело
вървяха, мряха в бой велик,
при всяка нова стъпка, мисъл, дело —
сѐ тоя див подземен вик.
О, Ватикан, виж, грее светлината! —
Поклон на с а т а н а т а !

ПРЕД БЮСТА НА ТОРКВАТО ТАСО В ПИНЧИО¹

Империйте и времената
покрива ги прахът,
на пезарите имената
небрежно се четът.

Тук статуи верига цяла.
Кои са те — не знам.
Нерон, Тиберий, Каракала
очакват тимиам.

Глупци, съдбата с вас се гаври
и векът ви бегà!...

¹ Великолепна градина сред Рим на един хълм, в която са наредени мраморните бюстове на великите хора на Италия.

Пред туй чело, покрито с лаври,
запирам се сега.

О гений, само твойта слава
живее без конец —
и времето раззеленява
Торкватовий венец.

ЛОДКА

Как прекрасно, тихо, как божествено
укротило се морето цяло!
Как е чисто, гладко, почти девствено,
свети кат кристално огледало.

Дребна лодка, като морско пиле, радостно
плувна, тихите вълни разряза.
«Плувай, пиле — шъпне й морето сладостно, —
бурите за силните ги паза.»

Параход «Florio»

ОБЛАЦИ

Облаци сребристи,
откъде тръгнахте?
Пътници далечни,
през къде минахте?

От юг ако иде
керванът ви бели,
кажете, какво сте
там при Нил видели?

Ако сте от изток —
поклонници морни, —
що видяхте в оня
предел чудотворни?

Ако сте тръгнали
от Емус зелени —
облаци, прийте
мойто поздравление!

СОНЕТИ

I

ИТАЛИЯ

В земята на сонетите сме ние:
сонети, музо, нека правим днес.
Хармоний чудни леят се из тие
поля, лазурен свод и миртов лес.

Италио, във твоя прах се крие
безсмъртен ек от стара римска чест,
в гърдите твои сърце младо бие,
кат на девица при любовна вест.

В теб всичко тръпне, диша и пленява:
прахът мълви, морето синьо пей,
небето дъха страст, Везувий — лава.

Италио, цъфти и хубавей
със твоите мирти, Лаури и песни,
изкуства, гробове, вълни небесни!

II

НЕАПОЛ

«Поклон, поклон, Неапол!» — с този вих
летях към твоя драг предел чаровни,
поклон, ти казвам и в последний миг,
и тръгвам, хубавецо баснословни!

Обичам твоят исполин велик
и задимял, с руините вековни,
на твойто небе синия светлик,
на твоето море шума любовни.

Обичам твойта нега, аромат
и багри; твоите празници безумни
и пусти храмове, и стъгди шумни,

и пъплещий из тебе дрипав свят,
и бедност весела, и лазарони,
и ваклите моми, и макарони!

Неапол, май 1884

III

РИМ

Кат гледам твоите палати вети,
о вечний Рим, и твоя Ватикан
велик, създание на вековете,
и Колизея — рухнал истукан
на силата, де плачат ветровете,
и Тибъра, и твоя разкопан
скелет, и славата, и праховете
на старий мир, на тоз изчезнал блян,

аз диря с поглед Цезаря и Брута
или Корнелъя, римлянка прочута,
или Хораця — песник увенчан.

Напразно тез велики сенки гона:
весталките ми смигат от балкона
и жрецът поздравлява ме пиян.

IV

ТИБЪР

Влачи, о старий Тибре, твоите мътни
вълни между травясали стени
и бурени и спомени безсмъртни,
живущи в тез вековни съсипни.

Във твоя шум печални още тътне
гръмът на миналите страшни дни,
а твойто име буди във умът ни
рой цезари, триумфи, кръвнини.

Течи, о Тибре славни, и влачи се
край бурените, кат усоеен смок,
сѐ с тоя мътен шар и пращен ток.

Казал би странникът, че ош не си се
обистрил, от деня, кога срути се
с гръм старий свят край твоя бряг висок.

Рим, май 1884

V

В ПОМПЕЙСКИЯ МУЗЕЙ

«Не бутай тоя съд — каза стражарът, —
разпукнат е. . . почти полуизгнил. . .
Чуплив е той, не бива да го барат,
най-малкий удар би го разломил.

Звънлив и як излял го бе грънчарът:
той благовонни миризми е крил,
той сладък дъх е пръскал из олтарът,
палатите е с аромат пълнил.

Но лава огнена бухна — обля го!
Не го строши съвсем, но що? Пукна го.
Не бутай тоя съд, далеко стой!

Тогаз турих ръка до сърце близко
и мрачен, дълго сѐ повтарях ниско:
«Не бутай тоя съд, разбит е той!»

Хотел «Диомед»

VI

ПРЕД БЮСТА НА ДАНТЕ В ПИНЧИО

О мисъл, твойте вихрени крила
не знаят бездни, висоти, прегради!
Кометата, гръмовната стрела
полетът твой оставя ги назади.

Пространства, тайни, векове, числа —
във твойта власт съдбата ги отдаде,
вдън ада пъплиш и щом чуйш: ела! —
фърчиш, летиш с небесните лампади.

Алигиери, де се взираш ти?
Що гони твойта мисъл — демон бесен!
Какви там гледаш духове, мечти?

На Беатриче лика ли чудесен?
На ада грозните ли тъмноти?
Или се вслушваш в някой химн небесен?

Рим

ВИД НА ХОРИЗОНТА

Край небето облаци набрани
над пространното море висят,
техний образ, сенки, очертанье
погледа неволно ми пленят.

Те се мърдат, взимат мълчешката
се по-нови форми, вид и шар,
като че по тях играй ръката
на невидим исполин-зидар.

Ей на: върхове, скали, долини.
Същите!... Същето ми трепна...
Аз посочих небесата сини —
«Вижте, рекох, Стара планина!»

«Florio», 1884

ТРИ ДУМИ — ТРИ БЕЗДНИ

Сърцето, морето, небето —
три думи, три гатанки тайни.
Небето, морето, сърцето —
три бездни, три свята безкрайни!

ТУРИСТИ В ИТАЛИЯ

(Г-ну М. М-рову)

Ах, приятелю, за бога,
възхити се за минута,
ний пътуваме със тебе
из Италия прочута;

из земята благородна
на венчаните поети,
на изкуствата безсмъртни,
на великите скелети.

Възхити се, съгласи се,
че тук всичко е прекрасно,
естеството по е нежно
и небето по е страстно.

Не съсипвай ме със твоите
отрицания злодейски,
не за туй през три морета
идем в тоз край чародейски!

Викна ли: «Виж как небето
е лазурно!» — ти кораво
го изглеждаш и добавяш:
«Стои малко пепеляво!»

Възклицавам ли със патос:
«Чудно си, море кристално!» —
ти се вгледваш във лимана:
«Но тук, казваш, то е кално!»

Срещнем ли в «Тоledo»¹ шумно
млад рояк италианки
огнеоки, пълногръди —
обаятелни вакханки,

ти прекъсваш ми възторга
и ми сочиш без пощада
продавачките на дрипи,
що се пощат на площада.

В Рим дойдохме. Що за чудо!
Вред фонтани, обелиски,
статуй, храмове, палати —
плод на гений италийски.

И захласнат ази зяпах
в чудесата римски тия;
ти записваше в портфеля:
«В тоз град няма търговия!»

Но веднъж те аз изгубих.
Боже мой, къде пропадна?
Ти си странник, кат и ази,
в Рим, столицата грамадна.

Взех каляска с чичероне
и се спуснах като бура,
да те гоня (аз ти знаа
любопитната натура).

И дирих те в галерейте
живописни ватикански,

¹ Главната улица в Неапол.

във San Petro безподобни,
в Колизея великански.

Щетно. В «Corso»¹ аз те фашам.
«Ах, любезни, що без мене
обиходи Рим чудесни?
Кой творец, магесник, гений

твоят ум плени възшебно?
Тициан ли идеални?
Микеланжело ли дивни,
Рафаел ли гениални?»

Ала отговор не видя
в твоя поглед тих и бистър!
— Но кажи, отдека идеш?
— От финансовий министър.

Имах разговори важни
за бюджета на страната,
за отчетната система
във контролната палата.

Взех те аз под мишца здраво.
— Де ме водиш? — питаш живо.
— В Капитолия ли искаш?
Или в Пинчио красиво?

— Не, във Гето! — Как? Във Гето
с отвратителния климат?
— Любопитствувам да видя
опакото аз на Римът.²

¹ Главната улица в Рим.

² Гето е населеният с евреи — най-мизерен и мръсен квартал римски.

— Пожалеј ме, тоз кѣт беден
на Рим вечний пази смета:
по-смадлив, по-мрѣсен даже
и от нашенска газета!

.

Ах, приятелю, за бога,
възхити се за минута,
ний пътуваме със тебе
из Италия прочута!

II

ДВЕТЕ СЕСТРИ

Те бяха малки, и двете красни,
за обич само, души безстрастни,
игриви, мили, кат птички будни,
за смях готови, с усмивки чудни.

Съдба ги беше с любов гледала,
зора им беше цалувка дала,
сестрици млади, душици нежни,
със очи черни, със шии снежни!

Едната птичка по-стара беше,
дванайсет годин едвам броеше,
с очи дълбоки, без грях, без злоба,
очи за раят, а не за гроба.

Сестра ѝ малка със златен косъм,
броеше всичко пролети осем —
първата ангел, а тая цвете,
за божя слава родени двете.

Една от друга не се делиаха.
Пеяха дружно, заедно спяха,
с еднакви китки глави красяха,
с еднаква прелест они растяха.

Зная ги ази. Ангели прости,
тук на земята дошли на гости,

с погледи умни, живи и топли,
с косици златни, с червенки рокли.

Буйно се лее Лудата Яна,
дига се, плиска, изпуска пяна,
мъти се, стене, от дъно клока
нейната тъмна бездна дълбока.

Лудо се фърлят вълни студени,
една от друга по-разявени,
лети потокът, пяна изрига,
кат звяр разкъсал своята верига.

Мътната яма гърди разгръща,
иска да граба и да поглъща,
жертви очаква, бездушна, хладна,
жертви очаква, че тя е гладна!

Ето ги близо, скърцат колата,
вътре се стискат тихо децата,
дума не казват, гледат вълните,
като се леят буйни, сърдити.

Тайно треперат души им прости,
тънък студ тича из техни кости.
Мисъл ги плаши тъмна, неясна...
Отпред им лъска реката бясна!

Но те не спират, те се не връщат,
йоще по-силно там се прегръщат;
бог от небето нали ги види?
Майка им също подир тях иде...

Те са невинни, в доброто вярват,
лошото в памет не си докарват;
нека реката реве и плиска,
тях зло не гони... смърт ги не иска.

Колата стигат накрай потокът,
вълните бесни шумат и клокотат,

с песен омайват кат самодиви,
зоват сестрите в прегръдки живи!

Ах, бедни дядя! Викайте, спрете!
Жално е мене млади да мрете!
Иванка книжка взема засмяна
и писа: м и н в а м Л у д а т а Я н а.

Посред вълните яростни, бесни
борат се двете сестри несвестни,
слабо чергило с пречки сломени
там е поддръжка, лодка, спасение!

Зрелище страшно! Лудата Яна
играй, лудува като пияна!
Ту ги удари, ту ги заграби
с струи си хладни душиите слаби.

И ги наваля, и ги издига,
тласка ги, плиска и ги застига,
адски цалува, безумно носи
децата клетки и златокоси.

Помощ не иде! Крехката лодка
пращи, ломи се в луда разходка,
двете сестрички стискат се само
и мижат бледни, и викат: мамо!

И викнат: мамо! И пак немейът,
отворат очи и пак слепейът,
малката писне, дигне ръчица,
кака ѝ дигне мокра главица.

Погледне плахо и бърже пак клюма,
а помощ няма, не чуи се дума,
рев ги омайва, хлад ги приспива,
смъртта ги люшка разсмяна, дива...

А там отгоре небето красно
весело свети над тая яма;
пред них животът се смее ясно,
а помощ няма, а помощ няма!...

ПОЕЗИЯТА

Ако ти някой каже,
че нищо веч не важе
поезията тук;
че тя е вещь бездушна,
излишна и ненужна
и само празен звук;

че който се пленява
от нея, смешен става
и считат го за лек;
че тя не грей; не чуди
и никой дух не буди
във тоз реален век;

ако това ти каже
и философът даже,
не верувай тогаз.
Поезията в назн
всегда ще да запази
свой трон, светлик и власт.

Кой смей да уверява,
че слънцето не сгрява,

че кремът зле вони,
че славеят не знае
ухото ни да смае,
че мая не плени?

Поезията е чувство —
божествено изкуство.
У млад или у стар —
у всите души тя е,
де ту се мълком тае,
ту с буен пламти жар.

Навярно друг е векът,
мени се человекът.
възреньята, духът.
Нърави, нужди нови
въз други веч основи
положиха светът.

Поезията красна
обаче не угасна!
И никой друг преврат
не ще да я убие,
защото тя се крие
в душевният ни свят.

У богът и у царят,
у робът и козарят
поезията трай
и ще да трай, додето
в гърди ни бий сърцето,
вълнува се, играй;

додето има младост
и страст, и скръб, и радост

в живота ни суров;
дор розите миришат,
дор смъртните въздишат
от яд и от любов!

ЗИМНА ПЕСЕН

Зимни ветрове завяха,
сняг белей по планините,
топло е под мойта стряха,
всинца сме доволни, сити.

Време рабско веч премина,
а със него страх, неволя;
ето третя е година,
как живейме в мир и воля.

Всички взехме тлъста служба,
мъдрите иманье трупат,
с враговете правим дружба
и сърцата мирно тупат.

Весело. Що ни е еня?
Нека вихрите играят!
Мирно броим колко деня
йощ до Коледа остоят.

Стресне ли ни мисъл тежка,
ний въздъхнем, па забравим
и в почивка пак мъртвешка
сърце и душа удавим.

Що помагат гняв и жалби?
Бъдащето е във мрака. . .
Днес е час за мир, печалби,
идеалът да почака.

Тъй ли мислят днес и тия,
що в оковите остаха?
Тъй ли смятаха ония,
що кръвта за нас си ляха?

Пловдив, 1880

ТРЯБВА!

Пущай смело светлината,
пръскай правдата без страх,
за да махнеш злото, тмата,
ти гони ги редом тях!

Ти гони ги във дворците
и в сюрмашкият покров
и във себе ги гони ти
безпощаден и суров.

Знам, че ти не ще надвиеш
в бой неравен и свиреп
и врат злобно ще превиеш,
както много преди теб.

Но бори се! Йощ си яко
по сърце, по дух, по кръв:

а борбата за юнака
има някой чуден стръв.

Не мисли, главице жежка,
ще оставиш ли следи. . .
И на възрастта глупешка
данъка си заплати.

* * *

В столицах шум, гремят витин.
Некрасов

Загубен във тълпата гъста,
аз гледам, братя, отдалеч
и нямам мощ на вас да лъста,
нито да спра горчива реч.

Нас чужда слабост днес залавя,
шумът го считаме дела
и всяко нещо ни представя
обилна пища за слова.

Със ум да блеснем вси се трудим,
с ирония ловка, с острога,
па ако би, че смях възбудим,
то веч постига се целта.

Що ни е грижа? Има време
за дело, мислене и труд,
отчет не иска просто племе
и ропота му не е чут.

СМУЩЕНИЕ

В неопитност и с вяра детска,
мечтател бледен и суров,
аз брода в суетата светска
без цел, без яд и без любов.

Аз лутам се пришлец, излишен,
и чужд във шумната тълпа
и моят глас не е услишан
посред кипналата борба.

И вида аз, и сещам аз,
че йощ не е дошел реда
за песни топли в тоя мраз,
в таз вледеняюща среда.

Във таз среда от честолюбци,
от самохвални мъдречи,
от безполезни родолюбци
и от потребни подлеци.

СТАРИЙ СТРАЖАР

Уморих се, крака не държът
и задъхвам се, често се спирам,
остарелите кости болът,
стар съм аз, ще се мре, веч разбирам.

Весден тичам по служба до мрак,
а широка таз шумна столица. . .
Няма що! Труда се кат челяк:
господ дал и жена, и дечица.

Трябва хляб, трябва дрехи, дърва. . .
Челяд дребна. . . та кой ще я храни?
Пуста старост върти ми глава
и отварят се ветите рани.

А отварят се често. . . Тогаз
спомням минали работи чудни
и гори, и свобода, и власт,
и хайдутство, и подвиги трудни.

И свобода, и власт, и гори. . .
Спомням битката, де ме раниха,
и кръвта ми кат млада пак ври,
и душата не е вече тиха.

Бурни спомени в памет кипът,
гордо гледам тез рани студени,
като пряпорец вет от димът
като Гергьовски кръст, даден мене.

И помислям се пак силен, пръв,
и потеглям си меча неволно,
завехтял от ръжда, не от кръв,
както туй сърце старешко, болно.

Де ги, де ги онез времена,
кога с Иля държихме горите? . . .
Аз забравях душа, дом, жена
за свободата, за планините!

Не така мислях аз да съм днес,
да се бора със нужди на старост,
претоварен с тегла, с рани шест,
на светът да роптая със ярост.

Ех! Свободно! . . . Та що от това?
Грижи мойта душа са сковали,
аз навождам покорно глава
пред тез, що са напред треперали.

Виждам други на чест и на чин,
а аз бяхта се с бедност сурова. . .
И живота й горчив кат пелин,
в паметта си щом взема да рова.

Лях кръвта си. . . И чуждата лях.
Тичах в смърт, за награда не питах. . .
За такива ли дни жив останах?
На такваз ли свобода разчитах?

Грехота! . . . Лудост! . . . Боже, прости!
Че да хула безумно посаках;
теготата умът ми смути:
честит аз, че видях, че дочеках!

Пловдив, 1880

Във дребни зѣлиси, борбици
живота изморявам мой,
интриги тайни, зли язици
на миг не дават ми покой.

Безплодно в вихърът световен
се губи моят плам и страст
и в пътя си трънлив, изровен
следи не ща остава аз.

А светлото? Аз го не вида...
Умът ми съм го заблуди,
а след сънят ме гроб очига...
О, душо, я се пробуди!

Пловдив, 15 май 1881

ПОДИР ПОГРЕБЕНИЕТО

Тихо пръстта се зарони над трупа.
Нека си ида... Изпратих я веч.
Нека не гледам как тя ще затрупа
чело без мисъл и устни без реч.

А пък душата се лесно не лъчи,
образ я мрачен задържа сега,
таен въпрос я смущава и мъчи,
мрак, неизвестност я пълнат с тъга.

Де съм аз? Що съм аз? Жив ли съм йоще?
Чувствувам, мисла, хортувам, вървѣ...
Що ме отделя от мъртвите мощи?
Мъртвото, живото... що аз зовѣ?

Що ли е? Днес съм сгрян, утре изстивам,
прагът престъпа и няма ме веч,
с тъничък пласт земя аз се покривам;
близо съм... тамо съм... много далеч!

Цяло човечество, цяла вселенна
мене са чужди веч, чужд съм и аз,
бяга кат пушек душата нетленна,
царство настана на съм и на мраз.

Истина? Там ли е съм или тука?
Ред от надежди, измами, лъжи...
Тичаме в хаос, слепешки, наслука.
Туй ли е яве? Живота?... Кажки?

Сънища пълнат умът непрестанно,
смесяме ден със нощ, зло със добро,
там е мир вечен и мрак постоянно.
Тук ли е вярното?... Там ли е то?...

Злото, духът на враждата ни влада.
Чувствата слабнат, разумът мъжди,
червяк яде ни и скръб ни напада,
дните текат ни без цел, без следи.

В гроба се свършват и грижи, и страсти:
вечен покой подир вечний мятеж,
късат се връзките, няма власт, касти,
равенство само там ще съзреш.

Окол децата играят, вилнеят,
птичките църкат, животът се смей. . .
Що се те радват? В що се надеят?
Краят на всичко е гробът, що зей.

Призрактъ мерне се, трепне душата,
мигът премине и фръкне страхът,
паднем пак в тинята, киснем в лъжата,
чувствата давим в обманът, в шумът.

Никой не знае зад гроба пределът,
вечното плаши човешкият взор,
тайният край ще го всички заселат,
кости и сенки. . . души без разбор. . .

Мислите в мене се шумно разбъркват,
изход не сецам, не чувствавам глас.
Малките птиченца мило поцъркват,
сладко поглеждам на слънцето аз.

Пловдив, март 1880

ЕПИТАФИЯ

На паметникът на госпожа Скобелева

С цел висока, красна
при нас дойде ти,
но ръка ужасна
твойте дни скрати.
Святице! прости!

ГЕРГЕВДЕН

Когато птички мили,
запейът
и стада по могили
заблейът,

и гюл-трандафил красни
поникне,
и ден Гергевден ясни
пристигне,

обичам да излеза
в полята,
да вида там трапеза
богата;

въз нея агне мазно,
печено
и винце йощ ялмазно,
чървено,

и окол сбрана в празник
дружина,
и попа тлъст порязник
да взима.

Кажы, Фаннй, защо сйе
усмйвкa заран на небето?
Защо тй вйнагы играе
тоз румен облак по лицето?

Далй сърдечно, нежно чувство
на твойте бузй го изважда?
Далй това е пак изкуство?
Илй прйсторката го ражда?

Илй е знак на детска радост
и на наивност срамежлива?
Ил твоята кипяща младост
мощта във него сй излива?

Илй протест е пред съдбата,
която теб — прекрасна, мила,
за бедствйята, за борбата
в тоз чужды край те е фърлыла?

Кажы, Фаннй, защо тй чудно
Аврора теб сй даде дарът?
На пролетните розй трудно
ще бъде с теб да се ударат!

Кажы, Фаннй, дете прекрасно,
кажы сърдечно, без преструвка:
защо тй бузйте тй страстно
пламтат като от цалувка?

Не твойте гърды снежны
душата мй пленяват,
прегръдкыте тй нежны
не те мй приковават,

не твойте очй страстны,
не твойте сладкы устны,
не твойте формй красны
и ласкы безизкусны

мй прават, о, девйце,
на тебе да се чуда,
нйто че в твойто лице
играй усмйвка луда.

Но в твоя жален жребй
по-друго мй смущава:
о, аз найдох във тебе
душа наивна, права.

И чувство чисто, красно,
що грее тй в сърцето
кат бисер скрит безгласно
на дъното в морето,

Щастлив съм и ази, прост провинциал,
че мога да тъпча столицната кал,
смядът с чест да дишам и прахът да лапам
и сред булевара в локвите да цапам.

Вий ли сте? — Кой бяхте? — Как викаха вас?
Пардон! Не познах ви. — Додохте при нас?
Със такъвиз въпроси, фрази, възклицанья
всяк познайник прежни днеска ти се кланя,
стиска ти ръката с благосклонен вид,
милост, от коя си трогнат и честит.
И аз, беден странник, живущ в гняздо диво,
в улиците днеска крача боязливо.
Вай, какви промени! Аз мога едвам
моите знакоми пак да ги познам!
Тоз станал чиновник, други — адвокатин,
друг брада оставил да е депутатин,
друг с рипсе-пез и с ганти дига носят горд
и поглежда като театрален лорд.
Тоз — роден за рало, друг — да дяла шиндри,
виж ги: финансиста с лъскави цилиндри.
Вред пигмен смешни, що под нов костюм
скриват своята дребност, минало и ум.
Прежните шпиони днес законоведци,
сбор орангутани, сган харамоедци
и сред тоя grand monde — вавилонский стълп —
без свръзка, без принцип и с натовен зъб
ази виждам себе не на своето место,
по лицата гледам ирония често.
Не! Не ще го бъде, рекох си в умът,
сместен да не бъдеш, стани кат светът!

Скокнах, па отидох в склада европейски,
купих си нов накит — костюм чародейски,
редингът и ганти от най-добрий тон,
цилиндър и гети, и одеколон
и вземах под мишци тез вещи честити,
всичките прилежно в «Витоша»¹ увити.

Дванадесет удря. В шумний ресторан
рояк джентълмени веке е събран.
Между них и ази със ножа в ръцете
буйно атакувам сочните котлети.
Кипи разговорът, вилките дрънчът —
музика, що дразни на гладний слухът.
Тоз се смее, вика, друг дава въпроси,
други от момчето нова литра проси;
изведнъж двоица депутати с жар
възбудиха живо раздор един стар.
Марс ли или Бахус в таз борба ги тласна,
не знам, ала тя бе смешна и ужасна.
Там се размениха фрази цял порой,
любезности, ласки, комплименти в брой,
нежни като брадва. Всичките се смяха.
Тоя ден у мене смля добре стомаха.

(Могъл бих да кажа и други неща,
за да ми остане чиста съвестта,
но боя се мойте стихове смирили
да не боднат някой неприкосновени.)

На стола се ваят газети цял куп.
Между тях «Витоша», обляна със суп,

¹ Издавающий се по него време вестник.

предлага любезно своите колони
 на всеки любител, кого навън гони.
 Денят не минува. Празник е голям.
 А звъниците пеят: бим, бим, бам-бум-бам!
 Боже мой, какво е туй гърмене страшно?
 Весден гръм и трясък! Най-подир е гряшно!
 Нервите треперат, ушите пищът,
 гаче наближава последният съд,
 или пък Витоша въз София пада!
 Всички богомолци ужас ги облада
 и вместо към храма тоя адский звън
 кани ги да бягат из града навън.

Днес срещнах случайно една личност мазна¹,
 със кесия пълна и с кратуна празна.
 «Кой е тоз?» — попита със надменен тон.
 «Поет» — му пошъпна другаря ми. Он
 усмихна се, плюна. . . Да го не забрава,
 аз открих карнета и записах: крава.

Столица! Напразно тоз град е прочут.
 Да дода чак тука не струвало труд.
 Скуката намирах и в горите диви,
 де цветята дъхат, не вони смрадливи.
 Там бе мир и песни, тук празност и гръм.
 Тук да ме заточат съгласен не съм.
 Парадите дълги, визитите сухи,
 чувствата замрели, веселбите глухи.
 Де и как да свърша тоя вечен ден?
 В градската градина? Омръзна ми мен.
 На Балъ ефенди? Ох, туй турско име!

¹ Известен доктор в София.

У Герй? . . . Забела¹ вече досади ми.
 В «Златний лев» е смрадно, в «Искър» много дим,
 в «Радак» скъпо. . . чуйте! По-добре да спим!

София, по Великден, 1880

ЕПИГРАМИ

I

НА ЕДИН МОЙ КРИТИК

Ти, Зоиле строгий, в балкапанска блуза,
 много зле изпсува бедната ми муза.
 На такваз любезност трябва комплимент.
 Ти довольно хитро и дори с талант
 зарад мен написа гатанки, съвети,
 дрипави и мъдри като стари гети.
 И песните мои да покрийш със срам,
 на цял свят ги сочиш, гърмиш въз поетът,
 та направи всички за мен да се сетат.
 Аз пък твоята проза с почит най-голям
 йоще вчера заран фърлих я на сметът.

¹ Италианска певица.

НА П. К. П... РОВА

Да, всякой длъжен е да прави
 туй, за което е роден;
 логично мислиш тоя ден,
 приемам тез резони прави:
 певецът трябва да й певец,
 съдбата трябва да съди,
 а вчерашний подлец —
 такъв и днес да бъде.

III

Кое най-много ние любим? — Шумът.
 Къде се днеска ние губим? — В димът.
 Кое ни движи постоянно? — Страстта.
 Кое ни мами непрестанно? — Властта.
 Кое най-много ний ценим? — Денят.
 Кога ний само не глумим? — В сънят.
 Кое ни й сявга на устата? — Народът.
 Кое си мислим във душата? — Доходът.
 Кое най-много ни дотягва? — Предметът.
 Къде от него се избягва? — В бюфетът.

IV

НА ЕДНОГО

Естеството, Гого, хубав те създаде,
 със лице дворянско, с прелестни чърти,
 но при толкоз много дарби, красоти
 то едно забрави: мозък не ти даде.

Николино! Никой тебе
 хубава не би назвал;
 истина е, твоят жребий
 злобно сърце е имал;

че жената е забравил,
 кат жена е теб създал;
 че те в красний пол поставил,
 красно нещо не ти дал;

че въз теб без жал натрупа
 всички грозотий, я виж!
 Ти на твоята глава глупа
 красните цветя срамиш.

Всяко семе, всяко зрънце
 никне, цъфти в цвят и клае,
 но туй всемогущо слънце
 само въз теб няма власт.

Утрината йощ по-лоша
 връчва те на вечерта;
 имаш дивота кокоша;
 имаш птича красота;

твоята мащеха-съдбина
 хубав дар ти не прати,
 едно име — Николина —
 красно нещо имаш ти.

Него майка ти го гуди
да омаюваш светът;
моите другари луди
Quasimodo те зовът.

Твойто лице оглупяло
не посреща поглед драг;
вечно твойто огледало
ще ти е мъчител, враг!

Вечно с хорский присмех, злоба
ще се бориш и косиш,
но завистта дор до гроба
никому не ще внушиш.

Никой днес ти не прощава
туй уродство — смъртен грях,
твоят изглед причинява
или укор, или смях.

Само в моите очи няма
лоши да съзреш чърти;
знайш: прочитам или дряма,
колчим чая носиш ти!

31 март 1881

РИЦАРЯТ

Родил съм се в село балканско,
но от коляно съм дворянско.
Не ви се хвала, но отколя
в света играя видна роля.
Блеща с манъери в обществото
и както monsieur Пурсоняка
знам, че видът и облеклото,
а още повече — златото
наваксват всичко у челяка.
От естеството съм направен
и мил, и гиздав, и забавен.
Пленявам всички хубавици
и мойто име е на мода,
макар неженен, но аз хода
отсѣга с жълти ръкавици.
Венгери, балове без мене
изгубват всякое значение,
игри и танци много любъ,
мазурка, валс добре играйъ,
но требува да се признайъ
в кадрилът дамата си губъ.
Но щом се к о т и л ъ о н ъ т почва,
аз стъпам веч на здрава почва.
И дамите със вкус примерен
сѣ мен избират кавалерин!...
Затуй се никак не зачудих,
че шум и смях навред възбудих.

Пловдив, 1881

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА МАЛКИ ДЕЦА

(1883)

УЧИЛИЩЕ

Детенце хубаво,
пиленце любово!
Къде под мишница
с таз малка книжица?

Отивам, бабичко,
макар и слабичко,
книга да се учъ,
добро да сполучъ.

ЗВЕЗДА

Звездице ясна,
защо угасна?

— Нощта отива,
денят навива,
аз бързам нине
в небото сине
да си почина
дор до мрачина.

А мойта така,
Зорница красна,
ще да причака
зората ясна.

ОВЧАР

Когато бях овчарин
и овцете пасях,
бях много благодарен,
макар и сирмах.

Щом пукнеше зората,
изкарвах ги навън
и свирях из гората,
подпрян до някой пън.

И времето бе кратко
със шарен ми кавал,
и никога тъй сладко
не съм ни ял, ни спал.

И днес, когато виждам
овчарче малко аз,
не знам защо завиждам
и охам си без глас.

КОН

Тичай, тичай, коньо,
коньо, вихрогоньо!
По туй равно поле
къмто нашто долъе!

Не се заморявай,
гривата развявай,
под теб всякой камен
нека пуца пламен.

Че за мене вайка
моя стара майка:
бързам да я зърнъ,
па да я прегърнъ!

Трета е година,
как съм на чуждина.
Тичай, тичай, коньо,
коньо, вихрогоньо!

ЖЕТВАРКА

От мъничка навикнах
да ходя по полята
и лете аз обикнах
да жъна там в нивята.

От маранята жежка
аз сърпа не оставям
и работата тежка
със песен я забравям.

Така минавам лете
по жетва, жетва злата
и колчем найда цвете,
накичвам си главата.

КОЛЕДА

Ой Коледо, мой Коледо,
роди ми се боже чедо.
Кравай скача от полица,
ври в котлето кървавица.

Запей, бабо, както лани,
весело на нас да стане:
ой Коледо, мой Коледо,
роди ми се боже чедо!

КРАВА

Темно е станало,
слънце се не види,
с виме напращаю
нашата крава иде.

Виж как милно гледа
и мучи, горката,
милите си чеда
чака при вратата.

С прясно бяло мляко
пращи нейно виме. . .
Дай ведрото, како,
да я издоиме!

ОВЦА

Д е т е н ц е

Овчице късорога,
овчице плиткоума,
овчице тънконога,
къде така из друма?

О в ц а

Детенце присмехулче
със дрипаво качулче,
със скъсано цървулче,
отивам си на паша:
на двора сенце няма.
А ти къде?

Д е т е н ц е

При мама,
че е сварила каша.

ГОРА

Буки високи
тамо растът,
доли дълбоки
тихо шумтйт.

Зверове диви
крят се там;
елен страшливи
лута се сам.

Бурите вийът
тамо всегда,
орлите вийът
свойте гнезда.

ПОЛЕ

Ой, поле, поле,
ти, равно поле,
твоите ниви,
ниви шумливи,
са кат морето
в жаркото лето;
твойте полени,
росни, зелени,
пролет богата
кичи с цветята;

твойте ветрища
далеч отвождат,
твойте равнища
не се изхождат.

МАРИЦА

Марице, водице,
отде се сливаш?
Къде отиваш?
Момице, сестрице,
ида от Рила,
планина мила,
оттам извирам,
потоци собирам,
поя полени
с води студени,
разхлаждам всите
в горещините,
карам мелници,
нося черници¹
и все надолу
низ равно поле.
При Одрин града
примам Арда,
другарка бясна,
и Тунджа ясна.

¹ Канк, враница.

Във Бяло море
аз се изливам,
в широко дворе
аз си почивам.

ТЪРНОВО

Там при Трапезица
стара е столица,
царева вдовица;
Янтра я обвива,
с песен я приспива
като самодива.
Върху нея лева
гордо се развева,
всичките съгрева.

СЕЛЯНКА

Дядо
Добър час, невясто!
От кое си място?

Селянка
Хе, там от селцето.
Виж го де, в полето.

Дядо

Що си в град ходила?
Що си там чинила?

Селянка

Бях дошла със дружки
да продавам крушки.

Дядо

Сбогом, булче младо.

Селянка

Здрав да бъдеш, дядо.

ВАРДАР

Шуми Вардар хладни
в красни равнини,
нивя, поля жадни
хлади и пои.

Чуйте как той пее
и пъшка сега!
Как от него вее
жалост и тъга!

Той тъгува, плаче,
че на тоя свят
е остан сираче
македонец брат.

ДУНАВ

Тих бял Дунав тихо лее
струи мътни и студени.
Малко птиче песен пее
там на острова зелени.

А върбите се навели
и оглеждат се в водата,
параход кат лебед бели
бързо плува по средата.

Бърчи, дипли си челото
тих бял Дунав и се чуди:
кой го гази по телото
и от тиха дрямка буди?

ПЛОВДИВ

Въз три хълма горделиво
Пловдив се възноси
и полето послушливо
свойта дан му носи.

И Марица бистро, леко
гърди му прохладжа,
и Балканът отдалеко
поздрав му проважда.

СРЕДЕЦ

При Витош висока,
на поле широко
кат красна зорница
изпъкна столица.

Тамо княз народен
царува със слава,
българин свободен
сам се управлява.

Боже, не забравяй
надежди ни злати!
Боже, не оставяй —
и другите братя!

СТАРА ПЛАНИНА

Хубава е много Стара планина:
лете стада, буки нея веселят,
зиме сняг облича нейни рамена,
пролет при крака ѝ шипъци цъфтят.

ЗАХОД И ИЗХОД СЛЪНЦЕ

Слънцето на заход бега,
а със него люта жегата;
доста вече то греяло,
доста вече се лутало
и нагоре, и надолу
по небето синьо, голо,
както всички божи хора —
и то сеща труд, умора:
требуват му сили нови;
сетни си зари, огньове
на небото то ги дава
и с земята се прощава.
Скоро то накрай небето
ще пропадне във полето,
във полето, под земята,
в своята люлка непозната,
да си легне, попочине,
в сън приятен да премине,
дор се месечко насити,
месец, още и звездите
по небото да светлукат,
да си греят и блещукат.
Утре рано изпод земя
пак ще пътя си подземе.
И из темни, нощни бездни
то на изток ще възлезне,
ясно лице ще покаже
и «Добрутро!» ще ни каже...

СЕЛСКА ЧЕРКОВА

Всред село ми се издига
бяла черкова висока,
там кандилце едно мига,
влада тишина дълбока.

Но по празници големи
тя все буди, съживява
и клепалото не дреме:
всички люде призовава.

Да се сбират, да се молят
гологлави и смирени,
а свещеник пред престолът
пее господу хваленъе.

СВАТБА

Ясна гайда е писнала,
залюляло се хоро,
млада булка се фанала
цяла в наниз и сребро.

А до нея юнак силен
скача весел и засмян,
поглед фърля ѝ умилен:
той е младий ѝ стопан.

Стари сватове наокол
с пълни бъклицы стоят,
често вдигат ги високо
един друг си честитят.

Скоро слънце ще да зайде,
мрак ще замени денят,
ала гласовити гайди
дор до утре ще ручат.

ДИМИТРОВ ДЕН

Ден Димитров дойде,
хладно взе да става,
лятото отходи,
зима наближава.

Всички пременени,
празникът посрящат;
момите засмени
сватбите зафащат.

Птиците последни
на юг отлетяват,
ратаите бедни
мирно се главяват.

ВЕЛИКДЕН

Христос възкръсна!
Из гроба тъмни
той мрака пръсна:
пред нас да съмне.

Мъжът, детето
сега се радват.
Играй небето,
трепери адът.

Да пейм, дружина!
Великден днес е!
Цял свят почина:
Христос възкресе!

ГРОЗДОБЕР

Пълни гроздове висят
по листнатите лозици
и с кошове да берат
бързат булки и девици.

Време весело настъ,
по лозята шум и песни. . .
Дене радост, а нощя
светят огнесте чудесни:

По полето цял рояк
завървели млади, стари,
грозде влече, носи всяк:
в ръце, в кошници, в товари.

Всякой, който се потил,
пълна бъчва ще да има,
ще дочакува Васил,
ще се радва цяла зима.

СЕЛО

Наште селски хижи
са покрити с слама,
но там няма грижи
и богатство няма.

Пътищата тамо
са в трева обрасли,
в двора гледаш само
кошер, купни, ясли.

Зарап ми телците
караме на паша,
вечер дойм козите
в кошарата наша.

ОРАЧ

Кога времето настане —
нивите да се орат,
трябва рано да се стане,
волове да се поят.

После впрягам ги в хомотя,
прекръстя се и ора,
фърлям семе и работя,
та докле те уморя.

А пък господ от небето
семето ще разплоди
и до друго ясно лето
моя пот ще награди.

ОТЕЧЕСТВО

Оня, който не обича
свойта татковина драга,
той се лош човек нарича,
господ нему не помага.

Всички братя сме родени
в наша лепа България,
с едно мляко сме кърмени,
една кръв сме всички ния.

България рай е земни:
ражда грозде, цвете, жито,
а във нейни гърди темни
много злато е зарито.

ПРОЛЕТ

Топли ветрове завяват,
бързо пукат ледовете
и далеч от нас се дяват
студовете, снеговете.

Планини зазеленяват,
поток шурти из морави,
небеса се заведряват,
зашумяват вси дъбрави.

Кукурякът си излязва
изпод новата тревица
и кокичето показва
чудно бяла си главица.

Птичетата ясно пеят
покрай бистричките вад
и тук-там си вече бляят
агънцата по ливади.

Пролет всичко е засмяно!
И деца отрано стоят
по полето разцъфтяно
да си пеят и играят.

ЛЯТО

Лятна жегата е настала,
жарко слънцето ми грей,
темна гора занемяла,
лястовичка слабо пей.

По полето златни ниви
се люлеят кат море,
ален пукал горделиви
в тях око̀то ще съзре.

Веч рекичката пресъхва,
птиците замлъкват там,
хладен ветре́ц не полъхва,
въздухът е пуст и ням.

Дай ни, боже, от небето
ситен дъждец да се лей,
да се прохлади полето
и птичката да запей!

БЪДНИ ВЕЧЕР

Бъдни вечер ей настана,
утре е година нова,
в къта чака за зарана
вейка дрянова сурова.

Във огнището блещука
буен пламен и искрее,
а в прозорци често чука
зимна буря и беснее.

И бащата седи в къта,
челядта си милно гледа
и към бога мълчешката
благодарност изповеда,

че дочакал живо, здраво
ново лято без неволи,
стара майка прикадява
трапезата и се моли.

ЕСЕН

Закапах листата,
посърна ми тревица,
повехнаха цветята;
я гледайте земята,
тъжи като вдовица!

Престаха всички птички
да пеят като луди,
усърналте горички
веч никой глас не буди
и малки лястовички
студът далеч прокуди.

Не бойте се, градини,
цветя, гори листнати!
Зимата ще да мине
и пролет пак ще прати
премени вам богати!

МОЛИТВА

Дядо господи, прости ме,
моля ти се от душа,
с ум и разум надари ме,
да не мога да греша!

Запази ми ти сърцето
от зли мисли и неща,
всичко видиш от небето:
зло до мен недей праща!

Дай на мама, дай на тате
здраве, сила и живот,
мир, любов на всички братя
и добро на наш народ!

ЖЕТВА

Нивя вече пожълтяха,
златна жетва приближи,
пълни класове узряха,
ей светулка се яви.

Млади, спретнати жетварки
с изглед радостен и леп
взеха сърпе, паламарки
да си жънат златен хлеб.

Жънат, пеят и снопове
лягат, трупат се навред,
а под сенки орехови
спорен чака ги обед.

Вечер с песни, с хороводи
си почиват от трудът,
зора пукне, ден ми доде,
сърпе грабят и вървйът.

ЗИМА

Ето зимата настана,
сняг вали, вали, вали
и във бяла си премяна
все земята весели.

Във огнището ни свети
и пламти голям огън,
хай шейните си грабнете,
че пързалки има вън!

Да се лъзгаме другарски
по сребристият гладък лед,
идат празниците царски,
радост има занаяпред.

От уроци ще починем,
разпус нам ще да дадът
и човечи ще да чинем,
ще се валяме в снегът.

Коледа, Васил ще дойдат
и кравай ще ни дарят
и децата ще да ходят
да сурвакват, честитят.

ПРОЛЕТЕН ДЪЖД

— Ситен дъжд вали, дечица,
всяка капка е жёлтица! —
Деца припкат и крещят,
злато в поли да берат.

— Потърпете вий, дечица,
сбра щем първен вий пшеница,
а пак златото тогаз
ще самичко до при нас!

ЕЛА

Дървари влачат из балкана
ела безвременно заклана.

Де нейни клони разцъфтени?
Де нейни стръкове зелени?

Елата плаче и проклина,
че тя отрано още загина:

Ах, проклет тоя, що уби ме,
от моите сестри раздели ме.

Аз цъфнях млада и засмена
във моята гора зелена.

Дано лозата да изсъхне,
де мойта хубост ще заглъхне!

Дано домът да се запали,
де мене биха приковали!

Дано огнището изстине,
де мойто тяло ще загине!

НИВА

Ниво, моя ниво,
харно ти отиваш.
Зрееш ти на слънце,
класове наливаш.

Вятър ли подухне
от долища горски,
ти се люляш чудно,
кат талъзи морски.

Малка птичка пеек
над теб вий се, пее,
а пък страшен облак
горе се чернее.

Ти си зрейш безгрижно,
с ветрите играеш,
людските неволи,
ниво, ти не знаеш.

Ветре ле, разкарай
градушка и хала!
Боже, запази я
нивата узряла!

ЛЕБЕД

Тихо ветрец разлюлява
синия, кристален вир,
красен лебед гордо плава
тамо на дълж и на шир.

Гордо вдига гърди бели,
шия хубава криви;
а върбите са навели,
шушнат с водните трев.

ПТИЧКА

Птиченцето труд не знае,
нито грижи, както ний,
много, много се не мае,
гняздото си скоро вий.

Нощем в клонето се сгуша,
утром, слънце кат изгрей,
то гласа на бога слуша:
трепне криле и запей.

Мине пролет разцъфтяла,
минат летни марани,
дойде есен, дъжд и хала,
падне сняг по равнини.

Всякой тръпне и се свива;
птиче през море върви,
в топли крайща то почива,
дор се пролет пак яви.

ПЪРВИЙ СНЯГ

В детинството ми, в онуй време,
кога животът ни е драг,
как силно тупкаше сърце ми,
когато виждах първий сняг!

На зимата видът суровий
и първий студ, и ближний мраз
хилядо радости по-нови
възбуждаха у мен тогаз.

Шейната си аз бързо стягах
и грижа що е, без да знам,
по мекий сняг с другари бягах
ил с валки биехме се там.

О, дни детински, дни благати!
О, драги, румени деца,
тъгите вам са непознати,
смехът играй ви по лица.

За вас са песни и пързалки,
за вас е шум, живот и свет,
о, радвайте се, дор сте малки,
че няма радост занаяпред.

Но ей детинство ми премина
и първий сняг си пак вали,
настана студ и таз година,
но туй ме веч не весели.

Аз мисля, мисля за ония,
които зъзнат на студа,
които в крайна оскъдия
кълнат си дните на света.

Аз мисля бедните вдовици,
без хляб, без покрив що тъжат,
и тамо голите темници,
де моите братия лежат.

И тия, що за зли неволи
е господ на света пратил,
и тез, които гладни, голи
посрещат Коледа, Васил.

ЦАР СИМЕОН

Край Босфора шум се вдига,
лъскат саби, щитове,
ето Симеон пристига,
воеводите зове:

«Съберете се, войводи,
храбри ърляци безброй;
много войски и народи
паднаха под ножа мой.

Скоро горда Византия
ще да бъде в нашта власт,
стягайте се смело вие,
на пристъп ще вода вас!»

В цариградските палати
разтрепера се Роман,
прати дарове богати
в Симеоновия стан.

«Не ща дарове, ни злато! —
гордо викна Симеон, —
мойто царство е богато,
златен е и моят трон.

Сам Роман да се представи,
нека той да проси мир!
Нека поклон ми направи,
па видя щем по-подир.»

Мъчно, срамно на Романа;
но какво да чини той?
Веч войска му не остана,
нито сърце зарад бой.

И разплакан той излиза
из влахернските врата,
с чудотворческата риза
и с молитва на уста.

И когато той съгледа
българските редове,
гладни още за победа
и за нови боеве,

той падна пред Симеона,
унизено проси мир. . .
«Остави ми само трона,
давам всичко в тоя мир. . .»

Шумят войски и войводи,
вей се българският стяг,
Симеон умислен ходи,
гордо гледа своя враг.

УЛОВЕНА ПТИЧКА

Д е ц а

Видиш, птиченце крилато,
ние в примка те държим
и със тебе цяло лято
няма да се разделим.

П т и ч к а

Ах, защо ви съм? Бъдете
милостиви тоя час,
да си фръкна ме пуснете,
в примката ще умра аз!

Д е ц а

Не грижи се, мила птичко,
дор си в нашите ръце;

ще те храним със всичко,
с захарчица, с млечице.

Птичка

Мляко що е, не разбирам,
захар ази не кълвя,
само зрънца знам да собирам
и мушици да ловя.

Деца

Ти зимьскá ще загинеш
на полето там сама,
по-добре да си починеш
в нашта клетка, у дома.

Птичка

Не се бойте, аз ща фръкна
татък в топлиите места,
в вашта клетка ще издъхна,
макар златна да е тя.

Деца

Мила птичко, ти не знаеш
как е харно тука, виж —
ти със нас ще си играеш,
няма що да се боиш.

Птичка

Мен, дечица, по е харно
да си фъркам по светът,

тук ща умра аз навярно,
тясно ми е в тоя кът!

Деца

Право казваш, пиле клето,
тук на мъка ще живееш,
хай фръкни си към небето,
на свобода да си пейш!

ПОЛЯ И ГОРИ
(1884)

* * *

Разлюляха се наште надежди,
разлюля се дълбока ни вяра:
зли измами и нови премежди
тоя гибелен час ни докара.

О, тежко на това поколение,
що расте сред измами горчиви,
и лети от сумнение в сумнение,
и посреща се утра мъгливи.

Ний живейм на страха под крилото
и най-крепкото в нас се разклаща;
как е тежко, когато живота
със разбити надежди зафаща!

Март 1883. Пловдив

* * *

Шумиш ти, старий брясто¹,
и има за какво:
ти зрител бил си често
на мрачно тържество.

На камъне гробовни
ти сянка си държал,
тук в бурени вековни
е мръсний смок пълзял.

Сега наокоп блика
животът и шумът:
а ти си пак увиснал
и сам посред светът.

Скърбиш и поменуваш
умрели имена,
кат старец някой свойте
«блажени» времена. . .

Август
1883

* * *

Недей томи перото си
в омраза — страст ужасна,
но остани, каквото си:
душа спокойна, ясна.

¹ Брястът в «Княз Дондуковата градина» (прежний «Орга Мезар») в Плевдив.

Когато вей веявица
и вдига прах в полето,
ужасната светкавица
мирува на небето.

Великото и новото
не идат много леко. . .
Ще дойде час за словото
и той не е далеко.

КУЛАТА

БАЛАДА

Две недели има, откак е във гроба.
Умря ненадейно, кат вадеше боба:
злочестата баба! Тя вече е прах,
но името ѝ йоще разпръскува страх.

Над мъртвата котка проклета прескочи,
кога бе простряна на дворските плочи. . .
Душата ѝ нощем се скита без мир
по друми, по гробе: тя стана вапир.

Какви не историй ужасни се чуха!
Тоз видел вапиря над кулата глуха,
друг срещнал го нощем при «Черния пън»,
а някои даже мачкало насън.

— Недей ходи, Янко, при кулата пуста,
там гробът продънен наблизо стърчи.

— Не вярвай ти, мале, на хорските уста;
кой Радка ще срещне? Ех, мале, мълчи!

И рипна, подсвирна, сред нощната дрямка
изскокна на края: там месецът грей
и кулата фърля грамадна си сянка,
но нищо из друма се йощ не черней.

«По-харно от върха!» — и качва се смело
през пролазът тъмний на горнята площ:
пред него полето задрямало цело
и нищо не буди дълбоката нощ.

И дълго той вира сè татък в полето;
а месецът грей кат жив от небето. . .
Полунощ. . . А Янко трепери, бледней,
той своята сянка да види не смей. . .

Внезапно кръвта му замръзна във жили!
Той гледа: пред него се бабата хили!
Главата ѝ се люшка, ръцете ѝ висът,
от цялото ѝ тяло вей ужас и смърт.

Из гроба дошла е. Уста ѝ се чернеят:
наместо две очи, две дупки там зеят;
тя хили се, стъпа и иде насам,
а Янко е цял лед и дъха едвам.

Тя хили се, иде, той мълком отстъпа,
тя ръце простира, той бледен се дръпа. . .
Вторачил е очи, ни жив, ни умрял,
в умрялата баба, кат смърт прежълтял.

И гонат се мълком по месчина двама,
по самите крайща на страшната яма. . .
Завчас той изчезна: глух шум долетя
и върхът на кулата пак опустя.

И ето защо днес една клета майка
във събота ходи при гроба да вайка. . .
И нощем, когато луната изгрей,
над кулата, казват, се нещо черней.

1882

ВСИЧКО ПАДА или Ентусиазъм и опортюнизъм

I

Добре, светът умей
по-опитен да бъде;
на смешното се смей,
на кривото се срѣди.

Той знае да шуми,
когато шум е нужно,
или да се ломи
пред силата послушно.

Сега е зъл и строг,
след малко се превива,
на вихъра жесток
насреца не отива.

II

Припомням си часът,
когато окол мене
омаян чух гласът
на общото вълнение;

когато тез слова
екнаха: срам тирану!
И в славната мълва
бе всичко разиграно.

Днес съм на мъртъвци
наоколо настая,
предишните борци
не мога да позная.

И виждам ги безспир —
приятели, другари, —
че търсат отдих, мир,
кат инвалиди стари.

От ден на ден кръгът
на тях по-тесен става,
възторгът и гневът
сгоряха, като плява.

А аз стоя корав
и в общата зараза
един се виждам прав,
един враждата паза.

И търса подтик нов
кат тях да не задряма;

за бой сам пак готов,
но бойно поле няма.

Най-буйните мълчът!
Вълната веч е пяна
и силите мъждът,
и вяра не остана.

III

Ех, лягайте сега,
утрудени-герои!
Народната тъга
да ви не безпокои.

Народът — тоз народ,
ту сган, ту лед, ту пламен,
днес бог, а утре скот,
в кошарата примамен;

комуто вий умът
безжалостно въртахте
и в мракът, и в шумът
сърцето му ловяхте —

той нека да търпи,
смутен, изгубен в мрака!
Когато вам се спи,
той нека да почака!

Игра не е ли той
на вашите прищевки?
Вкущавайте покой,
водители и девки!

IV

Ах, днес е тъмен час!
Народът ни линее,
снишава се по раст
и по душа дребнее.

Не сме в ония дни
на робството, в които
тъй много светлини
блещяха страховито,

кога едничък лик
изпълняше простора
и някой смъртен вик
измиваше позора,

тогаз под тъмний свод
на злото, що вскопява,
юнаци тоз народ
способен бе да дава!

И за идея ний
броехме мъченици. . .
О Левски! Ботев! Вий
не бяхте политици!

V

Но нищо. Моят дух
фана да се смирява;
на здравий разум глух
не трябва да остава.

Да клюмаш, да мълчиш
е днес удобно време. . .
Не е добре да бдиш,
когато всякой дреме.

Недей стоя един,
когато всичко пада;
знай, бука огнен клин
убива без пощада!

А той — народа клет,
кат стадо боязливо,
без позив, без съвет
озърта се сънливо.

И всите главатари
за кокал зъби точат:
ах, при таквиз овчари
вълкът е по за почет!

Януари 1882

НЕ МИСЛЕТЕ ЗА ТЯХ!

Не смущавайте покоят
на народните светци;
нека тихо спи героят
и без вашите венци.

Оставете тез умрели,
оставете ги на мир!

На душите отлетели
дайте почет най-подир.

Нямат нужда в ваште братски
и съчувствени тръби,
от риданья святотатски
и пресметнати фалби.

Не шумете тъй безбожно,
с тия честни имена!
Ваште химни, лъст нищожна
въз тях падат, кат петна.

Що спешите с толкоз рвенъе
да прочуите по света
тез, що пазихте в забвенье
ил моряхте с клевета?

Не простирайте ръката
и до тлеющия прах,
не вадете из земята
славните мощи със смях.

Оставете на спокойство
тез забравени борци
и на тяхното геройство
стига плели сте венци.

Не за ваште венци гнили
смъртта срящаха без страх;
те за вас не са мислили —
не мислете вий за тях!

1882

I

О витязи, спете, спете непробудно,
гробъто ви днес е пусто и безлюдно.
Никой глас не чуй се, никой тез могили
в тоя час не буди с имена ви мили.
По тях ваште сенки жалостни, бездомни
скитат се печално: никой ги не помни.
Но това е нищо, но то не е чудно.
О витязи, спете, спете непробудно.

II

Сред гърмът на боя паднахте убити;
днеска тихо, глухо в гроба си лежите;
не се тревожете, няма да ви будим,
за да ви забравим, ний се още трудим.
Нито глас ви стряска, нито крак ви гази,
място по-спокойно няма зарад вази,
вашът сън е мирен, вечен е мирът ви
у нас, дето даже живите са мъртви.

III

Паметник гранитен с надписи унили
вдигнат е за вази върху тях могили.
Но кого той стряска? Но кого той чуди?
Камъкът не може камъне да буди.
Какво той говори, нам не е познато;
други идол знаем ний, но той е от злато,
други звук сърца ни вълнува приятно,
вашето значение нам е непонятно.

О витязи, спете, спете непробудно!
В мъка вий живяхте и умряхте трудно.
Нашата свобода вам я ний дължиме.
Но защо ни трябва тъмното ви име?
Що ще ний да правим с гнилите ви кости?
Вий тук бяхте странни и минутни гости!
От туй племе хитро не чакайте лаври:
доста е, че то се с вас поне не гаври.

Януари 1882

МЛАДЕЖУ

(Г-ну д-ру Д-ву)

Дор не беше йоще влязъл
в вихъра световни,
ти бе ангел непокварен,
с погледи любовни.

Мисли чудни ти питайше
за борба, за слава
и вселената за тебе
тясна бе тогава.

Но от стола на мечтите
ти в живота влезна
и кат много преди тебе
ти в калта изчезна.

За дела не си роден бил,
ни за бой — изпечен. . .
Де остана, братко, твоят
идеал сърдечен?

1883

ЛУДИТЕ

На 1882 год. юни 16-й подписаний
А. Н. Парушев, съдеб. следовател
в първи съдеб. участок при Вратч.
окр. съд, като имам пред вид, че
обвиняемий Драган Цанков по свое-
то си убеждение, по знаковете, как-
то и по лошавия му поглед, забележ-
вам, че обвиняемий Драган Цан-
ков, няма здрав ум, то на основание
статия 597 от Врем. съд. правила
постанових:

Да свикам ония лица, които
познават добре обвиняемий Д. Цан-
ков и изпитат в какво положение
се намира паметта на обвиняемий
Д. Цанков.

Съдеб. следовател А. Н. Парушев

Да, луд е той! Той няма ум!
Защо бесней? Що прави шум?
Защо не е спокоен, важен,
кат господ дал, и ням, и слеп,
и скот безграмотен кат теб,
о бесарабецо продажен?

Кой дявол кара го сега
да рита с боса си нога,
да има убеждение строго,
да вдига шум и нов въпрос,
кат че не ще се наиде кост
и зарад него, слава богу!

Ти имаш право, бедна твар,
той няма тоз безчестний дар,
да прави поклони смирения,
да си търгува с съвестта,
да счита мирно стойността
на всичките петна платени.

Сега е мъдър, който знай
във своето кътче да се тай,
на силните да угождава,
да не домислюва дотам,
кога речат: продай се нам! —
по-скъпичко да се продава.

Но щом Цанков издигне глас
и каже: Протестирам аз! —
и лъчи се кат див от купа —
той луд е. Да, Цанков е луд!
Това разбира го без труд
дори и твойта тиква глупа.

Талантът, геният, духът
и всичко рядко на светът,
кое народите разклаща,
разпаля хладните гърди,
създава, руши и гради,
на глупостта съдът изпаша.

Коломб бе луд, Халей бе луд,
не беше свестен нито Брут
и Байрон беше малко блъснат —
за малките глави — Христос —
и той бе луд и даже прост,
а Нютон бе зелен откъснат!

А тез гиганти, богове
създадоха ни светове!
Светът олтари е изправил
на техний чуден гений в чест.
На техний ум — Парушев днес
във лудница ги би поставил!

Март 1883

В КАМАРАТА

Патриот съм, вярвай бога,
туй доказах го добре,
вдигам шум, додето мога,
нека всякой разбере.

Знам ораторски и вещо
да говора, не съм прост:
с много думи малко нещо,
и по всяк един въпрос.

За доброто на народа
аз се труда ден и нощ,
затуй имам три дохода,
за четвъртий гледам йощ.

За горките населенья
жертвувах цял куп слова,
много щедри съжаленья,
моя длъжност е това.

Знам, че туй е глупост цяла,
дим и вятър и мане:
не вреди: поне журнала
зарад мен ще спомене.

Ноември 1881

ПАТРИОТИЗЪМ

Казват ми, че дира слава —
че за всичко дигам врява
и гърма с либерализъм:
ех, глупци, това го права
от патриотизъм.

Истина, не съм способен,
но на вас съм пак подобен
и ако във служба влизам,
то го права с дух незлобен:
от патриотизъм.

Да, не съм ни Брут, ни Хектор:
бива ме да съм коректор;
но в тоз общий катаклизъм
аз приех да съм директор
от патриотизъм.

На тоз дяда Ипократа
книги пълняха главата.
Ах, какъв идиотизъм!
Не цереше той тълпата
чрез патриотизъм.

Пушка не носих на рамо,
пълноглав не съм дотамо,
но ако сега излизам
богаташин, то е само
от патриотизъм.

Зарази ни нова чума!
Дай ми по-голяма сума,
за народа в ада влизам
ил го бих продал на друма
за патриотизъм.

Господа румелиоти,
таз се дума осрамоти
с вашият студен цинизъм:
ах, бъдете патриоти
без патриотизъм!

БЮДЖЕТЪТ

Бюджетът! Бюджетът!
Нещастний бюджет!
Това е предметът
на дневният ред.

По всички кафета,
по цяла пиаца
гърмат за бюджета,
за празната каца.

Камарата даже
стресна се ужасно
и да го докаже,
вика гръмогласно:

милиони цели
отишли на вятър,
а някои взели
да искат театър!

Дор Г. . . ч клетки
в голяма тревога
издигна ръцете
отчаян към бога

и в ужас извиква:
«Ах, каса, горкана!
От моята тиква
по-празна остана!»

РАЗМИШЛЕНИЯ ЗА ФРАКЪТ

Без ръкавици и без фрак
недей ходи на бал;
без бяла връзка и без клак

да идеш там, като дурак,
ще бъде цял скандал.

С тоз начин моден, пременен
челяк е чародей,
той ходи гордо и засмен
и мяза на същ джентелмен
и малко на лакей.

Върши приетият закон:
бъбли: meci, madame!
Прави със грация поклон,
бъди учтив и Мортагон,
това е умно там.

И ти тогаз си «маладец»
и «homme civilisé»...
В Париж ще минеш за мъдрец,
в Берлин — напет и хубавец,
у нас си — чимпанзè!

От славний тоз прогрес назад
за да не бих останал,
аз ща си купа бял крават,
клак, ганти, чер фрак опашат —
за ближний карнавал!

Февруари 1882

Нравствени бъдете,
мили господа,
от скандал вардете
простата среда.

Нравите крепете
за форма поне,
в данцът си шъпнете,
на сцената не!

Всичко се прощава,
но скришом у нас,
калта бисер става,
кога няма глас.

Чашата е цяла
пълна с мръсота;
отвън поне бяла
нека бъде тя!

Нравствени бъдете,
мили господа,
от скандал пазете
простата среда!

Пловдив, 1882

ПРИЯТНО Е, ДА, ГОСПОДА!

Приятно е, да, господа,
да плачеш всеместно
за всяка човешка беда —
приятно и честно.

Добре е да жалиш на вид
за гладната маса,
кога е коремът ти сит
кат твоята каса.

Добре е да вдигаш мълва
въз всяка неправда,
кат твоята мирна глава
на подслон се радва.

Добре е за бедний народ
да плачеш тъжовно,
кат знаеш, че твоя доход
ти иде редовно.

Добре е пред простата сган
за ритор да минеш
и с думи, и с шум, и с думан
услуги да чиниш.

Приятно е още и как!
в журнала да драскаш
и с всякий си умственен мрак
във него да бляскаш.

Добре е без труд, без талант
да гръмнеш далече,
да бъдеш велик и гигант
и малко човече.

Пловдив, 1882

ПРАКТИЧЕН

I

Привичка имам аз похвална
да се спогаждам с новий век:
кат всяк напреднал человек
аз станах птица либерална —
свободата със две ръце
я брана аз и се тревожа. . .
Но туй да права от сърце,
пази ме, боже!

II

На тиранията, разврата
аз неприятел съм заклет,
с със другите и аз наред
кора в България преврата.¹
Креща, че много ще е зле
яремът нам да се наложи,
но туй да казвам от сърце,
пази ме, боже!

¹ Суспендирането конституцията от княза Александра на 1880 г.

III

С напредък, светлина, наука
и аз гърма по някой път.
Съветвам тия, дето спят
да търсят в знанъето сполука —
че всяк е длъжен да даде
зарад школото, щото може,
но туй да мисля от сърце,
пази ме, боже!

IV

«Да бъдем честни, патриоти!»
Девизата ми е това.
На тез вълшебните слова
дължа си всичките имоти.
Затуй кат разумно лице
и аз на рода любя тоже,
но туй да бъде от сърце,
пази ме, боже!

1882

ИЗТЪКАХМЕ СИ ПЛАТНОТО, РИТАМЕ КРОСНОТО

(Написано на 19 февруари)

I

Всякой моралист и книга
хвалат благодарността,
като чувство, що въздига,
человека на света.
Ний, кат хора с здрав разсъдък
и със по-практичен възглед,
пред тоз глупав предразсъдък
рабски не клониме врат.

II

Ний желаеме да станем
люде с нрав солиден, строг,
със утопий се не храним,
нито с телешки възторг.
На признателността твара
не минува в нашия търг,
ний оставяме на звяра
да познава тоя дълг.

III

Има поговорка проста:
чорту митан направи,
дор успееш да минеш моста,
на подир го остави!

Туй прекрасното изкуство
ний чудесно го владеем;
на глупците дайте чувство,
ние с вятър не живеем.

IV

Като хора реалисти
ний не гледаме назад
и в мухлясалите листи
за нас няма благодат.
Що е било, то било веч:..
Вместо китки днес да вийм,
нека се старайме повеч
лирки да си придобийм.

V

Да, кат люди на прогреса,
фанатизъма не щем,
над прошедшето завеса
ние спущаме съвсем;
и кат гледаме назади,
мъчно можем различи
тоя, що хамот ни даде,
от тоз, дето го строши.

VI

Пред велики идеали
не треперим кат деца,
ние можем се похвали,
че веч нямаме сърца.

Колкото за тез, що страстно
жертвуваха се за нас,
ний се стискаме ужасно
да се не изсмеем с глас.

Изтъкахме си платното —
ритаме кросното.

1882

* * *

Нашто време с шум е
много плодовито,
дружествата, куме,
ражда страховито.

Братства, сказки, трупи —
всичко правим смело.
Всякой ден се лупи
нещо незрело.

Бърже го прославим
с име безпримерно,
после го оставим
да умре мизерно.

«Та чорт да ги вземе! —
някой си ми каза, —
нямам сега време
из калта да газа.

Случай през таз зима
мъчно ща намера,
утре бал ще има —
други ден — венгера.»

— Хай на заседание!
— Та не сме говеда!
Сбогом, бай Иване,
бързам у съседа.

Там ща права бдене,
чака ме форханът,
страх ме е без мене
да го не зафанат.

Прежнията неделя
фръкна цяла платка:
туй се мъчно смеля,
ще ми кажат: патка.

— Хай на заседание!
Три минутки само!
— Я млъкни, Драгане,
що ще правим тамо?

Не мога пошавна!
Отивам у Шишка,
имам една славна
да скроя интрижка.

— Чуйш? От напън много
дружството умряло!
— Да? Ех, слава богу,
удряйте клепало!

Веч се увоня то,
нека се зарови:
идущото лято
ще измъти нови.

1882

КЪМ ТЪРЖЕСТВУЮЩИТЕ КЛЕВЕТНИЦИ

Да, мойто име днес вземахте на нишан —
и има за какво. Стрелете кал връз мене!
Но чакате ли вий да хвърла в вашия стан
пламтящий отговор на моето презрение?

Не! Няма вашът срам да го извада аз
на публичния съд, пред светлата зорница;
о, няма върху вас да падне тоя час
на музата ми зла сърдитата плесница.

Защо да се яра? Що полза от това,
ако народът чуй за ваште козни нови
и падне нов позор въз клета му глава,
и нова горест пак сърцето му отрови?

Та и така е той замаян и убит,
със було на очи, с окови на душата,
и няма мощ на вас да гръмне страховит,
ни свяст — та своя път да наиде в тъмнината.

От неговия гняв недейте се плаши,
празнувайте сега — сега е ваше царство!
Да, царство на срамът, на малките души,
на тесните чела, на низкото коварство.

Ах, що не сте поне чудовища днес вий?
Вам бой бих обявил с по-малко отвращение;
но вий сте мръсна гад и гущери, и змий,
що лиги, пяна, смрад изригат върху мене.

И музата ми днес извърща се от вас.
Орелът не кълве бръмбара обезкрилен,
от ваште имена потърсва се Парнас
и моят стих фъркат от тях би бил изкилен.

1882

ЕПИЛОГ

ОБЩЕСТВО И ПЕВЕЦ

(Из «Бури и мелодии»)

Общество

Ти казваш, не те разумяват;
но как ще бъдеш разумян?
Виж, твоите песни страни стават
и твойт път е зле избран.
Ти фъркаш много нависоко,
живейш и дишаш в други свят;
туй, що вълнува нас дълбоко,

не буди в теб ни смях, ни яд.
Ти всичко гледаш безучастно,
ти ек не си, нито си зов,
вражди навред кипат ужасно —
един ти пееш за любов!
Какво ни трябва да знаем ние
що мислиш или страдаш ти?
У нас сърцето иначе бие,
нам чужди твоите са мечти
и чужда нам е твойта песен.
Ний в разни сфери се въртим:
ти много горе си отнесен,
ний на земята пък стоим.
Ти друг път пейше другояче:
ний помним твоя звучен глас,
сърце ти знаеше да плаче
и да се радва ведно с нас.

Певец

Тогаз бе друго — чудно време.
Тогава робството навред
надежди будеше големи,
тогава всякой бе поет.
Тогава всекому в сърцето
се крийше герой ил светец,
и Левски мреше на въжето,
и Ботев мреше на Вирслец...
А днес?

Общество

Днес воляно ний живейме.
Часът е още по-голям.

Певец

Голям, но ний сами — дребнейме,
у нас не свети прежний плам
и нашто ново поколение
без време вехне и старей.
Не може светло вдъхновение
на тая почва да вирей,
ни бодра мисъл да израсне,
ни чувства горди да горят:
тук всичко стине, мре и гасне,
кат въглен фърлен на ледът.
Едните страсти тук беснеят,
вълнуват тесните гърди,
велики искри в тях не греят,
защото ги калта роди.
Те всичко божеско убиват
и там отровен е дъхът.
Какви таланти днес изстиват
и колко сили ще заспят!
Честит е, който чист остане
от таз зараза на денят,
чиято вяра, обаяние
сред душний въздух не умрът.
Честит певецът, кой не слазя
от своята ясна висота
и лирата си той запазя
ревниво, свято от страстта.
Да, днешний хаос не влече го,
днес няма почетни борби!
Ще дойде ден (аз вярвам в него),
ден за великите съдби.
И тоя мрак ще се разсее,
ще пламнат всичките гърди.

и рой пророци и Тиртеи
таз бедна почва ще роди.

Общество

Признавам, ти си прав отчасти;
но ти си син на нашия век.
Бъди певец на наште страсти,
на времето ни верен ек.
Ела при нас, тъни със нази,
кипи в кипящите борби,
споделяй нашите омрази
и наште подвизи тръби!
Тогаз ще си певец приятен
и нужен нам на всеки час.
А инак — ти си непонятен
и нямаш смисъл между нас.

Певец

От малък любях аз да пея
един в свободните поля;
а днес — и днеска пак жаднея
да имам въздух и крила.
Ни шум, ни слава, ни презрение
полета ми не ще менят,
аз мойто чисто вдъхновение
не го променям никои път
нито с омраза, нито с злъчка
(от тях отдавна бих умрял),
не знам да пея по поръчка,
по сметка не съм чувствувал.
Да, настоящето е тясно,
не може то да ме скове,

аз търся ширине по-ясно
аз търся други светове,
де мисълта се волно вдига.
Не може гордият поет
да носи общата верига
в стремителният си полет.
Той фърка, лута се, блуждае
един със своята мечта,
той друго чувствава — не знае
тъй чувствава ли и света.
Той дири туй, що тука нема,
когато всички спят, той бди,
от господата примери взема
и нови светове гради;
той прави, руши и създава
и мигновената мечта
на много векове предава.
Той преживява тленността.
Простор! Простор! О, оставете
душата волна, без юзда,
у нас всичко прах е клети,
душата само е звезда!
Поетът! Нека той възлазя!
Той няма място, няма час
и ако той при вас не слазя,
то вий стигнете го тогаз.
Отдайте Колумбу морята,
на ветра дайте волността,
пространствата и небесата
отдайте ги на мисълта!

Януари 1883

ИТАЛИЯ

(1884)

ПЛАВАНЕ

Небето родно далеч остана:
под мене вече вълни и пяна.

Лети, корабе, лети, любезний,
където искаш над тия бездни.

Лиман ил буря — за мен едно съ —
по-силна буря в гърди си носъ.

Беда ужасна ли крий се в мрака,
ураган див ли те нейде чака —

лети, носи ме — не се чумеръ
пред морска пропаст, нито треперъ.

И аз я чакам почти с усмивка,
кат пристан, де бих нашъл почивка.

О, няма да видите рози
в мойта увехнала китка:
из рай на мечтите не ида —
излазям из страшната битка.

Не, няма да чуete песни —
ехтенъе на чистата радост:
пресъхналият извор немее,
не пее умрялата младост.

Да, има в сърцето ми нещо,
що шъпне, що писка, що чезне —
шум глух на тревите гробовни,
звук див на окови железни.

„Euxin“
май 1884

Аз рекох: «О, сърце,
защо си убито?»
— Любовта умряла —
рече жаловито.

Пак рекох: «Но що се
ти надееш, клето?»
— Който се не нада,
мре — каза сърцето.

Signore, милост, гладна съм и гола,
дари ми нещо, мола,
за любовта на Сан Памфила!

— О, нямам дребно, бягай прочее!
— За любовта на моите очи!
— Вземи три солди¹, мила!

Неапол,
май 1884

НА ЕДИН НЕЩАСТЕН ПОЕТ

Поете бедний, право имаш, скривай
скръбта си тайна. . . Няма съжаленье!
Ти пей, но в песни всичко не изливай;
немей, макар сърцето и да стене.

Не казвай раните си на душата,
светът на чужди гроб сълзи не лее.
Но ако можеш, смей се пред тълпата
за да не може тя да ти се смее.

Тя глуха е на твоето риданье. . .
Под твоя кръст ще дойде тя обаче,

¹ Ит-лианска монета: 10 стотинки.

и там ще видиш всичките събрани,
но никого — за тебе да заплаче.

Рим,
май 1884

РИМСКА НОЩ

Последните глъчки навънка немеят.
Въз дневните грижи дълбока нощ ляга;
а аз съм йощ буден, в гърди ми беснеят
пак спомени тайни — пак няма облага.

Във вечния град съм; пред мен Колизеят
във тъмното нѐбо черней се и бяга...
Но векове стари бездушно мъртвеят:
сърцето пред мен си пак книгата слага.

Аз чел съм я много, науст я веч зная,
но пак я прочитам и пак аз страдая.
О, книго ужасна! Кой тебе те пише?

Туй време всесилно, забвение що води,
що сри от земята царства и народи —
кога ще и твоите слова да избрише?

Рим,
май 1884

ПРЕЗМОРСКИ СЪСЕДКИ

И т а л и я, пее

Алпи снежни, гордейте се,
лаври южни, люлейте се!
Аз свободна станах веч!

Б ъ л г а р и я

Италио, и от мене
прийми нежно поздравление,
радвам ти се отдалеч.

И т а л и я

Кой глас сладък се обажда?
Кой тъй мило ми проважда
тоз привет неоценим?

Б ъ л г а р и я

През идрейските талази,
ако прѐстрем — ти и ази —
ръце — ще се уловим.

И т а л и я

Как! Съседки ли? Кажу ми
кой е твойт род и име?
Направи ми тая чест.

Б ъ л г а р и я

Аз балканска съм царица,
мойта царствена граница
три моря прохлаждат днес

И т а л и я

Grazzia, съседко нежна,
Но желая твойта прежня
минала съдба да знам.

Б ъ л г а р и я

Проклет, мила, она, който
я пофали. Сестро! Мойто
минало се казва срам.

И т а л и я

Как? Ти нямаш ли кат мене
светла древност — в утешенье
на жестока си печал?

Б ъ л г а р и я

Ах, не, нямам славно знаме.
Малка, слаба съм. . . Голям е
само моят идеал.

И т а л и я

Идеал ли? Дай, сестричко,
дай ръка! Люба всичко,
с идеали що живеи.

Б ъ л г а р и я

Да, и моят е чудесен,
хубав е кат съм небесен
и кат ново слънце греи.

И т а л и я

Кат и моят. Мили боже,
дай да види и тя тоже
сбъднат сладкия си блян.

Б ъ л г а р и я

И тогаз кат теб щъ греиъ,
триумфално щъ запейъ
от високия Балкан.

И т а л и я

И венец красив, приветен,
с лаври, миртове уплетен
щъ ти поклона тогаз.

Б ъ л г а р и я

За дарът ти красен този
от най-чудните си рози
китка щъ ти свия аз.

И т а л и я

Как, сестричко? Там цъфат ли
рози? Хубости растат ли
и под ваште небеса?

Б ъ л г а р и я

Мойте розови долини,
гори, небосводи сини
са брилянти — чудеса.

И т а л и я

На Италия красотата
де я има на земята?
С грешка бог я рай сторил!

Б ъ л г а р и я

Ах, България злощастна
той направил тъй прекрасна,
гаче ли е влюбен бил.

И т а л и я, п е с

Алпи снежни! гордейте се!
Лаври южни! люлейте се!
Свети моята съдба¹.

Б ъ л г а р и я, п е с

Черни роби, крепете се!
Млади сили, гответе се
за великата борба.

«Euxin»

¹ Читателят ще си спомни, че по онова време (1884) Италия се считаше за една от благоденствующите страни в Европа; полудата за безплодни завоевания в Африка, както и влазянето ѝ в Тройния съюз, не бяха я още забъркали и разорили икономически.

Д В А К О Р А Б А

Два кораба по морето плуват,
два кораба със платна надути;
що ги чака? Дали бури люти?
Залив тих ли приближават?

Ей ги чезнат, тънат в ширинето. . .
Небесата потъмнели. . .
Ах, защо се свива в мен сърцето?
Де ги? Де платната бели!

«Euxin»

Песни мои скръбни,
песни меланхолни,
бихте вий фръкнали,
като птички волни;
бихте огласили
воздуха лазурен,
ако да не беше
извора ви бурен. . .

«Euxin»

РЕМЛИНГЕН

Разбесня се в България
Ремлинген-герой,
като в бащина мошния
коли, бие той.

Конституцията души
Ремлинген-герой
и във пазвите си муши
левоуе без брой.

Той изпразнюва ковчега,
Ремлинген-герой,
та кога от нази бега,
пак да прави лой.

Казват, бил лъжлив, коварен
Ремлинген-герой,
но на своя господарин
верен е копой.

Хапе, лае и се зъби
Ремлинген-герой
и разплотда като гъби
от шпиони рой.

Турт всекому окови
Ремлинген-герой,
под солдашки си подкови
всичко гъпче той.

В ръка носи кърпел дрянов
Ремлинген-герой,
даже верният Горбанов
вчера яде бой.

Няма нишо, харно прави
Ремлинген-герой,
в таз земя от въртоглави
царят днес е той.

Блъскай тиквите им глупи,
удряй! Не се бой!
Скоро й твойта ще се счупи,
Ремлингене мой!

Пловдив, 7 декември 1881

НА Х.

За твойта, Анно, хубост безподобна,
със дивите си прелести способна
пустинника, в пост побелял,
да вкара в грях : смъртно изкушение,
да бях цар, ах! — с възторг, без двоумение
престолът си бих ти дал!
За твоите очи, от ден по-ясни,

по-черни от нощта пламенни страсти,
за един само поглед мил
небето сине, вечността нетленна
на твоите нозе бих сложил!

Аз давам ти това, о, моя мила,
което всуе в бога би търсила
и в никое тук божество. . .
Сърцето ми цяло принадлежи ти,
над него облегни си ти гърдите,
за тебе бие само то. . .

1881

* * *

Доста време се борих,
ще да бягам надалече,
аз страдах и се мъчих,
слаб съм, изнурен съм вече.
Нито сила, нито щение
имам веч. Не е за мен
туй жестоко изкушение:
да те гледам всякой ден.
Тук аз чезна и копнея,
теб да гледам аз не смея.
Твоите дивни красоти.
Както ангел ти си красна,
както демон си опасна,
съжали ме и прости! . . .

СУРВАКВАНИЕ

Сурва весела година!
До година, до амина. . .
Н а р. п е с е в

Не сурва весела година,
не пълни житници с пшеница,
не златна ябълка в градина,
не много сватби и дечица,

не стадо вакло, угоено,
не куп трендафили през мая,
не с вино буренце налено
на вас сега ща пожелаю;

не; туй труда си веч не чини. . .
да дрънкам старото не рача;
през всички минали години
и днес — го чухте от сурквача.

Това са думи веч изтрити,
звучат фалшиво на душата
и никой хорица честити
не са сторили под луната!

Тез пожеланья чудотворни
от люлки йоще сме слушали;
и в разни видове и форми
на нашия слух са досаждали:

в писма и стихове ужасни,
и в проза дърта и противна
и дор Алексъев сладкогласний
ги пя на лирата си дивна.

Не, друго, друго пожеланье
на вас ща стора, о, роднини,
не е ви правено ни лани,
нито в по-прежните години!

А може би с горчива бръчка
да чуйте моя глас досаден
или във общий шум и глъчка
и той да мине неугаден.

Народу нека нея първен:
желая на теб, еган мъртвешка,
на теб, народе хладнокръвен,
по-жива кръв, душа по-жежка!

Желая ти да бъдеш вече
не мърша — гарвани да храни, —
не труп, кому кръвта изтече,
не сган от люди неразбрани —

ами народ с почтена роля,
със чувство, пламен във гърдите,
кой свойто бъдаще и воля
не връчва сляпо на слепците;

на депутатите желая
по-малко днес патриотизъм,
защото с него и в Китая
вдигнаха смях и укоризн.

На вестникарите — по-честно,
по-вежливо света да псуват,
че много е безинтересно
в журнала себе да рисуват.

На нашите службаши пресни —
по-много знание във главите:
нам трябват хора умни, свестни,
а не любезни паразити!

На докторте — да уважават
и себе, и целта си свята,
да хвърлят настрана Уставът
и да прочитат Ипократа;

на нашто войнство. . . но дотука!
Далеч от него, млади музи!
Че страшен е за вази звука
от офицерските махмузи. . .

На наште момци — да зафанат
по-положителни да стават,
далеч да бягат от ф о р х а н ъ т
и книжките да приближават;

на наште жѐни — кожа бяла
и дрехи скъпи, грациозни,
и нивга техни огледала
да им не казват — че са грозни;

на наште девы — пеперуги —
по-много балове и моди:
на бъдащите си съпруги
да пръснат всичките доходи.

Ах, чорт! За тез създанья сладки
не мога строго да говора!
Със самите им недостатки
обичам ги — какво да стора?

Това е моя слабост старя!
към слабий пол да съм прирастен;
па й музата ми ще се кара —
а знайте, аз съм ней подвластен!

Накрай — на мене си желая
по-малко стихове да драща,
че нито тука, нито в рая
със песен хляба се не плаща!

1882

ГОРАН

Огънят тлееше лениво
и в гъстий полунощен мрак
блещеше бледно, мърчаливо;
наокол тъмният букак
шептеше с вятъра сънливо.

Иван свърши разказа свой
с пожар запален във очите.
Радой, Радой! — викнаха всите, —
сега да чуйм що знай Радой! —
И будната, безгрижна чета,
от трепкавия плам огрета,
Радоя тясно окръжи
и напна слух да чуй готова
история проклета, нова. . .
Радой главнята разтроши,
бликнаха искри извисоко

и сред мълчаньето дълбоко
подзе: «Какво да кажа вам?
Аз малко видях, малко знам,
дълбоки рани на сърцето
кат другите не крия аз,
с разказ горчив, с мъчение вето
не мога развълнува вас.
Но сѐ едно: против тирана
омраза страшна и аз храна
и кръв да лея съм готов. . .
Ща ви разказвам за любов.
«Любов! Любов! — това добро е,
любили сме, кажи, Радое!»
Радой подкачи с тихен глас:
«Историята не е стара,
но струва да я кажа аз,
фанете, ако щете, вяра:
по-друго не знам тоя час.
За хляб в селото снощи слязох,
взех пупал и тютюн, и сол,
на връщане — когато влязох
в гората, при Зелени дол,
срещнах девойка млада тамо,
върви — с кобилица на рамо.

Тупна сърцето. Аз сетих,
че в жили ми кръвта гореше,
едвам поимах моя дих,
а тя към мене сѐ вървеше.

Девойко мила, добър час! —
казах ѝ с разтреперан глас,
и без да ща, се спрях омаян,
и взрях се в нея кат пиан;

макар в сукман, но нейний став
като от мрамор бе изваян.
Тя гледаше на мен без страх,
тя беше стройна и висока,
тя беше румена, чернока
и кат сложи котлите с смях,
дал бог добро, каза ми. . . Ах,
стори ми се, че се залюбих!
Забравих де съм и кой бех,
страхът и дързостта изгубих
и само нея веч видех.

Стъмни се скоро. Зад бърдата
червено слънцето се скри,
прибраха се отвън стадата
със бяг, с мучане и с игри.
Млъкна гора, млъкна долина,
млъкнаха викове, звънци
и из вечерната мръчина
писнаха ранните щурци.
Бе време вече да си тръгна,
но бях омаян и упит
и нямах мощ да се изтръгна
из тоя буден сън честит.
Милана и тя не спешеше,
трепереше и нейний глас.
Във тоя хладен, късен час
таз среща ней приятна беше,
тя срамежливо, бълбешком
мълвеше думи простодушни,
като зефиря, кога шушне,
и своята ръка мълчешком
отпускаше в ръка ми жежка
да я цалувам в страст лудешка.

Уви, за пръв път пожалех,
задето там при Дунав синий
над сабята се аз заклех;
задето чедо аз не бех
на тия дивите долини;
задето нямах право аз
да жертвувам на таз девица
живот, сърце и ум, и страст.
— Не са те вече в моята власт —
за друга — славна годеница,
живея, служа и ща мръ.
Но ах, как страшно аз горъ!

Накрай Милана тихо рече:
— Ах, късно, божичко, е вече.
Прощавай. . . мама ще гълчи —
и със наведени очи
грабна кобилицата леко.
— Къде стоиш? — Тук недалеко,
но с мен недей ти дохожда,
вземи си спомен таз калина
и утре пак по хладовина
аз тук ще дода за вода. . . —
Каза, подаде и изчезна
във нощната мъглява бездна
и дълго йощ се вирах аз
към тамо, дето тя отмина,
и дълго слушах нейний глас,
и дълго мислех и без сваят
цалувах нейната калина.»
Радой свърши и своя дар
из пазва трепетно извади
и на другарите си млади
показа цветето със жар.

Но две пламтящи очи в мрака
се бяха впили във юнака.

.
И скоро падна тма и сън
покрай загасналий огън.

(Следва)

ЧЕРНОГОРСКА ПЕСЕН

Цяло село ми празнува,
всякъде се песен чува.

Нику лани се родили
два близнака, рожби мили.

На година са станали,
вси роднини се събрали;

вси роднини, вси старей,
вси юнаци, вси войводи.

Майка стара е турнала
пред децата два кинжала,

два кинжала, две игралки,
два дивита, две писалки,

две кесии с минци нови,
две ми саби, два пищови.

Иво взел ми е пищова,
Кръстю взел е сабя нова.

Цяло село ми празнува,
всякъде се песен чува.

Нико има два близнака,
два войника, два юнака.

1881

* * *

Разтъжил се Бунарджикът:
зима наближава,
де са моите треви, цветя
и шумна дъбрава?

Ясно слънце хладно свети,
близко е сланата.
Гъсти мъгли често лаят
мен по рамената.

Недей тъжи, Бунарджико,
зима йоще няма.
Тя е само у нас дошла
ранна и голяма.

В наште жили мраз владее
и мъгла в главите,
грейна лъча веч невидим
да ни сгрей душите.

И за тебе зима до ще. . .

Но зима не трае:

тебе тя ще пак остави,

а нас? Не се знае.

Пловдив, 14 ноември 1882

ДВЕ ВЪЛНИ

В зелената горица

зефирът вей едвам.

Пред мен се лей Марица

унила кат вдовица

и аз ѝ думам там:

Обичам твойта песен

и тихият ти стон,

и твоя бляск размесен,

и твоя бяг отнесен

във синий хоризон.

При твоето шумтенъе,

изпълнено с печал —

и в мене нещо стене.

Аз падам в размишленъе

за общият ни дял.

Душата ми и тя е

кат твоя муден бяг,

вълнува се, блуждае,

въздиша и не знае

към кой отива бяг.

Кат теб и тя почена

живота си без грях —

без яд, без кал, без пена,

игрива, развълнена

като детински смях.

До извора си близка —

без минало бе тя,

без скръб, без злоба низка

и любеше да киска

със малките цветя.

Кат теб и тя растеше

кристална и добра,

с небето хоратеше,

живота ѝ личеше

на песен, на игра.

Уви, но днес е мътна!

След толкоз злочестий

кат теб е прашна, плътна;

тя много бури глътна —

и страсти, и помий. . .

И няма вече сила

да дойде в бистрина,

да стане чиста, мила,

тъй както ти към Рила

не можеш се върна!

Пловдив, 6 април 1882

НОЩНАТА МУЗИКА

Аз дремах. И някаква химна небесна
се чуваше. Звукове райски, свети
унасяха моите крилати мечти
в предели неземни, във област чудесна.

И тоз свят бе нов свят и нямаше край.
И сенки въздушни край мене летеха
е крила на силфиди, с лазурена дреха,
цветущи и красни, кат ангели в рай.

И ази бях странен в тез крайща далеки
и таз химна нова не бях чувал аз,
и станах на облак, и плувах без глас,
и срещях се в пътя със нимфите леки.

И фърках в блаженство, и чудех се сам.
И всичко туй мислях за райско виденье;
а нимфите бягаха мили, засмени
и поздрав любовен ми прашаха там.

И повеч, и повеч познавах ги ази,
по техния поглед, усмивка, игра,
и виках: «Фелица!» и шъпнях: «Зихра!»
и исках да бацна крила им тогази.

Но аз се разбудих сред таз чудна гледка.
Навън по полето отдавна бе нощ;
а райската музика чуйше се йощ
от тихата стая на мойта съседка.

Хисар, 14 юли 1882

КЪМ ЕДНА КАЛ

(Посвещава се на З. С. в «Кукуригу»)

Със хрaчки, мръсотий и кал
света си, байно, олигавил:
да би ги някой в куп събрал,
ти в тях се би удавил!

СПОМЕН

За освещението на Скобелевата реална
гимназия във Видин на 11 май 1883 г.

Във войната ти остави
памет славна и богата,
твойто име вред се слави
и приказва по земята.

С теб Русия бе честита,
горда, силна и могъща.
Теб народът китки сплита,
с плач изпраща и прегръща.

Твойто сърце бе благото,
ти имаше мисли свети:
да се бориш за правата,
да разкъсваш рабски цепи.

Окол Плевен, Вита, Шипка
ти разкъса наште цепи.

Твоята храброст в всяка битка
от певците е възпета. . .

Нии помним твоите речи,
що във Сливен ти изрече:
«Пазете си свободата. . .
Аз съм сявга с вази, братя!»

Твоята ранна смърт потърси
надеждите на Русия:
ти почърни всите руси
и разплака България. . .

Видин днеска в твоя слава
на музите храм открива.
Нека в нашата държава
твоята мисъл, той съкрива.

НА ЕДНА ПРАЗНОТА

която пълни «Кукуригу»

Фон Брънбъл ил Дон Глупеж
се подпишеш в «Кукуригу»;
Шекспира ли преведеш
(бедният, омаскари го)
и без подпис, сѐ едно е:
всяк ще лесно разбере,
писаното че е твое —
стига глупаво да е.

ЕПИГРАМА

Между двама

— Ти знаеш ли? Чудесна вест!
На Пловдив сух остан гиризът!
— Защо се чудиш, байно, днес
помийте в К у к у р и г у влизат.

(ПОСВЕЩАВА СЕ НА ЕДНА ЧЕРНА КОЖА)

Да псувам и да храчъ
е моето призванье;
безцелно аз не влачъ
това съществуване.

В калта да се тътразъ
реши съдбата сляпа;
аз много низко лазъ,
затуй по-харно хапа.

Пълза, но искам исто
и вас в калта да чуйъ
съзра ли нещо чисто,
аз трябва да го плюйъ.

Със в я р а бях, обаче
за злато съм я дал:
да имах купувачи,
и себе бих продал.

Казуват, че у нас е
такваз постъпка черна.
Какво да права? Таз е
натурата ми скверна.

Затуй и мен ми връщат
със нравствени заплювки;
но никак ме не мръщат
таквиз едни милувки.

Па и да предположа,
че срам ме зачървява,
по мойта черна кожа
това се не познава.

ВЛЕЗТЕ В МОЙТО ПОЛОЖЕНИЕ

(След прочитанието вестник «Търн. конституция»)

Не осъждайте ме, хора,
че пак дигам шум и врява.
Имам жалба, що да стора?
Крясъкът облага дава.

С много скърби съм претварен,
за народа сърце стене.
Как да бъда благодарен?
Влезте в мойто положение.

Тук се вършат адски вещи,
деспотизмът ни поглъща:

тоя Батенберг зловещи
конституцията повръща.

Да, повърна я коварно,
дор аз пишах в «Кукуригу»,
туй — свидетелство е вярно,
че пропадаме под иго.

Днес без мен върват колата
и указите се пишат,
туй не значи л'че печата
и свободата не дишат?

Па и тоз Цанков лукави
стори подлост непростима:
нам позорът той остави,
славата самси я взима.

Как не бе анатемосван
в «Свирка» той, но всичко смея!
Вижте, и днес тоз халосан
не си дава портофеля.

И продажните газети
днес подкрепят го наздраво,
дори мерзките поети
казват ми, че нямам право.

Затова и аз сега-на,
отмъщавам много люто:
честно име не остана
веч от мене незаплюто.

Не корете ме, че лайъ. . .
Поне вий сте с глави бистри.
Вий не знайте как страдайъ,
вий не сте били министри.

Пловдив, 12 януари 1884

НА ЕДИН ПОЕТ

Един приятел вчера ме попита
дали съм новият плодец видял
на твойта муза, песен ядовита,
де подлещите страшно си шибал.
«Не знам, казах му, но за свойта песен
тоз път предмет е сполучлив избрал
и, вярвам, че по начин най-чудесен
е себе си възпял.»

ЕПИГРАМА

Г-ну. . . ову

Що не съм голям чокоин
и с душа продажна, низка
и с търбух широк, спокоен
като съвест румелийска?

ЛИБЕНУ КАРАВЕЛОВУ

Радвайте се, когато ви
безчестните гонат.
Л. К.

Не е така, бай Либене,
мъката не радва
и борбата със подлите
живота изядва.

Ти сам знаеш, бай Либене,
ти сам жертва беше
на злобата, що ти венец
стрададен плетеше.

Лютый език на змията
и на клеветата
много сили са убили
тука на земята.

Много кален, бай Либене,
тоя свят прекрасен!
И борбата с мръсниците
е подвиг ужасен.

Тя душата в тиня тласка
или я възправя;
но никога радост чиста
и мир не доставя.

Радостта е най-повече
делба на глупците,
на бездарните евнухи,
но не на борците.

Тамо, дето зрей геният
и растат крилата,
със подлото, с нищожното
зафаща борбата.

И подлото, нищожното
винаги надвиват:
те героя до гроба му
с отрова упиват.

Вечен закон, бай Либене,
тъмнина е гъста...
Прометей кре на скалата.
Христос носи кръста.

Недей вика: радвайте се!
Мъката не радва
и борбата със подлите
живота изядва!

СТИХОТВОРЕНИЕ

По случай на патриотическото дело на гр.
Пловдив, което той извърши на 23 септември
1884, та спаси честта на българската народ-
ност.

Град на кипежите и страстите народни,
град на възторги луди и на смисъл здрава,
отклик на всички позиви свободни,
възпявам те, покланям ти се и те слава.

Видях те пак. Видях аз оня живий пламък
на твойте чада, дето грял в гърдите,
и туй сърце, втвърдяло като камък,
разнежи се, проля сълзи честити!

Гори ти, искро благородна! Ставай
днес вик, а утре лампа сяйна,
а други ден — вулкан и с него осветлявай
духовний мир на нашта родина безкрайна!

Защо да се ярим и да роптайме ние?
Народът помни мъките, заветът ни отцовски,
той няма да умре, че всяко сърце бие
с кръвта на Левски, с духът на Раковски.

Кога за светлата борба часът настане,
кога за жертвите високи дойде време
(защото бог във своето състрадание
турил ни е задача, за да не умреме);

кога съвсем съзрей поривът благородний
за славен подвиг и съдбини нови
и нужен стане само някой глас свободний
да викне: долу граници, балкани и окови!

Ти пак ще бъдеш пръв! От тия стръмни
хълми (дано по-скоро часът стигне),
о, граде, твойт глас най-силно пак ще гръмне
и твойто знаме най-високо ще се вдигне!

И тоя глас и знаме ще разбудат екът
в най-тъмните, далечните граници
и теб, о, граде мой, ще ти притури векът
страница славна йощ при славните страници.

Напредвай, граде на борби — конвулзии кипящи,
огнище на лучи и на надежди мътни,
в шумът на твойто бурно настояще
гласът на бъдаще велико тътне!

Пловдив, 24 септември 1884

ЗА ИВ. П. СЛАВЕЙКОВ

С три качества това теле е:
то лай, мучи и блее.

ВЪЗВРЪЩАНЕ В ОТЕЧЕСТВОТО

Другари, здравейте, наста часът милий
и много желаний, в който ще се върна!
С разкрити обаятия вас пак ще прегърна
след толкоз години, що нас са делили!

Ей ида и колко съм весел, дружина!
По-скоро подайте ръце си в ръце ми!
Как мило е мене, когато нозе ми
веч стъпат във моята родна долина!

С цалувки по устни и с сълзи от радост,
със думи горещи и с мили названия...
О, сладки минути на нашата младост,
о, родна долино, син ти се покланя!

Чужбина! Каква реч студена и ледна!
Какво неприятно тя в себе си скрива!
Изпитах я ази! О, тя е горчива!
Там дните ни венат, душа ни е бледна!

Как лепи тез крайща се мене явяват;
тъй лепи, тъй чудни са още от време,
но днеска по-силно пленяват сърце ми,
по-силно тез гледки духът ми смущават.

Но ето Балкана, висок, грандиозен,
как в свода небесний глава си опира.
От векове тамо той гордо се взира
ту тих и приветлив, ту бурен и грозен.

Ето и село ми, във злачни могили
обрасло с шумак и с дървета разкошни,
кат орлово гнездо, що ветрове мощни
от върха балканский го долу свалили.

Ей бърдото травно със каменье голи,
де пъстрото стадо тревница си зоби,
де с моите другари играл съм на роби,
де нужда не сещах, не знаях неволи.

Другари! Мина веч таз пора безпечна,
когато кръвта ми по-силно течеше
и с буйните песни, и с пълните чеши
светът нам рай беше и пролетта вечна.

Минаха дни чудни! От тях ни остана
една само сянка, един сладък спомен;
и нашата младост кат цвят благовонен
една заран само цъфтя, па увяна...

Другари, елате скръбта да оборим!
И в името на тез спомени чудесни
със здравици шумни и с весели песни
миналото щастъе на миг да повторим.

1870

ПУШКИН

И казах си: о, смърт, вземи ме,
тоз ад в гърди ми прекрати!...
Но ето, муза посети ме
небесна и ме укроти.

Тя нежно, сладко ме прегърна,
прикотка ме с вълшебен глас
и вдъхновен, във песни аз
излях душата си кахърна.

Певец! На бога не гълчи!
Той в теб два дара чудни лее:
сърце — от язви да повече,
поезия — да ги лечи!

НЕДЕЙ ДУМА ДУМИ ЛЕДНИ

Недей дума думи ледни,
мойта вяра не убивай,
кръгозорите ми бледни
един по друг не затривай.

Ох, жестоко е, жестоко
тъй гърди ми да раздираш
и съмнение дълбоко
вдън душа ми да завираш.

Ти отнимаш ми небето —
друго — ми не би доставил! —
Чуй, разбойникът в полето
повеч зло не би направил!

Нека бъдете проклети
вий, убийци на душата,
на душата, дето свети
и ни дига в небесата!

Вий, убийци на светото,
що се крие у човека,
на Вярата, на Доброто,
на Великото във века,

що е отрова на устата
сейте смърт или падение,
и отсичате крилата
на светото вдъхновение.

НЕПЕЧАТАНИ ПРИЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ

* * *

О, ти, която и да си,
жена ил демон, ангел, фея,
ти, що крилата ми скъси
и ме скова кат Прометея,

и мойто сърце раздоби
като стъкло, на ситни части,
и в моята душа уби
свети мечти, високи страсти,

да знайше колко сили, гений, мощ
убиваш ветрено, безопасно
и фърляш тая черна нощ
на всичко, що е в мене вечно,

че не сърце, не къс месо
в гърди ми страдните убиваш
без страх, с безоблачно чело —
а цели светове затриваш.

Да знайше ти. . . Но ти не знайш,
душа невежествена, мила,
и нивга няма да се кайш
за злото, що си причинила.

1882

436

НА ДЕНЯТ Й

На тебе, ангеле, ща се плача пак,
като и ти на мен, душа любима,
и твойт лик наяве и във мрак
поглежда ме с любов неизразима.

Във теб утеха търся смаян аз
и ти сама в утеха имаш нужда,
едни неволи са мъчили нас
и своята тъга не ми е чужда.

Ти помниш ли онез вълшебни дни,
кога честит се в твойте очи вирах?
И с твойт дих и страстни младини
упивах се блажен. . . пламтах, примирах?

Ти помниш ли? . . . И целий свят тогаз
кат дим изчезваше пред любовта ни. . .
И често същия скърбящи глас
и същия стон изпущаха сърца ни.

И често в мойте горките сълзи
ти твойте смесише, душа прекрасна;
и никой глас не може изрази
как сладка беше тая скръб безгласна.

Съдбата ни разлъчи и сломи;
но твой образ пълни ми сърцето
и кат моряка в нощните вълни
една звезда грей ми от небето.

437

Едничка ти изкубваш някой път
тез луди стонове из мойта лира,
що кат жар гърдите ми горят
и хладний свят не може да разбира.

Какви тъги до днес съм аз таил,
от колко злобни спомени болея!
Да знам, че с много плач ги бих открил —
поток сълзи бих могъл да излея.

Но и със тез ридания безброй
не бих скръбта си пак докрай разказал.
При теб да бях, печалний ангел мой,
с една цалувка всичко бих изказал.

1882

НА Г-ЖА Н

Напразно нашто време на изпит и съмнение
изпразни маловерно небесните селения
от нимфи, божества
и от богини красни морето обезлюди,
и из горите хладни дриадите прокуди:
за храм, за поклонение пак има същества.

Да, има между нази пак ангели прекрасни,
със погледи неземни, с души високи, ясни,
де господ сам сияй;
които на земята напомняват небето,

които с нещо сладко изпълнюват сърцето
и правят го да моли, да мисли, да мечтай.

Кога приказваш нежно, гласът ти хармоничен
на някаква си песен от раят е приличен,
високият ти стан
е горд, красив и строен кат брязата планинска,
и твоя поглед сини в мечтателност богинска
неволно предизвиква ил песен, ил метан.

1883

* * *

И тя кат тебе беше красна,
игрива, ветрена и нежна,
с косица златна, с шия снежна
и със цалувка сладострастна;

и тя кат тебе беше жива
и поглед фърляше небесни
и бълбеше слова несвесни
на моята любов щастлива.

И тя тъй знайше да се въси,
да се милува и да пее,
от малко — горко да заплаче,
от нищо — лудо да се смее.

Ела ти в страстните обятия,
о, хубавице златокоса,

любов и пламък, и проклятия
в сърце ми сбрани на едно са!

Ела ти, нимфо вероломна,
та в страст гореща като лава
поне на миг да си я спомна,
поне на миг да я забрава.

1883

ОТКЪСЛЕЦИ

I

Аз буйно влязох на живота
в безбрежният му океан,
наситих всякаква охота,
постигнах всякой светъл блян.

Радвах се много, много страдах,
но нямаше за мене бряг.
Кат слаба твар аз често падах,
кат млад човек — въставах пак:

Успях аз за всичко да узная:
ядът, възторгът, любовта;
изпих аз чашата до края
из радостта и на скръбта. . .

1884

* * *

И нека бързите години
въз мен кат сенки да летят,
и тайни сребърни седини
коса ми всяк ден да красят.

И нека падат вси надежди
кат жълти листе в есента,
и само скърби и премежди
да ми оставят на света,

ти тупай, бий, сърце! Безумно
последний си елей троши!
Люби, страдай, угасвай шумно,
но само скоро ти свърши!

1884

БЕЛЕЖКИ

СЪКРАЩЕНИЯ

- Г — Гусла. Най-нови лирически и епически стихотворения от Ивана М. Вазова, 1879 — 1881. Христо Г. Данов. Пловдив, София, Русчук, 1881.
- ПГ — Поля и гори. Нова сборка стихотворения от И. Вазова, 1882 — 1883. Д. В. Манчов. Пловдив, 1884.
- СМД — Стихотворения за малки деца (Притурка на книга «Баштин език»). Написа Иван М. Вазов. Манчов. Пловдив, Свиштов, Солун, 1883.
- Ит — Италия, лирически стихотворения, 1884. Д. В. Манчов, Пловдив.

ГУСЛА

Стр. 7. В сборката «Гусла» са поместени стихотворни произведения, «писани в Берковица и отчасти в Пловдив, но с берковски преживявания» (Шишм, стр. 199). В първото издание сборката съдържа 58 работи, подредени в три отдела. В първия отдел са включени 5 стихотворения от «Епопея на забравените». В «Гусла» са поместени и три поеми — «Трайко и Риза» (в първия отдел), «Зихра» (във втория) и «Моята съседка Гмитра» (в третия). При окончателното подреждане на съчиненията си авторът изключва от пълното издание доста стихотворения по свои «лични съображения» — не бил «доволен от обработката им или по вложената в тях идея». Във второто издание на «Поля и гори» Вазов прехвърля следните стихотворения от «Гусла»: «На де-

Стихотворенията в «Италия» (дял I и II) и «Македонски сонети» са редактирани от Пантелей Зарев, а бележките към тях са написани от Пантелей Зарев и Михаил Неделчев.

Сверката на текста и установяването на отделните редакци в тома са направени от Славка Иванова.

тето», «Апатията», «Дъхът на пролетта», «На Ком», «При гробът», «Пустота», «Дипломираните», «Сантиментална разходка по Европа», «За поезиите на...», «Епитафия». Дребните поправки, които прави в «Поля и гори» обаче, общо взето, не пренася в ПСС. Изключенията посочваме при съответните стихотворения.

В първото издание на «Гусла» авторът е написал предговор, който препечатваме тук:

ПРЕДИСЛОВИЕ

Обстоятелствата, в които живеем, са най-малко благоприятни за тихата песен на музите, и в часът, когато всичките духове са изключително заети с политическите събития и с работите, които изпълняват окръжаващият ни външен мир; когато всеки развит българин с нетърпелива жадност очаква да прочете уводните членове на нашите вестници, в които намира такава обилна пища за своята любопитна душа, и ново вещество, за да залъгва своята суетност или да разбужда дремлющата си мисъл, появляването на тая книжка, съдържаща тихи, безвредни и безцелни отзиви на един мечтателен дух, ще се покаже на мнозина като анахронизъм и несвоевременно явление и аз не бих се учудил, ако чуях някои здравомислящи людие да кажат с праведно недоумение: каква полза от това? Да, такова едно възклицание ще бъде на мястото си в настоящата епоха на полза и интерес, в която нашата недорасла, но практическа интелигенция намира и удовлетворява всичките си духовни потребности в тесният мир на канцелариите или в загадъчните антрефилета на вестниците, вкус, от който и самият писател на тия редове не се стеснява да признае, че се обладава.

Но аз, при пълното съзнание на безинтересността на такова едно предприятие в настоящата минута, мисла, че литературата (изящната) у нас е твърде много пренебрегната, твърде много изоставена, твърде много неразбрана и презряна; и, при всичката реалност на възгледите си, що съм придобил от средата, в която се върта, мисла, че това забвение, в което е оставена изящната литература, е незаслужено, е несправедливо, и, кажи го, по желание да стора нещо добро, кажи го, по суетност, аз днес имах куражът да пусна сред неприветната шумотевица на страстите и борбите между егоизмът и суетата това беззащитно

произведение, тоя слаб глас на моят вътрешен мир, с рискът да бъде заглушен и забравен още в първата минута, като се не удостои даже с едно просто споменувание за появляването му в хрониката на органите — разсадници на светлината и ръководители на общественото мнение, както е била общата съдба на всяко нещо, клонящо да даде живот на литературата у нас.

Но както казах, аз направих един кураж.

Такъв кураж е нужен, на който се решава да излезе на полето на литературната деятелност, лице с лице с мнението, съдът и критиката на публиката; той е нужен още повече у нас, дето презрителната, убиващата апатия унищожава немилосърдно всичко, що излиза извън границите и требованиями на грубият интерес на денят.

Щастлива една книга, която би се удостоила поне с едно ругателство.

Като прочетох всичко дотука написано, аз се уверих, че право съм имал, дето съм мразел до днес всякои предисловия, които рядко изтълкуват мисълта на автора или повдигат пред очите на читателя произведението му, както е, навярно, и в настоящий случай, и че предисловието излиза лишно, но както е известно, писателите рядко стават детеубийци и мене ми се досвидя да остава в забвение и без довършване един плод на минутна прищавка.

Стихотворенията, които предлагам на просветения читател, не представляват нещо целно и еднохарактерно. Те не изобразяват някоя главна мисъл, нямат определено направление, нито изражават някоя обща идея. Те са плод на разнообразни впечатления и бежливи вдъхновения, които са далеко от да са винаги възвишени и светли сред хаотическата епоха, пълна с прозаическа суровина и дребно боричкане на събудените страсти, под влияние на която се намираме подир извършването на великия акт на освобождението ни.

Тука читателят ще срещне доближени едно до друго сериозното със смешното, задушевното с ветреното и безцелното, мечтателното с жлъчното и бичуещото; с една реч, всичкото разнообразие и неопределеност на чувствата ми през последните две години на преход и формиране. При всичко това аз съм се помъчил да подведа под отделни категории, по възможности, разните поезии, за което съм разделил книгата си на няколко части: I. Патриотически и социални, към които отнасям и поемата «Трайко и Риза» и «Епопеята на забравените»; II. Задушеви

любовни, с приложение на поемата «Зихра», и III. Леки и сатирически, с поемата «Моята съседка Гмитра»...

Ето защо по едно време бях намислил да дам на тая сбирка безсмисленото название «Шум», но което захвърлих, като съгледах да играе една тънка усмивка по ироническата фигура на мой един добър приятел...

Но аз чувствавам, че предисловието ми има нужда от свършване, преди да се свърши търпението на читателите, и затова оставям трудът си на техний просветен съд, като вярвам, че и тоя път те ще ми окажат същото туй снизхождение, същото туй съчувствие към доброто ми побуждение, които до днес ме са и крепили, и сгрявали.

Пловдив, 2 октомври 1881

Авторът

Стр. 9. На детето. — Сп. «Българска илюстрация», г. I, кн. 1, 1880. Подпис: И. Вазов. — Г. — «Израз на моите горчиви наблюдения — казва Вазов. — Бях почнал именно вече в Берковица да се вирам по-сериозно в живота и това ме направи песимист. Що съм го написал, не помня. То не е лошо» (Шишм, стр. 199).

«Българска илюстрация»:

ст. 15: Но колкото он по се засия; ст. 16: Толкоз по лесно вятър го брули; ст. 23: Всякой по-нов час теб ти дониса; ст. 57—58:

Вярата е средство простий да лъжем,
правата — дума? законът — книга?

ст. 63: Но много често — твари ужасни; ст. 74: Как е доброто фърлено в злато; ст. 80: Таланта гние в калта безимен; ст. 82—83:

Как искат всички да са илоти,
как тез що любат, пазят народа;

ст. 95—96:

Твоего чело по таз причина
ще го набърчи мисъл сурова;

ст. 102: Засмян, наивен ти пак да станеш; ст. 109: Как грей луната, тръпкат звездите.

«Българска илюстрация» и Г:

ст. 2—3:

Ти нямаш грижа в тия години,
ти едвам стъпаш в живота бурен;

ст. 9: По твойто лице младостта бляска; ст. 33: И твойта съдба ще да зафане; ст. 114—115:

Раят е в твойта люлчица слаба,
че на живота по вълни страшни;

Ст. 70. оставяме заради римата, както е в «Гусла». В ПСС е: Порокът мръсни в лъскави дрехи.

Ритори — оратори.

Стр. 13. Малини. — Г.

Г:

ст. 13—15:

Бръкни в кошница, в малини,
с бяла ръка дай ми!
Много нещо нас дели ни.

След строфа осма в Г има още една строфа, която е изпусната в ПСС:

Ах, пред тебе има младост,
цял мир от надежди,
от мечти, желанья, радост
и дни без премеждий.

Стр. 15. Поет и вдъхновение. — Г. — «Писах го — казва Вазов — в Пловдив, като гледах с огорчение някои обществени явления. Сега виждам обаче, че съм преувеличавал в своя песимизъм. Аз трябваше тогава да хвърча, а бях паднал под влиянието на Некрасова, от когото за щастие скоро се освободих. Кешки да не бях се запознал с неговата поезия на отрицание, разочарование и недоволство от живота. Ти знаеш, че това не ми е по природата. Сега съм оптимист, макар че съм стар човек» (Шишм, стр. 199). Това интересно признание показва, че именно под благотворното влияние на Некрасов Вазов е започнал да се вира в отрицателните страни на обществената действителност и да изобличава ония, които слушат само гласа на «сухия метал», т. е. на парите. Но то показва още, че Вазов или

Не е познавал същността на Некрасовата поезия, или на стари години е забравил тая същност. Некрасовата поезия не е само отрицание (отрицание на един потиснически строй), а и мечта за едно светло бъдеще на народа, вяра в това бъдеще. Тя е зов за борба и извор за вдъхновение на борците. Некрасов е поет на революционната демокрация. Той отразява и възпява надигането на селските революционни маси. Това, първо. Второ, песимизмът на Вазов не иде от Некрасов, който сам не е песимист, а «буревестник на селското движение», както го нарича проф. Еголин — песимизмът на Вазов иде от самата българска обществена действителност. И, трето: Вазов не разбира, че недоволството от действителността съвсем не е свързано непременно с песимизъм, а тъкмо обратното — с оптимизъм, т. е. с вяра във възможността да се промени тъмната действителност в друга — светла. Ограничеността на неговия мироглед в онова време — 1916 г., — когато той разговаря с Шишманов, му пречи да разбере това.

Г:

ст. 2 — 3:

На златни сънища вълшебни
дни юношески, дни в речебни;

ст. 7: И радостите, и тъгите; ст. 23: Над пропасти ужасни
и тичах; ст. 27—28:

Но в моята душа студена
огън за песни не намирах;

ст. 37: Сега е пусто оно клето; ст. 59: И вред на подлост
и налитам; ст. 71: Ти имаш право, рабско племе.

Стр. 18. Старият книгопродавец. — Г. —
ПГ: Заглавие: Старий водоносец.

Става дума за действително лице — стар учител, който продавал в мехове вода из пловдивските улици. И тук според автора имало влияние на Некрасов (Шишм, стр. 199). Но Вазов не е прав, като твърди пред проф. Шишманов през 1916 г., че понеже водел в Пловдив «весел, разгулен живот», не трябвало да пише за «мрачни работи» — естествено било да пише «за жени, за вино, за любов, а не за сиромаси водоносци» (там, стр. 199—200).

Така разсъждава Вазов през 1916 г., когато в неговия мироглед са взели превес консервативните елементи. През 80-те и 90-те години обаче за щастие той мисли и главно твори друго яче — като критически реалист: вместо да възпява жените и виното, той изобличава тъмните страни на оформящото се буржоазно общество.

Г:

ст. 23: Любях ази много простите селяне;
ст. 26: Малки календарчета им давах в дар; ст. 35:
«Дядо! я попей ни!» станал бях прочут.

Царственици — Царственик се нарича Паисиевата «История славеноболгарская» — според преработката ѝ, направена от Христати Павлович Дупничанин и издадена в Будапеща през 1844 г.

Синтипи — «Синтипы философа баснословие весма любопитное» (Твърде любопитно баснословие на философа Синтипа) — книга също така много обикната, изучавана в училищата, издавана два пъти: от Христати Павлович Дупничанин в 1844 г. и от хаджи Найденов — «татарпазарджичанин» преведена още от Софроний Врачански.

Хитрий Бертолд — «Хитрости Бертолдови» (цялото заглавие е много дълго) — хумористична повест, преведена от Хр. Василев и издадена в 1853 г. от хаджи Найденов.

Милетий — гръцки владика, фанариот, преследвал българските просветители.

Стр. 20. Пустота. — «Наука», г. I, кн. I, април 1881. Под стихотворението: Пловдив, 12 март 1881, Ив. Вазов. — Г. — Под стихотворението: Пловдив, 1881.

Под заглавието в ПСС е отбелязано от автора: 1881 («Гусла»).

За това стихотворение Вазов казва пред Шишманов: «Много бях песимист тогаз, защото исках още в първите дни на нашия политически живот проявления на велики духовни качества. Аз не взимах в съображение току-що миналото робство, оставило лоши следи в народния ни характер. Сега не одобрявам тогавашния си песимизъм» (Шишм, стр. 227).

«Наука»:

ст. 3: Пустота във сърцата, в душите; ст. 7: Друг кумир замени идеали; ст. 16: Ние мислим го още далеч; ст. 21—22:

Всяко дело зафащаме с трясък:
иий крещим: Чест! Народ! Идеал!

«Наука» и Г:

ст. 23: Но тоз шум, но тоз вик, но тоз блясък.

Стр. 22. При гробът. — В. «Народний глас», г. III, бр. 154, 13 януари 1881. Подпис: В. Подзаглавие: На загиналите войници (часовие) в пожарът на 25 декември, 1880 в Пловдив. — «Българска христоматия», съставиха И. Вазов и К. Величков, II, 1884, стр. 184. Заглавие: На изгорелите солдати. — Г. В края дата: Сопот, 1881. — Стихотворението имало мелодия и се пеело (Шишм, стр. 200).

«Народний глас»:

ст. 15: Никой страшний си пост не остави; ст. 18—19:

Но смъртта пред срамът бе приятна,
вий честта си завардихте строго.

В «Българска христоматия» куплети трети и четвърти са разменили местата си, а куплет пети е изпуснат. Стих 14 там е: И свирепият плам да ви лижи; ст. 16: Вас ужасната смърт не угрижи.

Стр. 23. Апатията. — Г. — «Тук се оплаквах, че не виждам отзив на своите литературни работи» (Вазов пред Шишманов, ц. кн., стр. 200).

Г:

ст. 8—9:

Шумът, коварний шопот на глупците
презирай ги: не са опасни тий!

Стр. 23. Злочеста. — Г. Заглавие: Самодива. — «Това беше — съобщава Вазов — една паднала жена, францужойка от Лион. Стихотворението напомня отдалеч Виктор Юго» (Шишм, стр. 200).

В Г стихотворението започва с две строфи, които са изпуснати в ПСС:

Чудно тихо луната лъщеше
от високото хладно небе,
чудно тихо природата спеше,
чудна тиха природата бе.

И звездите — души искровидни,
боязливо трептяха над нас,
и печали и вещи обидни
до тях нямаха достъп и власт.

Стр. 26. На Ком. — Г, заглавие: Приоблаците. В края на стихотворението е отбелязано: Върх Ком при Берковица, 1880. — Това стихотворение Вазов много цени. «В него — казва той — съм вложил цялата си младежка душа и има величествен полет. Природата въобще винаги ме е отървявала от маразм и песимизъм и ми е вдъхвала винаги най-силни поетически пориви» (Шишм, стр. 200).

Г:

ст. 8: Бял облак се изпречва кат фантом странен, жив;
ст. 12: На върхове, покрити със папър и треви; ст. 25: Аз гледам в тъмний север, през степите сънливи; ст. 30: А по-далеч се губат Родопите зловещи; ст. 37: И виждам при Вардарът шумливий и кристалний; ст. 47—48:

И в облаците светли, на върха що се трупат
кат стадо бели орли накацали въз трупът;

ст. 50 поправяме, както е в Г и ПГ — 1893; ст. 55: Призвук на робството ехти победний звук; ст. 67: И пълна с упоение мири се със светът; ст. 71—74:

Приветствувам ви сладко, о родствени гори,
гиганти, увенчани ту с облак, ту с зари,
на бурите жилища и стълпове на свода,
пазители надменни на скъпата свобода.

ст. 79: И от хълмите голи ветрищата със бой; ст. 89: И кат орела дивий — къщовник твой крилат.

Ст. 69 вземаме от ПСС — 1911; в ПСС — 1921 е отпечатано погрешно: И само зверовете — въздушни буйни орди.

Двата стиха, дадени като мото, са взети от стихотворението на Пушкин «Кавказ», но са цитирани погрешно. Истинският им вид е:

Отселе я вижу потоков рожденье
и первое грозных обвалов движенье.

Разменените прилагателни показват, че Вазов е цитирал наизуст. И тъкмо това — въпреки грешката — е доказателство, че е познавал добре Пушкин.

Родопите зловещи — защото напомнят за кланетата през 1876.

Стр. 29. Дай ръка! — Г.

ст. 5 в Г е: Дай ръката да стиснем се силно.

Стр. 30. Светете, тихи небеса. — Г.

Стр. 30. Царят умря! — В. «Народний глас», бр. 168, 3 март 1881. Дата: 2 март 1881. Подпис: Ив. Вазов. — В. «Марица», бр. 265, 3 март 1881 г. — Сп. «Наука», г. I, кн. I, април 1881. Заглавие: По случай на смъртта на царя-освободителя. Подпис: Ив. Вазов. — Г. — Писано по повод смъртта на цар Александър II, убит с бомба, хвърлена от народоволци на 1 март 1881 г. Вазов не можеше да отдели руския народ от руския цар, не можеше да види злото, което руският царизъм причиняваше на руския народ.

«Наука»:

ст. 1: Слете ни и тоз удар! О! горка участ наша!; ст. 9: На страждущият татко и ангел на войникът.

В «Народний глас», «Наука» и Г:

ст. 12: Богота туй го помни... Знай Горният Студен; ст. 17: Но бесът на враждата, но червякът на злото; ст. 21: Закри се орлин поглед... веч хладно е челото; ст. 29: И името не може земята да обгърне; ст. 30—31:

На царя мъченика... на тоз герой-левент
кой с работи големи вселената изпълни;

ст. 33: Загина цар-отецът във мъки страховити; ст. 36: Днес прави милиони да ги поронат пак.

Август — римски император (63 г. преди н. е. до 14 г.), внук на Юлий Цезар и негов наследник.

Богота — столица на Колумбия.

Горни Студен — Горна Студена, село в Свищовска околия. Там е била главната квартира на руската армия през Освободителната война (1877—1878).

Стр. 32. На бала — В. «Народний глас», бр. 145, 12 декември 1880. Подпис: Х. — Г.

«Народний глас»:

ст. 1: Органът високо гърми; ст. 15: Безплодно развих тоз живот; ст. 19—23:

Светът, любовта са за вас,
вий пълни сте йощ с обаяние.

Кръвта ви от младост кипи,
живота — таз епоха кратка,
за вази е ред веселби,

«Народний глас» и Г:

ст. 3: И млади, прекрасни моми.

Ст. 25 предаваме според редакцията в «Гусла» (1881). В ПСС: Кръвта ви от радост кипи.

Стр. 33. Среща. — Г. — Жената, за която се говори тук, е една туркиня, «берковска приятелка» на Вазов — Зихра (Пеша): той «безумно» я обичал (Шишм, стр. 200).

Ст. 23 вземаме от «Гусла» (1881); ПСС — 1911 и 1921 е: Ала сякам и същата вечност.

Г:

ст. 26: Невъзможно е туй, ах, разбирам;
ст. 28: Аз не искал бих веч да умирам!

След първата строфа в Г има друга, която е изпусната в ПСС:

Не любов и не страст, и не пламен —
неразгадано чувство свърза ни.
На сърцето ми — тоя гол камен,
място нямаше, знам, за мечтанье.

Стр. 34. За любовта не говори. — Г. — Вдъхнато от Зихра (Шишм, стр. 200).

Стх 9 в Г и ПСС — 1911 е: Разбит съм... нямам страсти!

Стр. 35. Звукове. — Г. — Спомени от Берковица (Шишм, стр. 200).

Стр. 35. Гълъби. — Г. — И това са спомени от Берковица. Авторът се стеснява да изкаже явно чувствата си (Шишм, стр. 200).

След първия куплет в Г има още два, които в ПСС са изпуснати:

Що притегля долу ниско
ващите крила самоволни?
Люлката ли ви е близко?
Ил сърца ви не са волни?

Или и вас, както мене,
рабски връзки тук запират,
вази — пиленца родени
да живеите из ефирът?

След втория куплет в Г има още един, който в ПСС е изпуснат:

Дето хаосът не слиша
ропот людски, плач печални,
дето се по-волно диша,
вън от сферите страдални.

Стр. 36. Дъхът на пролетта. — Г.

След четвъртия куплет в Г има още два, които са изпуснати в ПСС:

Полский сын, снегът блестящ
радуват душата,
кат видът на отрок спящ
тихо пред зората,

кого златните зари
скоро ще събудат
и вик ясен, смях, игри
домът ще зачудат;

ст. 48: И надежда тайна.

Стр. 38. Оставете ме да плача. — Г. — «Тук — казва Вазов — давах дума на една красива туркиня, метреса на убиеца на майката на ген. Скобелева — един руски офицер с гръцко име. Тя постоянно жалеше за него. По-после падна много ниско» (Шишм, стр. 200).

В Г стихотворението се състои от четири части. При окончателната редакция на работите си в ПСС авторът е изпуснал от третата и четвъртата част три строфи, а останалите три е обединил в една част — трета. Изпуснатите строфи след стих 12 са:

Красна съм, вижте, но в скърби копнейъ,
право аз нямам да любя, да мразъ,
жертва на случаят — аз бързо гаснейъ
и със проклятия към бездната лазъ.

Ох, за главата ми няма подслона,
чужда в светът съм и нищо не рачъ;
само при гроба му сецам се дома:
ох, оставете ме там да поплачъ!

Между тия две изхвърлени строфи в Г се намира друга («Моята прелест е плячка. . .» и т. н.), която в ПСС е преместена след строфа седма вместо изпуснатата:

Всички ме любат с ласкателна дума,
чудат се с моята хубост цветуща;
ази съм роза паднала на друма,
що всяк помирише и пак я изпуща.

Стр. 40. Зимна вечер. — Г. — Тук, както и в следващото, «Уломки» — тъга за Зихра (Шишм, стр. 200).

Г:

ст. 1: Навън е вятър, мрак и влажно; ст. 2: Дъждът плющи във нощний мраз; ст. 3: И капки едри час по час; ст. 10: Из мрака бяга и лети; ст. 12: Чъртай перото ми дремяще; ст. 24: Ил образ някой чуден, нов?; ст. 31: Ну, да, едно бе, ала то; ст. 37: А как желал би, как желал би; ст. 39—40:

Да слушам звука на дъжда
и бурний шум, и гняв, и жалби!

Стр. 41. Уломки. — Г.

Г:

ст. 36: Зракът в бурната мъгла; ст. 45: Из прахът, в
кого без слава.

Валтазар — според библейските предания последен
вавилонски цар, който се отдавал на пиршество, когато персите
обсаждали Вавилон. През това време на стената в пиршествената
зала се появили огнени думи: менѐ, текѐл, фѐрес (премислено,
претеглено, ще бъде разделено). Същата нощ персите се вмък-
нали в града и Валтазар бил убит, а царството му превзето (VI в.
преди н. е.).

Стр. 44. Мила момиче. — Г. Без заглавие.

Стр. 45. Сантиментална разходка по Е-
ропа. — В. «Народний глас», г. II, бр. 148, 149, 23 и 30 де-
кември 1880. Подпис: В. — Г. В края на стихотворението в Г
е отбелязано: Пловдив, декември 1880.

«Народний глас»:

ст. 18: Чудовище ново, бягат и цвъртът; ст. 51: Там
викът: свобода първом се разнесе!; ст. 54: Там се появи-
ха цял ред великани; ст. 68: На тоз идол тежък стенат
под ногата; ст. 73: На злината гений, на пъкѐла жрец;
ст. 126: Към един свят друг ти отвори път; ст. 130: Дето
днес почива твоя страшен крал.

«Народний глас» и Г:

ст. 4: Горе в небесата, що над мен висът; ст. 6:
Да се впусна аз в разходка далека; ст. 21: Дунавът се гу-
би, Одер се люлей; ст. 87: От изящний русец до
остяка див; ст. 95—97:

Де светият Кремъл — монумент гигантски
сбира и тревожи душите славянски,
тамоте намират пища и живот;

Ст. 100: Там изскоква само великото слово!; ст. 101—102:

Но коя е тая студена земя,
дето ме пренасят моите крила;

ст. 109: На юг, на юг тичам! Минувам Берлин; ст. 113: Мину-
вам Швейцаря, блажена страна; ст. 120: Тъмна кат

легенда, мила като басна; ст. 123: Твойто стра-
стно чело увенчаха с лаври; ст. 131: Твойта хаванеза чуд-
на, сладострастна; ст. 154: А там, в остарелий, гнилий-
Ватикан; ст. 161: (Но сега мързи ме там да ходя аз); 173:
Ето ме префрѐках Емус горделивий; ст. 179—180:

И аз беден пътник, прашен пилигрим,
с радост гледам негов синикавий дим;

ст. 185: С своите шарманки, балове, венгери.

В «Народний глас» и Г стихотворението е извънредно дълго.
При окончателната редакция в ПСС авторът го е съкратил, като
е изпуснал много стихове от първоначалния текст. Ето изпус-
натите стихове:

След стих 12 в «Народний глас» и Г има още два стиха:

Какво тамо става, ща ви разтълкувам
(по общата мода й аз политикувам).

След стих 130 в «Народний глас» и Г има още четири стиха,
които са изпуснати в ПСС:

Твоят Гвадалквивир, тихи серенади,
твоите чернооки кастилянки млади,
твоите валенцийски прохладни гори,
твоята музика, песни и игри.

След стих 157 в «Нар. глас» и Г има осем стиха, които са про-
пуснати в ПСС:

Той стои на тронът смущен и умислен,
като наш министър внезапно отчислен,
и гледа със ужас как еветът без страх
мракът из домът си мете като прах¹
и често он злобно, със бръчка сурова

(в «Нар. глас» е: и често он злобно, с усмивка сурова)

чете за Гамбета анатема нова,
що му от небето дядо Пий свети
с един ангел таен оназ нощ прати.

След стих 165 в «Нар. глас» и Г следват стиховете:

Но старият клефте тихо кат се поще,
 зарад Одисея и днес пее още...
 Война! Война! чувам. Мойта муза в миг
 се смути, потръсна от тоз бранний вик.³
 Паликаретата искат нова Троя.
 Всякой гледа просто в себе си героя.
 Всяк желай команда, проста служба не;
 ако не министър, капитан поне.
 Всяк надежда тайна в душата си котка:
 адмирал да бъде бар на една лодка!
 Таз земя чудесна из своите гърди
 хора сѐ големи знае да плоди:
 в старина богове, днеска капитани!
 Жално е, че няма кой да ги изхрани...

След стих 173 в «Нар. глас» и Г следват стиховете:

Виждам надалече Дунава светливий,
 на изток ми свети Черното море,
 а на запад тъмний не виждам добре.
 Но кажете, моля, що е туй пред мене?
 Туй държава ли е, или сновиденье!
 Какво е туй нещо без среда, без край,
 що дори не може да се начъртай?
 Какво е туй тяло без глава, без плещи,
 без крака, без ръце, а с търбух вонещи?
 Кой окастри тѝй зле тоя живий труп?
 Кой го пресъздаде по тоз начин глуп?
 Та кой бе творецът на това създание,
 осъдено пища на други да стане?
 Сърбин, влах, османец — всичките по член
 от туй живо тяло глождат тоя ден.

На това създание — жалка ирония,
 що от слабост гине, мре от анемия,
 баща се нарича берлинский конгрес,
 а цяла Европа мащеха е днес,
 те го пазат, милват и стискат, и душат,
 и нетърпеливо пулса негов слушат,
 всякой го ругае, тласка всеки час,
 а да му докаже своята мощ и власт.

голямо и малко, Михай-Витяз даже,
 случай не изгубва да му се покаже...
 Кихне ли случайно, издаде ли глас,
 мръдне ли се някак, ето в същия час
 Европа се стресне, жицата работи
 и въз него сипат облак цял от ноти,
 ултимати бурни, протести, псувни!
 От такваз опека, боже, съхрани!³

Във Средец обаче аз не ща да слазям:
 вчера йощ оттамо замаян излазям!
 Освен туй боя се от злощастье там
 (такваз беда господ да не даде вам),
 че кат ме намерат с капка умец бистър,
 да ме не направат насила министър!

В «Нар. глас» следните четири стиха липсват:

Предпочитам да съм аз неканен гост
 или да говея цял петровий пост,
 ил в Б... йоще пет годин да съдъ,
 нежели в София министър да бъдъ!⁴

Но след тоя дълг път аз се уморих.
 Вятърът ме кара попътен и тих.

След стих 186 в «Нар. глас» и Г следват стиховете:

С своя шум, движение и хаос, и сън,
 и хлад, що не стопля никакъв огън;
 с дружества си шумни, винаги заспали,
 с концерти си славни, йоще нестанах.

След стих 188 в «Нар. глас» и Г следват стиховете:

С своите герои и дуели много,
 които се свършат без кръв, слава богу.⁵

Стиховете: «Сърбин, влах, османец» и т. н. от «Гусла» имат следния вид в «Народний глас»:

Сърбин, влах, османец: всяк по един член!
от туй живо тяло гложде тоя ден!
осъдено пища на други да остане!
Сърбин, влах и турчин: всичките по член
от туй живо тяло-глождат тоя ден!
На това създание — жална ирония,
що от слабост гние, мре от анемия.

Краят на стихотворението в «Народний глас» е друг. Подир стиха: «Що Марица цяла не може уми» там следват стиховете:

с своите герои и дуели много,
които се свършат без кръв слава богу;
с своите патриоти, службаши, витии,
загадочни сфинкси и други гидии...
Но спях, да не кажа истина позната,
че у нас веч има закон за печата.

В «Българска хрестоматия», 1884, съст. К. Величков и И. Вазов, е печатан откъсът, който се отнася за България. Текстът е взет от Г и е съкратен само последният стих.

В «Поля и гори» — 1893 стихотворението е печатано със съкращения, които са възприети в изданието от 1911 г.

Таго — най-голямата река в Пиренейския полуостров.

А тическа сол — насмешка, тънка острога.

Новий Вавилон — Париж.

Аутодафе — обявяване и привеждане в изпълнение на варварските присъди на инквизицията; изгаряне осъдения върху клада.

ИгнатиЙ Лойола (1491—1556) — основател на Йезуитския орден, който бил всесилна католическа организация и служил на римските папи и на феодалите като оръжие в борбата им против Реформацията, политическото движение на зараждащата се буржоазия и революционните движения на масите.

Алхамбра — прочут царски дворец в Гренада (Испания), останал от времето на маврите.

Ескуриал — царски дворец, построен през XVI в. край градчето Ескуриал (Испания).

Тасо — Торквато Тасо (1544—1595) — голям италиански поет, автор на поемата «Освободеният Ерусалим». (Вж. и бел. към «Пред бюста на Торквато Тасо в Пинчио»).

Гамбета (1838—1882) — френски буржоазен политически деец.

Пий — вероятно Пий IX, който е бил папа от 1846 до 1878 г.

Клефте, мн. ч. клефти — гърци, избягали в планините, за да водят въоръжена борба против чуждите завоеватели през време на турското робство; борци за свобода и независимост.

Паликарета — гръцки въстаници от борбата за освобождение на Гърция (1821 г.), гърци, останали верни на народните обичаи.

Илв Б... йоще пет години да съда — или в Берковица...

Бележки на автора към изпуснатите стихове:

1. Окончателното изгонване йезуитите из Франция.

2. Приготовленията на гърците за война с турците.

3. По туй време разни държави правеха за нищо шиканин [дразнения, мъчнотии] на княжеското правителство.

4. Помнат всички министерските кризи си в края на 1880 г. в България.

5. По туй време върлуваше у офицерството и у левантинците манията за дуелите.

Стр. 51. Епитафия. — Г. — «Мразех тоя безсърдечен дипломат, като всички българи» — казва Вазов (Шишм, стр. 200).

Тази «Епитафия» е сложена в началото на уводна статия, написана от Вазов по повод смъртта на Биконсфилд и напечатана в «Народний глас», г. III, бр. 179, 10 април 1881. В «Гула» като забележка под черта е приведена цялата статия, която и ние даваме тук:

«Да, заслужва да се каже нещо за човекът, на когото паметта така злополучно е свързана с най-последните дни от нашата история.

Такъв човек лесно се не забравя.

Човекът, който ръкоплеска на една велика катастрофа, като Калигула, като Нерона; който с политиката си одобри и

на сърчи опустошението на отечеството ни, предизвика една ужасна война и постави пак в робство два милиона людие, заслужва да се спомене и тоя път името му. Има право на тая чест.

Има право на нашите проклетия.

Едно време, когато съдбата искаше да тури едно кърваво петно в историята на човечеството, тя провождаше някой зъл и страшен гений, въплотей в някой Тамерлан, в някой Атила, в някой Бонапарт.

На последне време капризът ѝ поиска да даде ролята на изстребител не на някой кървожаден завоевател, под когото треперат петстотин хиляди души войскари, но на един човек слаб, сух, плашлив, с жидовско-бабешко лице, който не беше видял проляна капка кръв, не беше хванал едно ножче и не знаеше да командова на един взвод.

Той беше Биконсфилд.

Тоя паралистик на дълбочината на кабинетът си, през очилата си, хвърли един ястребов поглед въз нас, усмихна се и продума: ето жертвата!...

Настана априлия 1876 година.

Тъмръшли Мехмед, Барутли Мехмед, Тосун бей, тоя вълк, и Хафъз паша, тоя пантер, по един мах на Митхад паша нападнаха България със своята сган.

И начнаха делото си.

Батак, Перущица, Копривщица, Панагюрище, Клисурса и петдесет още села станаха жертва на грабежът, на пламъкът, на мечът. ... Задими се цял възток от пожари, изпълни се цял свят от вопли и стенания.

Биконсфилд гледаше.

А в Английский парламент стана буря. Питаха: Що е? Истина ли е, че в Турция колат, право ли е, честно ли е да стоим безгласни пред тия ужаси?...

Но Биконсфилд каза:

— Лъжа е.

А когато целий свят се облада от негодувание и ужас и кървава размирица до носът на Евреинът, той каза:

— Истина е, но по-добре да измрат сто хиляди души, за да се запазат британските интереси!...

А тия сто хиляди души, осъдени да мрат, бяха, уви, бедни, беззащитни бащи, слаби майки, дечица на бозка или в утроба още, девичи нежни и напичени с пролетни рози, старци, които смъртта забрави и гробът не щеше.

Когато светът се опита да потуши пожарът, Биконсфилд в Цариград, в Берлин, в Лондон каза: Не!

И почна се войната.

Изгина цяло поколение.

Събра се берлинский конгрес, на който резултатът беше унижението на Русия и триумфът на Биконсфилда.

Той влезе в Лондон по път, постлан с трендафили.

Той тържествуваше.

Но европейският материк не беше доста.

Той запали огънят в южний край на Африка.

Той раздуха пожарът в Средня Азия:

И както Нерон свиреше на арфа пред пожарът на вечний Рим, така и Биконсфилд, при горението на пламниците в три материка, взема перото и писува романи. ...

И умря!

А между това на природата беше така лесно да не го ражда!

Прието е, щото на умрелите да се прощава. — Може би много европейски вестници да посветат най-трогателни думи за усопший, да скърпат цели панегирици въз неговите заслуги, дори да обточат с черно първите си страници в знак на голямата вагуба, щото претърпява човечеството. Може би и самата история, която благоговее пред Фалстафа, пред Александра Македонский, пред Наполеона III, пред величието на Макиавели, да причисли между най-достойните, най-светлите людие на векът на лорда Биконсфилда.

На добър им час!

Колкото за нея, ние ще кажем, че ако има някоя скръб, от която да почувствуваме една справедлива радост, то това е смъртта на свирепият лорд.

В «Народний глас» в статията ред 4 е: Такъв човек...; ред 11: ...нашите проклетии; ред 21: ...видял проляна кръв (няма капка); ред 35: ...на пламенът...; ред 66: — на пламенъте...; ред 78: ...ще тури в редът на най-светливите людие на векът...; ред 80: На добър им час!

Фалстаф — Джон Фалстаф (1378—1459) — английски военачалник, обрисован от Шекспир в драматическата хроника «Хенрих IV» като развратник, хитрец и циник.

Стр. 51. Практическият човек. — Г, под за-

главието в скоби: На един патриот в Кн. България. — Вазов казва, че го напечатал в «Гусла» като посветено на С. Б. (Шишм, стр. 201). Значи, това С. Б. ще е «патриотът» от Княжество България.

Г:

ст. 21: Любих, мразих по нужда аз; ст. 26: И никой средства не пропусках.

След стих 16 в Г има четири стиха, които са изпуснати в ПСС:

Кат паяк в мрежа не стой,
макар че в много му приличам,
с въздух се ази не гою,
макар че славата обичам.

След стих 28 в Г има два стиха, изпуснати в ПСС:

На глупавите всякой път
аз гледах ефект да направя.

Raison d'être — право на съществуване, основание.

Стр. 53. Дипломираните. — Г. — За произхода на това стихотворение Вазов казва: «Добри Минков беше казал, че нямам диплом и че следователно нямам право да заема поста на член в постоянния комитет по назначение от генералгубернатора Алеко паша. Аз отговарях с това стихотворение не само нему, а и на много други мои хулители» (Шишм, стр. 201). Мотото: «Не, аз нямам диплом за рицарство. Аз зная само да обичам своето отечество, аз имам прост произход, и дори много прост.»

В публикацията на това стихотворение в ПГ—1893 са направени няколко поправки, които са възприети по-късно от Вазов в ПСС—1911. Под линия авторът поставя следната забележка: «Написано по повод протестите на някои «дипломирани» мъже против назначаването ми от генералгубернатора Алеко паша за депутат, без да съм притежавал диплома.»

Г:

ст. 16: Де мога по-подир аз праведно да гръмна;
ст. 20: В главата ми стоят; зная ком ми е Бентам; ст. 26: Кат

вази не успях от връх на факултета; ст. 84: Във волята стои, не в външното отличие; ст. 90: Зная и без диплом да умре на Вислец.

Ст. 42 е изпуснат в ПСС — 1921; вземаме го от ПСС—1911.

Ст. 27 поправяме според Г и ПГ—1893: Кат бомба таз страна да стресна, да връхлетя. Пак според тези издания и ПСС—1911 поправяме ст. 80: Не може ви предаст а н по-друг, по-висок в. сан.

Беранже — Пиер Жан Беранже (1780—1857) — френски поет, възпитан в духа на републиканските идеи на Френската революция, създател на политическата песен; писал сатири против монархията, дворянството и клерикализма. Когато бил в Свищов — по време на Освободителната война, — Вазов получил от един чех подарък голям илюстриран том съчинения на Беранже (Шишм, стр. 51).

Блунчли (1808—1881) — швейцарски юрист, представител на реакционната органическа школа на правото.

Фохт (1817—1895) — един от представителите на вулгарния материализъм.

Бентам — известни са двама Бентамовци — Джордж Бентам (1800—1884) — английски ботаник и пътешественик, и Иеремия Бентам (1748—1832) — английски буржоазен юрист-моралист, проповедник на утилитаризма, идеолог на буржоазния либерализъм. По-вероятно е Вазов да има пред вид втория Бентам.

Обскурина — от обскурантизм — крайно враждебно отношение към просветата и прогреса, реакционност. Но туй Вазов иска да каже: тъмна, невежа, непросветена.

Стр. 57. Епопея на забравените. — Вазов съобщава, че бил чел в някаква руска книга за шведския поет Рунеберг, който написал оди за шведски патриоти. Но «най-пряк повод» да възпее «забравените» му дал Захари Стоянов, който в един румелийски вестник описвал по какъв начин са загинали повечето от главните дейци на въстанието. Патосът и формата на «Епопея на забравените» дължал на Виктор Юго. Тъкмо по това време бил чел от него «La legende des siècles» и бил очарован от размаха на френския поет (Шишм, стр. 202). Но Вазов решително преувеличава и се, така да се каже, самоподценява, като нарича — неправилно — тия си работи «реминисценции от Виктор Юго».

Бенковски, братя Жекови, Караджата и Волов авторът не е познавал лично (Шишм, стр. 202—203).

Няколко от стихотворенията в «Епопея на забравените» Вазов публикува в периодичния печат. Вече като цикъл една част излизат в «Гусла» (1881), а друга в «Поля и гори» (1884). Във второто издание на «Поля и гори» (1893) ги замества с други стихотворения, като в излязлата същата година «Поеми» събира всички стихотворения от този цикъл. В бележка под стихотворението «Левски» той пише: «Това стихотворение и следующите го («Бенковски», «Кочо», «Братя Жекови», «Каблешков») се появили в стихотворната сбирка «Гусла» (Пловдив, 1881 г.). Останалите късове от «Епопеята на забравените» бяха написани и напечатани на 1882 г. в «Поля и гори» (Пловдив). . .»

Върху стихотворенията от «Епопея на забравените», напечатани в «Поеми», Вазов работи твърде много. Различията от предишните редакции в по-голямата си част са пренесени в ПСС, особено що се отнася до съкращаването на цели стихове и куплети. В много случаи обаче при допълнителната работа при издаването на Събраните му съчинения той се връща към редакциите на думи или стихове, както са в «Гусла» и «Поля и гори», тъй като вероятно е сметнал, че са по-сполучени.

Стр. 59 Левски. — Г.

Г:

Ст. 9: Хими да пея богу да ме вземе в рай; ст. 29—30:

От кои се е клетва отрече инок,
че челяк е даден ва цел по-висок;

ст. 36—37:

А в съвет и в помощ, когато залитва;
мисла още аз и, че овчарят с ъщ;

ст. 42: Таз ограда гл уха — от света далеч; ст. 49: И с сърце порасло и на все готово; ст. 62—63:

Той беше а постол и скиталец прост
и кат Иоана живееше в пост;

ст. 73—74:

Кога беше и ужда — хром и сляп, и клипав,
днес в селото бедно, утре в някой град;

ст. 76: За бунт, за свобода, за раят, за гробът; ст. 142: Окован и фърлен в подземна тъмница; ст. 152: И казваше: аз съм Левски! в тишина; ст. 154: Но тиранът тпий да убий духът; ст. 161: Зарад Прометея страшната скала; ст. 164—165:

За Коломба мракът, огънят за Хуса,
за Шение ножът, кръстът за Исуса;

ст. 172: Много славни жертви и да се тресът; ст. 185—187:

И смъртта под тебе, о бесило свято,
бе не срам, а слава и място фъркато
и връх, от когото виждаше духът.

В Г стихотворението е много по-дълго. При окончателната редакция на своите стихотворения в ПСС авторът е изхвърлил много стихове. Изхвърлени са в ПСС:

След стих 121:

И те, като спяха, виждаха насън
свободата жива и като огън. . .

След стих 141:

Като лев заключен в клетката желязна,
кат орел ударен, паднал в тъмна бездна,
кат Савонарола, мъченикът смел,
Апостолът беше челото навел.

Срещу стихове 143—145 от текста в ПСС в Г стоят следните стихове:

Ни другар, ни слънце, ни песен, ни птица
не стигаха вече до живий му гроб;
той беше печален, окован и роб.
На мрачно му чело мислите му скрити
излязяха явно във бръчки сърдити.
Безсилната ярост и злобният яд
давеха душа му. Някой страшен глад
за смърт, отмъщение в очи му блещеше.
Тъмницата с ужас населена беше.
От призраци, сенки, тайнствен, жив рояк,

мяркаха се в мрака, изчезваха пак.
 Паяци плетяха мрежите си гъсти
 в коса му. Той беше с изрязани пръсти,
 с кокали разбити, с кърваво лице,
 здраво бе останало едното сърце.
 По тело му слабо, измахнато, бяло
 червено желязо беше си играло:
 джелатинът нощем, кат бухал зловещ,
 кат мория нощна — идеше със свещ,
 с сечива, остроила и глухо вратата
 хлопваха след него, долу, под земята.

И мъките нови започваха пак
 над таз душа ледна, над тоз камък-як!

След ст. 153 в Г има следните стихове, изпуснати в ПСС:

Свободата светла сред мъките адски
 крепеше душа му, гледаше го братски
 и из тая яма, през тайният праг,
 през сводът дебелый, през дълбокий мрак
 взорът му летеше високо, в небето,
 в пространството сине, в ефирът, където
 душите свободни радостно летят
 над мракът, над злото, гордо над светът;
 дето през светликът, който се разлива,
 бъдещето тайно ясно се открива
 и правдата вечна на светъл престол
 чува всякой вопъл, знае всяка бол,
 чрез някоя тайна, невидима жица,
 що свързва небето с мрачната тъмница.

Х е р у в и к о — църковна песен.

Бележка към изпуснатите или преработени в ПСС стихове:

Й о а н — вероятно се има пред вид тъй нареченият Йоан
 Кръстител от християнската митология.

Стр. 65 . Б е н к о в с к и . — Сп. «Наука», г. I, кн. 3, 1881.
 Подпис: И. Вазов. — Г.

«Наука»:

Под линия: «Пръв апостол и после предводител на въстани-

ците в Панагюрския революционен окръг; загинал при Кървавий
 извор в Тетевенската планина на 12 май 1876 г.»

«Наука»:

Ст. 14: Де се мярка само дивата гадина;
 ст. 65: Кат напълни с вопли цяла планина; ст. 88: И ръка
 е т и с н а л а револвера с мощ.

Г:

ст. 14: Де не ходи даже дивата гадина.
 «Наука» и Г:

ст. 21: И цял народ смело той тикна със крак;
 ст. 36—37 поправихме, както са в «Гусла» (1881): с крайни думи
 «шир» и «щир». В ПСС 1911 е: Тъжно те вървяха в заглъхналии
 шир; в ПСС 1921 е: Тъжно те вървяха в заглъхналии мир; ст. 66:
 Потерята скокна из своята пусия.

ПСС—1911:

ст. 21: И цял народ смело т ъ к н а с ъ с крак (печ. гр.).

След ст. 13 в «Наука» и Г има още 11 стиха, които са изпус-
 нати в ПСС:

Тук само и волно живеят естеството.
 На мъртвий му изглед не дават живот
 ни дом, ни ручейка, ни птица, ни скот.
 Питомните твари тук не обитават;
 сънят с пущинакът само населяват,
 дивото изпълня, глухото владей
 тоз мир мъртъв, дето бурята живеят.

Там из оназ урва пуста, с глог обрасла,
 де коза чевръста нивга не е пасла,
 дето звън от стадо мъчно е стигал,
 дето крак хайдушки рядко е стъпал.

Стр. 68. К о ч о . — В. «Народний глас», г. II, 24 ноември
 1881, Пловдив. — Г. — «Бях чул — съобщава Вазов, — че свър-
 шил тъй, както казвам в стихотворението си.» Един филолог
 направил упрек на автора, че Кочо не трябвало да се самоубива,
 а да стреля срещу турците. Вазов обаче искал да остане верен
 на историята. «Гледай ти ум — възразява той. — Ами че това
 е история!» (Шишм, стр. 202).

«Народний глас» и Г:

ст. 11: Ни бой, ни у г р о з и нямаха успех; ст. 16: Заду-

шена, тясна и с въздух горещ; ст. 17: От дим мъгло-
виден. — Свирепият глад; ст. 29: Носеше патрони във
своята пола; ст. 44: Като черни врани храма налетели;
ст. 47: Главатарят техен, в кръвта им оквасен; ст. 51:
И вместо плач, клетви, пушаха куршуми; ст. 93—94:

И глава не клюмна, и ножът не даде,
и твойта светиня мирно не предаде;

ст. 140: Бликна и затече, и Кочо смутен.

След стих 16 в «Н. глас» и Г има още два стиха, изхвърлени
в ПСС:

Въздухът бе пълен от дъхове сбрани,
от миазми люти и вонни от рани.

След стих 34 в «Н. глас» и Г има два стиха, изпуснати в ПСС:

И всеу молебно дигаха ръчици
към своите майки и просяха цици.

След стих 40 в «Н. глас» и Г има два стиха, изпуснати в ПСС:

Димът и гърмежът упиваха всички.
Нащръкнали бяха малките косички.

След стих 46 в «Н. глас» и Г има стихове, които са изпуснати
в ПСС:

Всичко извън храма: къщи, ниви, баби,
тяхната ръка го изгори, разграби. . .
На грамади пепел градът бе станал,
но пожарът йоще не бе загасял. . .

Ст. 92 оставихме: Издига високо твоя свиленик (а не:
твоя силеник, както е в ПСС, дето сигурно е печатна греш-
ка) — касае се за българското знаме.

Азлък — част от някогашна пушка, дето се сипва ба-
рутът.

Пупал — барут.

Прага — предградие на Варшава, съсипано през пол-

ското въстание на 1831 г. (обяснение на автора под линия в
«Поеми»).

Сарагоса — град в Испания, разорен от Наполеона I
(обяснение на автора под линия в «Поеми»).

Стр. 74. Братя Жекови. — Г.—Братя Жекови — голе-
ми, патриоти от Стара Загора: съдбата им, както и съдбата на Кочо,
Вазов узнава от Захари Стоянов (Шишм, стр. 202). В «Поеми» под
линия авторът обяснява: «Разпалени старозагорски патриоти.
Поради лошата му треска въстаническата чета оставила Ми-
хаила Жеков в една селска плевня заедно с брата му — за да го
пази. Там били по издайство нападнати от потеря.»

Срещу стихове 11—12 в Г има три стиха:

Навън се чу тропот и мълва от хора,
и шум от подкови, и от саби звън,
и глас чу се гърлест: излезте навън!

Стих 29 в Г е: И сганта плашлива изрева: удрете!
След стих 10 в Г има още 11 стиха, изпуснати в ПСС:

Откак сме излезли, има една нощ,
а ножът ми сух е и аз съм без мощ!
И пушката пълна. . . Ази дирях слава,
а сега издъхвам тука като крава!
Тежко, тежко, брате! — По-младият брат,
остал да го пази, със наведен врат,
гледаше печален. — Тъй писано нам е —
рече и мислеше за левското знаме,
за младата чета, що отмина там
в широкото поле, и охна едвам.
И поглед от завист фърли в кръгозора.

Стр. 76. Каблешков. — Г. В края на стихотворението
е отбелязано: Пловдив, 15 май 1881. В «Поеми» е дадена само
втората част на мотото — от «. . .Българю, фърли своето пре-
зрение. . .»

Г:

ст. 5: Безгребетно тихо гледаше назад;
ст. 17: И тласка го в мрака, и прави го скот; ст. 21—22:

А мъките бяха лоши и безбройни.
Тираните бясно върлуваха веч.

Срещу стихове 18—20 в Г има пет стиха:

Лятоска мъжете ходяха по вънка,
есенеска, ако не станеше спънка
и не ги слетеше нанякъде зло,
върщаха се живи преди рождество,
коляха прасета и бяха спокойни.

Срещу стихове 25—32 в Г са следните стихове:

Всеки ден хабери, зловещи, не мили:
ей тогоз обрали, оногоз убили —
някой баща клети на четир дечица;
днес пламнала плевня, утре воденица.
Тук някой търговец наранили зле,
там орача мъртъв в нивата нашле,
и браздите ровки със кръв оросени;
наникъде няма ни мир, ни спасение.
Тук обран до аспра бедният лукар,
там събут до голо някой си овчар,
днеска едно даждье, утре две готови
ще се сбират още под имена нови,
било царски заем, било за гладът,
било за войската, че била на път. . .
Турчинът беснейше настървен и гладен.

Стихове 50—51 в Г са:

Каблешков избухна една вечер с гнев
и тоз народ беше на заранта лев!

Ст. 54: Дух един та е н премина навред; ст. 55: И всякоя
възраст, пол, класа, разред; ст. 58: Някой твар незнаен
вдигна се тогаз; ст. 75: Сега стана треска, живот и огън;
ст. 82: И фана да мисли. И простий чизмар; ст. 86—88:

И скромний учител учеше в класът,
и фана разсеян, тайна във духът
речта България да повтаря често;

ст. 90: Свободата чудна изпълваше веч; ст. 99: Тръгнаха напреде за смърт, за борба; ст. 101: Вдъхваше,
ближеше, сгряваше сърцата; ст. 126: Желязото яко из
светлия жар; ст. 134: Булките печаха с ухари тогаз; ст. 137:
И гледаха строго, мислейки се трезни.

Ст. 65 липсва в ПСС—21. Възстановяваме го по Г.

Към стих 21 в «Поеми» има пояснителна бележка от автора:
«Думата е за българското население в стремската долина, глав-
ната област на агитаторската деятелност на Каблешкова.»

Стр. 81. Пайсий. — ПГ.

ПГ:

ст. 34: Своят идеал нов, чуден, лучезарен; ст. 46:
Че голям е бил той и пак ще да стане; ст. 74: По тез стра-
ни славни вършили деди ни; ст. 90: И на Византия дава-
ше закон и; ст. 95: Четете и вижте, що съм аз писал.

След стих 76 в ПСС са прибавени два нови стиха:

И била велика българска държава;
как свети Борис се покръсти в Преслава.

Патмос — остров в Бяло море. Според християнските
легенди там живял Йоан, с името на когото се свързва една от
книгите на «Новия завет» — «Апокалипсис», — съдържаща
мистични «пророчества» за «края на света».

Будим — така се нарича в народните песни Будапеща.
Угри — маджари.

Стр. 85. Братя Миладинови. — ПГ. — Вазов
цени много «патриотическата» и фолклорна дейност на Братя
Миладинови. Сборникът им «Български народни песни» (За-
греб, 1861) бил негова «настола книга» (Шишм, стр. 203).

В «Поеми» към последния стих под линия авторът дава след-
ната забележка: «Двамата братя, вследствие на силни ходатайства,
били помилвани; но кога влезли да им обалят султановата ми-
лост, намерили ги умирающи: патриаршията чрез подкупени
лица ги била отровила.»

ПГ:

ст. 10: Печални и тъжни, кат песни сионски;
ст. 59: Защото в един век, век мрачен и глух; ст. 84: На
самата старост в паметта копаха; ст. 115: Те правяха
сбогом на божия свят.

Р о л а н д — прочут рицар от средновековието, възпят в «Песен за Роланда».

Х е л и к о н — планина в Гърция, обиталище според древногръцката митология на музите и Аполон.

Стр. 89. Р а к о в с к и. — «Периодическо списание», кн. IV, 1883. В края: Пловдив, 5 юни 1882 г. — ПГ. — Вазов съобщава, че цени Раковски не като поет, а като «отличен публицист и революционер». Чувал, че гробът му в Букурещ бил изоставен и треясал (Шишм, стр. 203).

«Периодическо списание»:

ст. 4: Из ко го поглежда полусчулен кръст; ст. 8: Спи: кой ще б у д и вечния ти сън?; ст. 18: Л ю б о в т а т и беше любов исполинска; ст. 25—26;

Т и ф ъ р к а ш е, бледен, в бъдащото скрито,
т у се вреше дръзко в миналото срито;

ст. 31: Твоят о р л и н поглед виждаше навред; ст. 46: Г р ъ м н а пръв: Свобода! Сяйна е зорница!; ст. 60: З а р а с ъ л е вече със бурен голям.

ПГ:

ст. 28: Векове от слава, з а в а л е н и в мрак; ст. 49: Един само буден в ъ в толкова спящи.

С а в а — река в Югославия, влива се в Дунав при Белград.

Д ъ м б о в и ц а — река, която минава през Букурещ, приток на Дунав.

Стр. 91. К а р а д ж а т а. — ПГ. В края на стихотворението е отбелязано: Пловдив, 1882.

ПГ:

ст. 2: Паднаха и з б и т и всичките герои; ст. 26: М н о г о стотин турци паднаха във боя; ст. 60: И своят п о з о р е н печат бе им дал; ст. 91: Той вървеше м и р н о, спокоен и глух; ст. 118: С поглед към в ъ ж е т о и към небесата; ст. 141: Скоро ще с е рухне зверската ви власт; ст. 145 и 150 липсват в ПГ.

Стр. 96. 1876. — «Народний глас», г. V, бр. 429, 17

септ. 1883. Без заглавие. Вместо заглавие — О т к ъ с л я к. Без подпис. Редакцията като в ПГ. — ПГ, дата: 1882.

ПГ:

ст. 20: Ударът бе тежък и н е о т в р а т и м.

А р к а н — въже с примка за ловене.

Стр. 97. В о л о в. — ПГ. В «Поеми» поправя само една-две думи, но в ПСС се връща отново към редакцията от «Поля и гори».

Стр. 98. О п ъ л ч е н ц и т е н а Ш и п к а. — ПГ. — Вазов го смята за «едно от най-силните» свои стихотворения (Шишм, стр. 203). В «Поеми» прави няколко поправки, но в ПСС се връща към редакцията в «Поля и гори» с изключение на отбелязаните от нас различия. Възстановява и съкратените четири стиха преди последната строфа в «Поеми», както са в «Поля и гори». Към думата «орловци» в 51 ст. в «Поеми» под линия дава следното обяснение: «Част от орловския (руски) полк взимаше също участие в Шипченския бой.»

ПГ:

ст. 2: Синила от бича, следи от р о б с т в о т о; ст. 7: В а л а в и с т а стара и новий Батак; ст. 87: И о р д и т е тръпнат, друг път не видели; ст. 97: Йоще миг! и п а д а заветният кълм.

Стих 26 е пропуснат в ПСС. Възстановяваме го по ПГ.

Х е к а т о м б а — принасяне на жертва от 100 бика; голямо жертвопринасяне, масово пожертвуване, едновременно избиване на много хора.

П О Л Я И Г О Р И

Стр. 103. П о л я и г о р и. — Като говори на проф. Шишманов за сборката си «Поля и гори», Вазов разказва, че по това време бил «упоен от красотите на България» и много пътувал из Стара планина, Родопите, Средна гора и долината на Марица. Неговата цел обаче била не само да възпее българската природа, а и спомените от величавите борби на народа за свобода. Чисто лирични елементи в сборката имало малко. «Но затова —

продължава Вазов — толкова по-силен е сатиричният елемент. Аз исках между другото и да се разправа с многобройните си литературни противници. Охулен, отрицаван, обсипван с памфлети и пасквили, засегнат даже в най-интимните ми чувства. аз подех смело борбата с враждата и завистта» (Шишм, стр. 204). След това се цитират отделни пасажки от предговора към сборката. И най-после Вазов заключава: «Има, както виждаш, много нещо в предговора, което би имало значение и за днешните литературни нрави, но аз го изоставих, защото л и ч и о не мога вече да се оплача от непризнание. . . » (Шишм, стр. 204—205). Ето и предговора към «Поля и гори», за който става дума:

«Когато преди две години пишех предговора на «Гусла», аз казах: «Честит авторът у нас, чието произведение се удостои поне с едно ругателство.»

Това го казах пред вид на убийственото равнодушие — не на публиката — от нея не можем справедливо да искаме по-друго нещо, а на печатът спрямо всяко книжовно явление у нас.

Орисницата чу това и в късо време аз бях ч е с т и т да чуя, срещу редките и уединени насърчителни думи, толкова ругателства и да приема толкова кал въз лицето си, явно и от невиделица, щото бих сторил черна неблагодарност, ако не съзнаях, че съм доволен тоя път.

Цяла паплач к р и т и ц и, — пропъззели в пустинята на нашето литературно поле, се надваряха в деликатност и възпитание. Пасквилите, брошурите, вестникарските колони, хумористическите дрипели — всичко се турна на работа, за да се почерни едно скромно име и да се убие една неукрепнала вяра.

Гласът на тая странна музика от клевети, хули и нападения връз произведенията ми и личността ми не е престанал и днес.

Едно по-широко самолюбие би се възгордяло, дето е предмет на такова дълго и единодушно гонение, и всичките удари на кабалата би ги счело като титли за почит.

Аз, който никога не съм мислил, че слабите ми усилия имали биха качествата да възбудят толкова злъчка, скърбя само за това.

Толкоз повече, че тая хала от ненавист и злоба изтича из сърцата на млади хора, надежда на отечеството, у които първа гражданска добродетел трябваше да бъде великодушното съчувствие към всяка добра инициатива, към всяко благородно опитване да се внесе нещо добро в живота ни, в понятията ни, в книжнината ни.

Почвата за работа е широка, просторът е необятен.

Има място за всичките дарования, жажди и самолюбия.

Имаме нужда (уви, от какво нямаме нужда?) от светлина, от вдъхновение, от вяра, от големи примери, от велики самопожертвования, които въздигат и окриляват душата и правят един народ уважаем, ако не велик.

А какво имаме ние днес, дето да може да съгрее една душа, да уголеми едно сърце, да ободри едно честно намерение?

Две неща:

Апатията и злъчката.

Едното вмъртвява, другото убива.

Не съм бил никога против критиката, защото никога не съм бил враг на развитието на литературата ни.

Критиката, истинската, просветената критика, дето дава венеца на талантите и забвението на бездарността, е нещо най-желателно за един писател, който уважава мисията си, който желае истината и проси светлината, която да огрее съвестта му и пътя му. Критиката на делата и анализът на нещата са най-могуществените двигатели на човеческият напредък в новото време. Дето няма тях, там е тъмнината, там е лутанието, там е умствената застой.

Но у нас, които, по силата на събитията, непрестанно се намираме във възбуждено състояние, всичко е нелогичност, противоречие, крайност. Критиката е инструмент на страсти, егоизмът е съдия; понеже не можем да създаваме, то събаряме; понеже нямаме светли страници в историята си — ние отричаме бъдещето си; имаме бедна литература — това е резон да я нямаме никак; нямаме чела за венци — хвърляйте кал по лицата!

Господа! Доста кал! Дайте ни малко лъчи!

Съветвах ме някои приятели да се защитя. Не бях противен на такава една мисъл, защото, когато един обществен деец, един скромен служител на мисълта, който има нужда от доверието и съчувствието на обществото, се види безпощадно нападнат в делата си, в честта си, във вярата си, в най-интимните си чувства, той има дължност да се защити, както другите се считат в право да го окалят. Но как се слазя на такава печална арена, дето засега единичките възможни оръжия са заплювките и калта? Дето би влязъл страдалец, а би излязъл малък? Прочее, аз поисках, през тоя тъжен период на горчивини и изпитания, да отговоря по един начин по-честен за мене:

Аз приготвих тая книга.

Друга една сборка стихове, работени съвременно, но от съвсем друг характер, ще излезе по-нататък.
Пловдив, 31 декември 1883.

Съчинителят

Изглежда, че първоначално Вазов е мислил да нарече сборката си «Българските поля и гори». Защото, когато напечатва предварително няколко стихотворения в сп. «Наука» (г. II, кн. V, 1882), той ги слага под общото заглавие Стихотворения из: «Българските поля и гори» («Отечество», «Нощната музика», «Две вълни», «Родното пепелище»).

Стр. 105. Отечество любезно, как хубаво си ти! — Сп. «Наука», г. II, кн. V, 1882, заглавие: Отечество. В края: Хисар, 6 юли 188[2]. Подпис: И. Вазов. — ПГ. — Като говори за това стихотворение, Вазов казва: «Може би България за туй ме обича, че и аз страстно съм я обичал. Защо другите български поети не се възхищават като мене от българската природа? Изключение прави тук само Алеко Константинов» (Шишм, стр. 205).

«Наука»:

ст. 2—3:

Как чудно се разстила небето ти безкрайно
над кубости вълшебни! Как всичко е
обайно

ст. 5: Тук сенчести долини, там планини — гиганти; ст. 10: Злато, цветя и свила, нектар и класове; ст. 16—17:

Та ти плениш, омайваш дори и в железата,
с една усмивка майска смущаваш небесата!

ст. 19—20:

В случай, че бог Едемът би искал да премести
и своя рай небесен при Емус да намести?

ст. 25: Какъв ли мир прекрасен в теб йоще скрит остава?

Стр. 107. Пак из тебе хода. — ПГ.

ПГ:

ст. 12: В чудесний ти шопот; ст. 14—16:

Живота се смей,
славеят честити
из клоните пей.

Стр. 108. По райските долини. — ПГ.

ПГ:

ст. 7—8:

Макар че твойто име
позор и клеветал

ст. 23—24:

Стърчат красиви сгради,
натъпкани с деца.

Стр. 109. Пряс па. — ПГ. — Авторът съобщава, че го е писал в Сопот, в ПГ обаче е отбелязано като място на писането Бая село.

Стр. 109. Към природата. — Сп. «Наука», г. II, кн. I, 1882, заглавие: Природа. Подпис: И. Вазов. — ПГ. «Наука»:

ст. 45. И никой твойто було небесно не сгърчи; ст. 91: И аз, мечтател бледен, изникнал без причина.

«Наука» и ПГ:

ст. 14: С зари, с цветя, с зефири те кичи, подмладява;
ст. 44: Милйони поколения замая и прехласна; ст. 57: Час мирен не нахожда въз теб да фърли
взгляд; 60 ст.: И чиста благодат; ст. 75: Слъчи, с дъга, с бисери, с румянец и злато; ст. 81—83:

И ти сама си даже гатанка зарад нас!
На нашите сумнения и лутание блудно
ти отговаряш само с едно величие чудно;

ст. 88: Ти само се любоваш с ъс хубостта си вечна; ст. 92: И пак без цел увехнал — аз скоро ща замина.

В «Наука» и ПГ след 9-а строфа има още една, която в ПСС е изпусната:

На твойта хубост дивна тварта се удивлява
и звярът те обича, и рибата, що плава,
поглежда из вълните приветно на светът;
еленът във мечтанье при извора се спира;
орелът вдъхновено във слънцето се взира
и славеят — в лесът.

А квилон — силен северен вятър.

Стр. 113. Кръгозорът на Пловдив. — ПГ. — Вазов много харесвал Пловдив «като природа и като град», «шумния и оживен Пловдив». Там написал, както сам се изразява, «най-хубавите си стихотворения за природата» (Шишм, стр. 205).

ПГ:

ст. 11: В един подземен рай; ст. 14: Марица, що хлади; ст. 17: Де нектарът цъфти; ст. 38: А там, на заход, Рила; ст. 50: Ах, там, в тези мрачни доли; ст. 65: Купеню горделив; ст. 69: Като гигантска цица; ст. 72: Далеко или тук.

Над думата «Купеню» авторът е сложил звездичка и отдолу обяснение: «Неупотребителното име на Мара-гидик.»

След стих 49 в ПГ има 8 стиха, изпуснати в ПСС:

Там Богдан гологлавий
в небето се стреми;
до него с букви прави
чер «Кривчо» се дими,
а по-насам се вдига
косматий Черни връх,
отдето ни пристига
прохладний горский дъх.

Стих 53 е прибавен в ПСС — в ПГ го няма (вероятно там е пропуснат случайно); ст. 60—63 са нови, прибавени при окончателната редакция в ПСС.

Стр. 115. Долината. — В. «Народний глас», бр. 419, 13 август 1883. В края: Хисар, 3 юли 1882 (вероятно печатна грешка вм. 1883). Без подпис. — ПГ. — Тая долина е в Хисар; украсена била с брястове и в средата имала вадичка — така както я описва и Вазов (Шишм, стр. 205).

«Народний глас»:

ст. 4—5:

Гласът на твойта вада сладкодумна.

Възток ли, запад ли изгриват златно;

ст. 7: И бързам в твойто лоно благодатно; ст. 11: Приветно клочат тез вълни сребристи; ст. 15: Над теб се носи нежен шум от звънци; ст. 17: Дървета шумни; ст. 23: И следва сред полениите, усойте.

ПГ:

ст. 11—12:

Приветно бълбат тез вълни сребристи
кат глъчката на отрочето будно;

«Народний глас» и ПГ:

ст. 13: Когато вечер юлското ти слънце; ст. 16: И стадото игриво шумно слиза.

Стр. 117. Майски вид. — В. «Народний глас», бр. 288, 8 май 1882. Под стихотворението означено: Пловдив, 8 май 1882. Подпис: В. — ПГ. — И тук поетът се възхищава от Пловдив (Шишм, стр. 205).

«Народний глас»:

ст. 13: Сърца ви ще затрепкат от младост в тоя миг;
ст. 27: И кат ляствичка нова, ту в небесата сини;
ст. 29: Ту като пеперудка то долу си играй; ст. 47: И правят да потръпва лесът и слабий клас; ст. 51: Как в хаоса лазурний, де тънат вековете.

ПГ:

ст. 7: Природата засмяна в тези чудни часове; ст. 27: И като ляствичка, ту в небесата сини.

«Народний глас» и ПГ:

ст. 6: И от струите чисти, що леят небесата; ст. 22: В рабците страстно пеят, горите шумолът; ст. 24: Сред тез

хармоний майски, кои отвред се чуват; ст. 28: Потъва и се носи и радостно блуждай; ст. 31: Нивята свиловидни, на ветра от дъхът; ст. 42: На милите копачки със бузи зачървени; ст. 52: Летат рояци светли, кат някакви мечти; ст. 54—55:

И сипе въз земята зря, злато и цвете...
как мая благодатний, кат гений-чародей;

ст. 57: И в червечето мъртво, и в зърната зарити.

Стр. 119. Вечерният час. — ПГ.

ПГ:

ст. 2: Огнения запад изпраща на нас; ст. 5: Пълна със прелест, с уханье и страст; ст. 15—16:

Само ручейката хладна барбочи,
в мрака белейт се гробните плочи.

Стр. 120. Хисарските развалини. — ПГ.
Заглавие: Хисарски развалини. — Тия развалини са «Камилите» (Шишм, стр. 206).

Стих 14 в ПГ е: В стените див бурен седи; ст. 16: Орачът мамули сади.

Стр. 121. Когато ида в Балкана. — ПГ.

ПГ:

ст. 7: Под мене вида полето; ст. 11—12:

Като небето без облак,
като полето без храсти...

Стр. 122. Там! — ПГ. — «Още тогава — казва Вазов — въздишахме за Македония, като получавахме постоянни известия за теглата на нашите еднородци» (Шишм, стр. 206).

Стих 13 в ПГ: А робството загрози природата.

Стр. 123. Размишления в колата. — ПГ. — Това са размишления на един колар, с когото се срещнал авторът веднъж, пътувайки за Стара Загора (Шишм, стр. 206).

ПГ:

ст. 41: И наш Яко след три годин; ст. 45: Тогаз нека да скъла Пете; ст. 67: Утре рано се стегнете.

Стр. 126. Оживелите кости. — ПГ. — Вазов действително си правил къща при едни турски гробища в Пловдив (Шишм, стр. 206).

ПГ:

ст. 9: Въз гробище зарасло; ст. 13: Да, кости и остатки; ст. 31: Потайте се във гроба; ст. 37: Кат някой вихър бурен; ст. 52: Очудюват света.

В ПГ и ПСС—1911 в края датата е: 7 август 1883.

Кяфир (гяур) — неверник; название у турците за всички друговеци.

Стр. 129. Раненият опълченец при Шейново. — Сп. «Наука», г. II, кн. 2, 1882. Под заглавието в скоби: (Посвещава се Г. капитану Якобсону). — ПГ. — Към заглавието бележка: Тоя епизод от подвизите на нашите храбри опълченци ни се разказа от очевидец. Опълченецът (за жалост името му не можах да узная) е бил в 6-та дружина, под командата на капитана Х. . . Много е желателно да се съберат всичките сведения за участието, което взеха в славния шейновски бой, станал под началството на генерала Скобелева, нашите юнаци-опълченци — тая шъпа герои.

В «Наука» и ПГ в края е отбелязано: Хисар, 17 юли 1882.

«Наука»:

ст. 1—4:

Сред полето, в тежка зима,
под заслон един разбит,
трима руски офицери
лежат, пшкят с мрачен вид.

Ст. 13: Кръв тече червена, гъста; ст. 40: Туй е руското ура; ст. 62—64:

— Ваше благородие, аз —
не заслужувам награда:
йоще турци има в нас!

трепат, гонат, поразяват
мръсните ни врагове.

След строфа IX в «Наука» има следната строфа, изпусната още в ПГ:

— Що бълнуваш, момко клети,
ти си цял във кръв облян!
— Да довърша позволете:
аз съм йоще, кат пиян
от гърмежът и барута.

Колко паднаха в снегът,
доде стигнем до редута!
Страшно биеше врагът!

Ст. 82: Не йде близо е при нас; ст. 84: Нанагорее... и завчас; ст. 98: И кракът не шавай ти!

В «Наука» последната строфа има още 4 стиха, изпуснати още в ПГ:

Днес е празник зарад роба.
Днес разсипахме врагът,
само мъртвите във гроба
мирни могат да стойт!

ПГ:

ст. 67: Гонат, трепат, поразяват.

«Наука» и ПГ:

ст. 21: Ну, казувай, бога ради; ст. 66: Тичат в нови бойове; ст. 71—72:

Ах, да имах крила леки,
че да фръкна подир них;

ст. 93: Аман! Турците пищът.

Юзбашия — началник на сто души.

Заигра — засвири.
Нешевели — не мърдай.

Стр. 132. Предгумното. — ПГ. В края на стихотворението е отбелязано: Юли 1883, Баня село. — «Това е малко социално. Вдъхна ми го работният селянин («мълчаливият герой»), като пътувах за Сопот във време на жетва» — признава Вазов (Шишм, стр. 206).

ПГ:

ст. 9—10:

Като настой няма знание,
жне, върше забравен — гол;

ст. 12: Без да прави протокол.

Стр. 133. Родопите. — ПГ. — «Какъв полет има в това стихотворение! Много обичах Родопите, които после, от София, хубаво изходих и описах в «В недрата на Родопите» — казва Вазов (Шишм, стр. 206).

ПГ:

ст. 6: Цял мир незнаен, нов; ст. 15—16:

И във часът когато боранът злобно вей
и носи дъх зимовен от бърдата ви голи;

ст. 25: В дъбравите ви древни, що брадва йощ не знаят;
ст. 40: Цял хаос неизходен от урви, бърда голи; ст. 45: И за една прищявка нов лабиринт стори; ст. 47: Дор пламикът баташкият таз тайната природа; ст. 56—57:

Под твоя взор свърши се към бога таз обида
и тя на твоите урви записана е с кръв;

ст. 60—61:

От вас бе викът пръв,
що нашто изкупление яви на небосвода;

ст. 63: О драма! о развязка! о страшни времена!; ст. 73—75:

Крила, крила да имах! та щях да се избавъ

от тоя смяд и глъчки, де моят дух изтлява,
с верига от сумнения увързан, като роб;

ст. 98—100:

Не обяснимий смисъл на тайните задачи
кои челяк тук долу не смее да закачи,
по слабост на духът.

Орелът кацна гордо — руският воин.
Еол — бог на ветровете (в древногръцката митология).

Стр. 137. Т о р. — ПГ. — За това стихотворение Вазов казва:
«Също със социална подкладка. Учащата младеж много го обича
и декламира. Вдъхна ми се при едно пътуване за Стара Загора
по Коледа» (Шишм, стр. 206).

Стр. 138. И често мисля аз печално. — ПГ. —
«Гнетяха ме пак недобрите явления в нашия обществен живот» —
казва Вазов (Шишм, стр. 206).

Стр. 139. К ъ п и н а. — ПГ, дата: 1883.

Стр. 140. Д а б ъ д е м в е л и к о д у ш н и! — ПГ. — «На-
писах го — казва Вазов — по повод на нападките, които се си-
пеха въз мене от мои литературни недоброжелатели» (Шишм,
стр. 206).

Последният куплет в ПСС е основно преработен; в ПГ той е:

Завистта змия е, що в гърди ни шушне;
преди да убие — тя снишава нас.
Господа! Да бъдем по-великодушни!
Срам е да сме малки в един велик час!

З о и л (IV в. преди н. е.) — критик, известен със своите
нападци против Омир; символ на несправедлив критик.

Т е р с и т — герой от «Илиада», представител на простите
войници от народа; Вазов има погрешна представа за него.

Стр. 141. М о м и н а б а н я. — ПГ. — Тая легенда раз-
казвала на Вазов майка му още в Сопот, когато бил дете (Шишм,
стр. 207).

ПГ:

ст. 25: Тя стана улашена, дигна свещта.

Стр. 143. Excelsior! — ПГ, заглавие: З л и п р о л е з (с бел.
под линия: Виж «Един кът от Стара планина»). В края на
стихотворението в ПГ е отбелязано: Юли 1882, Хисар. —
Вазов искал да изложи тук как гледа на мисията на поета;
при това той си спомнил и възлизането си на Зли пролез,
една страшно висока стръмнина над Сопот (Шишм, стр. 207).

ПГ:

ст. 3—4:

Във мрачното и дъно ручейка бистраклока,
на върха й се вълнува мъглява пелена;

ст. 5: Н о с л у ч о в а с е п ъ т н и к, та тоя страшен връх; ст. 15:
З а п и р а с е, поглежда изминатото место; ст. 37: Той пъпли,
но напредва, той мърда, но възлиза; ст. 40: И потен, морен,
счупен, на върха той възлиза; ст. 46: От сферата на мрака
към светлий хоризон; ст. 80: И всичко одолява в полета
си ужасний.

В ПГ стихотворението има още две строфи, които са изпус-
нати в ПСС. След стих четвърти е изпусната строфата:

Народът на таз урва «Зли пролез» име дава,
там няма ни пътека, ни място за кракът;
едните орли само над нея се въртят;
погледнеш ли към върха, свят ти се завъртява.

След стих 28 е изпусната строфата:

Разкайване неволно челото му бразди;
осъжда лудостта си, роптае на съдбата,
готов е да се върне, уплашен от борбата,
но пътя му надолу е яма от беди!

Означенията I и II са внесени в ПСС.

Е x c e l s i o r! — по-горе, по-възвишено.
А w a y! А w a y! — надалеч! надалеч!

Стр. 146. Б у ж и т р ъ н е. — ПГ, заглавие: Б а с н а.
В края на стихотворението е отбелязано: Януари 1883.

ПГ:

ст. 2: Растеше дъб кръстат; ст. 14: Каза им гордий дъб; ст. 16: Защо е тая скръб; ст. 43—44:

Когато ние падаме,
то падаме със бой.

Стихове 37—40 са нови, прибавени в ПСС.

Стр. 148. Пак борби, борби нечестни. — ПГ. —
«Вдъхнато от обществените грозотии в онова време (1883)»
(Шишм, стр. 208).

ПГ:

ст. 7—8:

В теб душата не вкушава
освен злъчка, освен стид!

Стр. 149. Леевица. — ПГ. В края на стихотворението:
Юли 1883, Сопот.

ПГ:

ст. 111: И през всички страх, мъгли; ст. 125: И когато
ножът гол; ст. 127: Ти мислеше в тоя дол.

След стих 48 в ПГ има куплет, който е изпуснат в ПСС:

Един гроб тук йощ... ядът
по ли ще усили?
Под краката му хрущят
толкоз кости гнили!

Стр. 155. Българският език. — ПГ. В края на
стихотворението: Февруари 1883, Пловдив.

ПГ:

ст. 4: За срамове, за горести отровни; ст. 20: За
глу пав шум те само бил орисал.

Стихове 5—8 в ПСС са основно преработени — в ПГ те са:

Кой не те е ругал? И кой, свиреп,
не ти е дал позорна си милувка?
Кой с кал те не плесна и върху теб
не залепи безстидна си заплювка?

След стих 8 в ПГ има още една строфа:

Кой чужденец, в устата със пелин,
те пощади от удари безчестни?
Вслушай ли се поне един, един
във твоите тайни звукове небесни?

Стихове 9—12 в ПСС са основно преработени — в ПГ те са:

Разбра ли някой колко мъжество
и сила крий се в твоите речи волни?
Какви въздишки, плачове, тегло
ти дадоха тез ноти меланхолни?

Последните два куплета са също преработени в ПСС — в ПГ
те имат следния вид:

Да имах мощ, срамът ти бих взимал
и той би станал мойто вдъхновение
и в светли звукове те бих предал
на идущето бодро поколение!

Да имах мощ, обрисвах ти калта,
и в твоя чистий бляск те бих показал,
и с ударът на твоята красота
аз хулниците твои бих наказал!

Стр. 156. Да можем да постигнем ние. — ПГ.
В края на стихотворението е отбелязано: 7 август 1883.

ПГ:

ст. 15: За да посея м велико време.

Кентавър — митическо същество у древните гърци —
получовек, полукоп.

Стр. 157. Разхубавяла, разцъфтяла. — ПГ.
Бълг. Хр., в Слав. антол. е отбелязано, че е превод от Ал. К.
Толстой.

Стр. 157. Родното пепелище. — Сп. «Наука»,
г. II, кн. 5, 1882. Под стихотворението: Сопот, 22 юли 1882.

Подпис: И. Вазов. — ПГ. В края: Сопот, 22 юли 1882. — Авторът описва първото си посещение на Сопот след Освободителната война (Шишм, стр. 207).

«Наука»:

ст. 36: И то, по стисканьето на сърцето.

«Наука» и ПГ:

ст. 3—4:

На мойто детство люлко вече глуха,
на мойта радост жално пепелище;

ст. 16: Коя въз двора, кичеета, висеше?; ст. 18: Девеленината висока, гъста?; ст. 20: И песнята на птичката чевръста.

Стр. 159. Рицар Балафре. — ПГ. — Името авторът взел от «История на българите» от К. Иречек (Шишм, стр. 207).
ПГ:

ст. 18: Там е глухо, мъртво, тма; ст. 23: И през урвите удари; ст. 34: Гладен за кръв и за бой; ст. 53: Който любил, той имре; ст. 100: Гърди кипат като волни; ст. 138: Бяло знаме тяз разви; ст. 144: Вдигна знаме, па извика.
Стих 86 е изпуснат в ПСС, вземаме го от ПГ.

Халебарда — средновековно копие с малка брадва на върха.

Стр. 165. Два сфинкса. — ПГ. В края на стихотворението е отбелязано: Хисар, юли 1882.

Стр. 165. Столетник. — ПГ. В края на стихотворението е отбелязано: Юли 1883, Пловдив. — Това е истински разговор, който авторът имал с един стогодишен старец в Пловдив (Шишм, стр. 207).

Последните три строфи в ПСС са нови — вместо тях в ПГ има само една:

И то мина. Сега щъ
в земята да отидъ:
от вази — люде малки,
що мога веч да видъ?

Стр. 167. Не дай, боже, да загинем. — Сп. «Наука», г. III, кн. 1, 1883. — ПГ.

Стр. 167. Елада. — ПГ, заглавие: Желание. — «Тогава (1883) — казва Вазов — се възхищавах от Гърция, в която цял народ от гении бе живял» (Шишм, стр. 207).

ПГ:

ст. 6: Олимпът на земята е свалял; ст. 10: Расли гигантски образи, мечти; ст. 11: Де Платон мислял над задачи тежки; ст. 14: Колебка на герои, богове.

Найада — нимфа на водите и изворите в гръцката митология, русалка.

Стр. 168. Не се гаси туй, щоне гасне. — ПГ. — «Едно особено настроение — казва Вазов — беше ме обзело, когато пишех тоя жанр стихове» (Шишм, стр. 207—208).

ПГ:

ст. 1—3:

За нас е радост, и не рядка,
да видим слънцето, че бляска;
но грейката му пд е сладка;

ст. 9: Огънят, в който Хус загина; ст. 11: Във най-ужасната мърчина.

Стр. 170. Великата мисъл. — ПГ, заглавие: Една велика мисъл — Писано в Пловдив, според автора, между 1881 и 1884 (Шишм, стр. 208). В края на стихотворението в ПГ обаче е отбелязано: Януари 1883 — и това е по-точно.

Стр. 171. В душа се будят чувства мили. — ПГ. — В края в ПГ: 1883, Пловдив.

Стр. 172. Паметниците на България. — ПГ. — Писано в Пловдив. Вазов погрешно си спомня, че уж в първото издание (на «Поля и гори») това стихотворение се казвало «Славни имена» — и в ПГ то носи същото название.

ПГ:

ст. 4: От горди имена; ст. 8: От славни векове;
ст. 13: Ти векове владала си; ст. 21: Не са те обезсмър-
тили; ст. 32: Връз нашите деди; ст. 84: Истрашни
мавзолей.

След строфа 26 в ПСС е изхвърлена строфата:

Не грубото, надменното,
обляно с кървав пот;
не гнилото, не тленното,
без мисъл, без живот.

Строфа 27 е преработена в ПСС — на нея в ПГ съответствува:

Издигнато от ратаи,
от клетки робове —
а паметници, статуи
от честни трудове.

Стр. 177. Гордейте се, Родопи, гиганти ка-
менисти. — ПГ. — Писано в Пловдив (Шишм, стр. 208).

ПГ:

ст. 7: На страшната и сяйност сега се поклонете;
ст. 10: Претварен със години, със снегове, с мечти; ст. 13:
Защото той живее, и в недрата му тайни.

Стр. 177. Песента на синчеца. — ПГ. — Вазов
казва, че това било едно от стихотворенията за деца, поръчани
му от издателя Д. В. Манчов (Шишм, стр. 208). В сбирката «Сти-
хотворения за малки деца» (1883) обаче го няма — то е поместено
в «Поля и гори».

ПГ:

ст. 15—16:

На свобода се синейъ,
на простора аз цъфтъ.

В ПГ в края има още два куплета:

Във вселената безкрайна
аз съм живо, аз съм дух;

що аз мисла, то е тайна,
не обаждам, що аз чух.

На момите не казувам
що мечтая мълчешком,
и не видат, кат цалувам
роклите им крадешком.

Тия две строфи в ПСС са изхвърлени и заместени с повторения
първи куплет.

Стр. 178. Живи картини. — ПГ.

ПГ:

ст. 20: С ползуавити, нежни красоти; ст. 25: Но гледка
попленителна не помъ; ст. 27: Че сред поле-
то въз скала огромна.

В ПГ посвещението липсва — прибавено е в ПСС.

Стр. 180. Възпоминания от Батак. — ПГ.
В края на стихотворението е отбелязано: Пловдив, 13 декември
1881 г. Стихотворението е разделено на 8 части с римски номера-
ции. — Вазов разказва: «Това дете беше едно момченце, сираче
от Батак, което прибрах в къщата си. То слугуваше и ходеше в
училище. Казваше се Иванчо. Детския му стил съм запазил в
разказа» (Шишм, стр. 208).

ПГ:

ст. 3: Нямам баща, майка: ази съм сирак; ст. 14: Баба
ми обеси на вехтата стряха; ст. 34: И школото пламна, и
момици двете.

Стр. 182. Преградите на България — ПГ.

Ст. 4: Като граници за делба; ст. 7: Пространства,
пролези, балкани; ст. 14: (Берлин, от теб се не
боим!); ст. 16: Вий сянка сте, мечта и дим.

Стих 26 липсва в ПГ — прибавен е в ПСС.

В разговора си с проф. Шишманов Вазов казва, че стих втори
от четвъртата строфа трябва да се поправи така: «И нито ти,
берлински съд!» Но по-късно — през 1921, — когато прави
последна редакция на стихотворенията си, авторът не взема
под внимание тая своя поправка (или я е забравил).

Стр. 184. Линее нашто поколение. — ПГ. — Пред Шишманов Вазов признава: «Социално. Сега не обичам толкова тоя род стихотворения, писани още под влиянието на Некрасов и на Надсона» (Шишм, стр. 208). Това признание Вазов прави през 1916 г., т. е. през империалистическата война.

ПГ:

ст. 18: Без лампа своя свят олтар; ст. 22: Моряка в бурите остал.

Стр. 185. В минути на тъга и злъчка. — ПГ. — Там в края е поставена дата: Юни 1883.

Стр. 185. Не, не вярвам, че докрай. — Сп. «Наука», г. III, кн. 1, 1883. Дата: Юни 1883. — ПГ. — Пред Шишманов в 1916 г. през време на Първата световна война Вазов по повод на това стихотворение заявява: «И ето, гледай съдбата! Доживях идеала, който мислех, че ще се осъществи при далечни, далечни поколения» (Шишм, стр. 208). В това изказване Вазов сам стеснява идеала си, който не се покрива с целите на империалистическата война.

Стр. 186. Борби и борци. — ПГ. Дата: Хисар, 1 юли 1882.

Под заглавието в ПСС е отбелязано от автора: 1882 («Поля и гори»). Сега поставяме стихотворението в цикъла «Поля и гори».

Вазов обяснява, че писал това стихотворение против своите «пловдивски критици», между които имало «цял сонм млади писатели». «Цяла хайка образуваха против мене — разказва той. — Между туй аз ги покровителствувах и насърчавах. Просто ми тровеха живота в Пловдив, дето създадох най-хубавите си неща. Слава богу, че бях доста силен да издържа тая хала от омрази» (Шишм, стр. 227).

ПГ:

ст. 9—10:

Бухайте! Грачете! Да ви йм, да пищим!
Ний да пейм не можем — нека да крещим;

ст. 14: Дето с мя да пее, без да пита нас; ст. 38—39:

С кръгозор широки, с надежди обилно;
защото от малък йощ много страдах;

ст. 62: И някое ново име на светът.

В ПГ вместо двата реда многоточие има следните стихове, изпуснати в ПСС:

В туй време на подлост или на преход,
както други казват, в нашият живот
няма нищо светло да зарадва взора.
Тъмно е местото, тъмен е простора,
де наште идеи скудни се въртят;
в мозъците спящи бурени растът,
светлото гаснее, високото пада,
егоизмът мръсний един само влада
и кат боа дави в своите търкала
всички души честни; обща е мъгла!
Няма кръгозори за полети славни,
орлите са днеска с прилепите равни,
няма светли цели, няма светла смърт,
имена нищожни в хаоса гърмът.
И дор се очакват тук да се родят
великите дейци с великите цели —
всичките инстинкти малки са възврели!
Ни един Байрон йощ, ни един Пиндар —
а — паплач Зоили имаме във дар —
със кал във ръцете, с хрчка на устата;
ни един йощ Колумб да гази морята,
а — хиляди червей, що в праха пълзят,
готови мяса му живи да гризят;
и сган лилипутци, и рой Дон Кихоти,
и жажди нечисти, и кални охоти!
И в таз атмосфера, де нищо не грей,
цяло поколение повяхва, дребней!

Срещу стихове 46—47:

Всичкий тоя хаос от шум и мърчина
за борба ужасна е една причина;

Мотото от Некрасов е цитирано погрешно. Тия стихове, заети от стихотворението «Зине», гласят:

Мне борба мешала быть поэтом,
песни мне мешали быть бойцом.

Вазов е цитирал наизуст. Това показва, че е бил запознат добре с творчеството на Некрасов, когото се е решавал да цитира наизуст, макар понякога неточно.

Стр. 188. О, родино моя! — ПГ. В края дата: Май 1883.

Под заглавието в ПСС е отбелязано от автора: 1883 («Поля и гори»).

ПГ:

ст. 9: Ти бе будна в железата; ст. 11: Ти бе права сред теглата; ст. 21: Уроки ли те фанаха; ст. 54: Честното не диха.

Стр. 191. Към свободата. — ПГ, с мотото: «Ние, които сме готови да се жертвуваме за свободата на милото ни отечество. . . Рум. вестник.» — И това стихотворение Вазов смята за «отличително», но то било особено — «нещо вазовско». Не било писано «под влияние на руските поети-общественици». По повод на него той изтъква, че в поезията му «има всички възможни размери» (Шишм, стр. 209).

ПГ:

ст. 4: И вливаш най-великий жар; ст. 17: Дорде окривити сковът; ст. 25: Вдигни, свободо, твоя меч божествений.

Стр. 193. Кипеж. — ПГ. Дата: Май 1883.

Под заглавието в ПСС е отбелязано от автора: 1883 («Поля и гори»).

«Това стихотворение — заявява Вазов — е много силно, но и за него може да се каже същото [както и за «Пустота»]. Много съм жесток тук, защото много трагично вземах обществените недъзи и страдах от прекален идеализъм. Животът ме примиря с много неща!» (Шишм, стр. 227). Когато писал «Пустота» и «Кипеж», Вазов всъщност не е страдал от прекален идеализъм, а е бил просто критически реалист, който е отразявал вярно и честно обществената действителност. Примирението, за което говори той, иде после под влиянието на буржоазните среди, сред които работи.

ПГ:

ст. 9: На пукотът на цирейте узрели.

Стр. 194. Певец. — ПГ. Дата: Януари 1883. — Това е последната част от Епилог. Общество и певец (Из «Бурни мелодии»).

След стих 4 има още стихове, които са пропуснати в ПСС:

Ни шум, ни слава, ни презрение
полета ми не ще менят,
аз мойто чисто вдъхновение
не го променям никой път
нито с омраза, нито с злъчка
(от тях отдавна бих умрял),
не знам да пея по поръчка,
по сметка не съм чувствувал.

Цялото стихотворение «Епилог» помествахме във втория дял на тоя том (стр. 394).

МАКЕДОНСКИ СОНЕТИ

Стр. 196. — На път за Италия, през 1884 г., Вазов посещава с Михаил Маджаров Македония (за това пътуване вж. подробно бел. към стихосбирката «Италия» в този том). Подобно на стихотворенията от «Италия» творбите от цикъла «Македонски сонети» са плод на съвсем конкретни впечатления. Това ги сродява тематично със своеобразния «лирически пътепис» «Италия». Вазов разказва пред Шишманов: «Стигнахме в Солун. Тук аз за пръв път стъпах на свещената македонска земя. През тридневното си пребиваване в града посетих с другаря си българската гимназия, директор на която беше Кандиларов. Посрещнати бяхме с големи почести и с речи от учениците. Един ученик издекламира едно мое стихотворение. Аз счетох за нужно да отговоря. Учителят по френски, Bertrand, който по-рано беше такъв в Пловдив, многоглаголив французин, се обърна към учениците по френски с думите: «Както Наполеон едно време занесе в Египет светлината на цивилизацията и надеждите, така и нашите гости, представители на свободна България, със стъпването си в Солун

огряха сърцата.» Тия думи навярно ще са стигнали до ушите на валията, защото скоро получихме заповед да напуснем един ден по-рано града — и да чакаме часа на заминаването в парахода» (Шишм, стр. 209).

Интересно е да се отбележи, че със своя цикъл «Македонски сонети» Вазов всъщност извършва един литературен експеримент. Европейската литературна традиция е утвърдила сонета като художествена форма, пригодна за разработването на философски или любовни мотиви, докато Вазов тук си служи с него като художествено средство на патриотичната лирика. С това той е близък до «Кримски сонети» на Мицкевич (Вазов свидетелствува, че се е учил от тях — вж. бел. към цикъла «Сонети» от стихосбирката «Италия» в наст. том), като обаче вместо тяхното меланхолично в известна степен звучене тук преобладава бойното чувство.

«Македонски сонети» са печатани в списание «Зора», г. I, 1885, кн. I. По-късно Вазов ги помещава във второто издание на «Поля и гори». Те са поместени към «Поля и гори» и в ПСС. В СС от 1955 г. цикълът бе поместен непосредствено след «Италия» — като плод на едно и също пътуване. Сега считаме за целесъобразно да ги върнем отново към «Поля и гори». Но читателят трябва да има пред вид тяхната генетическа връзка с творбите от стихосбирката «Италия».

Стр. 196. Т а м! — Пред Шишманов Вазов казва: «Прочети ми това стихотворение. Аз го обичам.» (Шишм, стр. 209).

Стр. 197. Н е да ва м е я! — Сп. «Зора», г. I, кн. I (1885). «Зора»:

ст. 13: Д о р и в о н е з г о р и, п о л я, п р о с т о р и.

Стр. 198. П о с е щ е н и е н а с о л у н с к а т а г и м н а з и я. — «Когато посетих гимназията — съобщава Вазов, — разпитвах децата — отдека са» (Шишм, стр. 209). За това посещение вж. по-подробно уводните бележки към настоящия цикъл. Подобно на много стихотворения от «Италия», и тук е отразена съвсем конкретна случка.

Стр. 200. С л е д м и т и н г а. — «Това е малко хумори-

стично — казва Вазов. — Не помня кой беше «Петия вития». Мисля — Калчев.» (Шишм, стр. 209).

Стр. 200. «З и т о о с у л т а н о с!»

З и т о — гръцки боен вик: Да живее! Ура!

Стр. 201. П р е д Б е л а с и ц а. — В «Зора» под заглавие: «Вечер пред Валависта». Към заглавието в «Зора» има забележка: «Валависта(по г. Иречек, Беластица) е горски проход в Македония, зловещо прославен в историята ни по поражението и ослепяването на Самуиловата войска от византийския император Василия Българоубийца, в 1014 г.»

«Зора»:

ст. 2: П е н я т с е в с р е б р о г р ъ ц к и т е в и н а.

Стр. 202. С р е щ у А т о н. — Вазов казва: «Бяхме се спрели с парахода нощно време» (Шишм, стр. 209). — В «Зора» има следната бележка към «Той»: «Паисий, който съчини Царственика на 1762 г. в Зографският манастир.»

«Зора»:

ст. 7: в м е ч т и п о т ъ н а л, в е к о в е т е с к р и т и; ст. 12: А т ѝ с а г л а д к и м о р с к и т е г л ъ б и н и.

Стр. 203. И з в ъ н с о л у н с к и т е с т е н и. — В «Зора» към думата полунощ има следната забележка: «Славният български цар Калоян бива убит коварно в шатъра си, като обгражда Солун, 1207 г. Това причини вдигането на обсадата. Суеверните гърци от града разпръснаха слух, че св. Димитър Солунски промушил царя, кога спал на леглото си, че така избавил Солун. Стените и днес са оцелели със своите кули, бойници и порти.»

«Зора»:

ст. 4: Ч е а н г е л г о п р о м у ш и л в п о л у н о щ; ст. 6: О б с т ъ п ъ т т в о й н е с е в д и г а л ъ о щ.

Стр. 204. Х и л я д о г о д и ш н и н а т а. — «Зора», кн. 2, г. I, 1 април 1885. Заглавие: О д а з а х и л я д о г о д и ш н и й п р а з н и к н а с л а в я н с к и т е п ъ р в о у ч и т е л и С в. К у р ѣ л и М е θ о д и ъ. — ПГ, второ издание, 1893. Заглавие: О д а н а х и л я д о г о д и ш н и н а т а н а с л а в я н с к и т е п ъ р в о у ч и т е л и с в. К и р и л и М е т о д и й, 6 а п р и л и й 1885.

«Зора»:

ст. 6: И съзнание високо от Пинд до морята немски; ст. 8: На Ян Хусовия кlostери на клевът витлеемски; ст. 10: Химни слейте в една песен нова, славна, все проста и чиста.

ПГ:

ст. 2: Словото — на жалкий спомен на кръвнишката победа; ст. 6: И съзнание човешко от Пинд до морята немски; ст. 7: Светлината, що издига народите — светлината; ст. 8: На Ян Хусовата клада и вертепът витлеемски; ст. 10: Гласи слейте в една химна нова, славна, все желанна; ст. 11: И грядущата победа в мисълта си я съзрете; В ПСС ст. 6 е: И съзнанието всичко от Пинд до морята немски — очевидна грешка. Възстановяваме по «Зора».

При подреждане на том втори от ПСС през 1911 г. това стихотворение е пропуснато (неволно или по «технически причини»), после авторът го е сложил в том трети и затова е отбелязал в скоби «Към «Поля и гори». Ние го връщаме на истинското му място според датата на писането.

Стр. 205. Черното знаме. — Сп. «Зора», г. I, кн. 3 (1 май 1885). — ПГ, изд. II.

В «Зора» и ПГ, II, ст. 13: Ах, зад Пирин има страна: там е.

Стр. 207. Крали Марко и пушката. — ПГ, заглавие: Крали Марко. В края е отбелязано: Пловдив, 12 декември 1883.

ПГ:

ст. 50: Колко свалих левенти, гидии; ст. 82: Слесаха го тия страни думи.

ПО НАРОДНИ МОТИВИ

За стихотворенията си «По народни мотиви» Вазов обяснява, че са писани в Пловдив по мотиви, взети от сборниците на Братя Миладинови («Български народни песни», 1861) и французина Дозон («Български народни песни», 1877) (Шишм, стр. 210).

Стр. 211. Татунчо. — Сп. «Наука», г. III, кн. 3—4, декември — януари 1883 — 1884, заглавие: Орач-разбойник. В края дата: 31 януари 1884. Подпис И. Вазов. — Вазов погрешно съобщава, че тая песен и следващите три вземал от по-стара своя сбирка (Шишм, стр. 210) — взел ги е направо от списанията, дето са печатани. Останалите стихотворения по «Народни мотиви», наистина взети от по-стара сбирка «Майска китка», поместихме в т. 1.

«Наука»:

ст. 15: Кат всички люде почтени; ст. 30: От Стамбул града чак идем; ст. 43: Да фанем тебе да вържем; ст. 46—48:

Вдигна копрало светливо,
в манафи черни удари
кат вълк във стадо плашливо.

Френгия — френска сабя.

Стр. 213. Либен и планина. — Сп. «Наука», г. III, кн. 3 — 4, декември — януари 1883—1884. В края дата: 30 януари 1884.

«Наука»:

ст. 19—20:

За мен достойна да бъде,
за твоя, горо, войвода;

ст. 35: На моите пазви държак те.

Стр. 215. Самодивска дружка. — Сп. «Зора», г. I, кн. VI, 1 август 1885.

Под заглавието в скоби: (Народен мотив).

«Зора»:

ст. 36: Хоро вихрено въртиме; ст. 38: На майка драго ще стане; ст. 57: И фръкнат всички в небето; ст. 72: Метани бързи заправи.

Стр. 217. Змия в пазуха. — Сп. «Наука», г. III, кн. 3—4, декември — януари 1883—1884. В края дата: 30 януари 1884.

«Наука»:

ст. 10: Да отърве щерка мила; ст. 14: И да, и да,
чедо сладко; ст. 20: Къмто своя мила майка; ст. 35: Че змнята
й още дреме; ст. 56: Боже мили, що ще стана; ст. 67: Жив
бъди, Радое мили!

САТИРА

Стр. 221. Средство да нямаш врагове. — «Народний глас», г. IV, бр. 349, 8 декември 1882. Заглавие: Спокойни човек. Подпис: Х. Дата: 24 февруари 1882. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 34: Аз получи х например.

«Народний глас» и ПГ:

ст. 22: Не разбирам и не знам.

Стр. 223. Светските условия. — В. «Народний глас», г. IV, бр. 350, 11 декември 1882. Под заглавието в скоби: (От руски). В края дата: Февруари 1882. Подпис: Х. — ПГ. — Под заглавието няма нищо.

«Народний глас»:

ст. 10: Па лъжи, глупи, кради...; ст. 34: И речеш: я не е прилично!

ПГ:

ст. 28: Жертва...

«Народний глас» и ПГ:

ст. 5: Едному се до прощава; ст. 14: Две-три грошчета открадне; ст. 30—31:

Я наказва със позора.

Но ако във някой кът;

ст. 46—47:

С туй притворство безгранично!

Ще ти викнат всички: спри!

Шейлок — главен герой в комедията на Шекспир «Венецианският търговец», тип на жесток, безмилостен лихвар.

Стр. 224. Прогресиист. — «Народний глас», г. IV, бр. 263, 6 февруари 1882. Заглавие: Глас от напредък. Без подпис. В края: Пловдив, 4 февруари 1882 г. — ПГ.

«Народний глас» и ПГ:

ст. 30: Връщам се към буки-веди.

След строфа пета две строфи, които са изпуснати в ПСС:

Знайте, в нашия беден век
влада страшно развращение,
целомудрени човек
днес е само за почтение.

Благонравье който знай —
таз всемирната основа,
той изчерпал е докрай
всичката наука нова.

В края на стихотворението в ПГ има дата: Февруари 1882.

Стр. 226. Визитите в Пловдив. — ПГ. — В края на стихотворението дата: Януари 1882.

Гант — ръкавица.

Стр. 228. Превратът. — «Народний глас», бр. 265, 13 февруари 1882. В края: Пловдив, 10 февруари 1882. — ПГ. Дата: Февруари 1882. — Писано против княз Батенберг, който (заедно с партията на консерваторите) суспендира в 1881 г. конституцията, за да управлява самовластно.

«Народний глас»:

След първия куплет има друг, изпуснат в ПГ и ПСС:

Викат срещу всяка власт,
срещу честний Батенберга,
плачат за народа с глас,
гаче гори тяхна черга.

След осмия куплет, който свършва със стиха «в полза на добрий порядък» има още 5 куплета:

И кога Цанков със бяс
дига крясък неприятен,

то среднощ, без шум, без глас,
бива някъде изпратен.

Тъй от главоболъе те
гледат него да избават
и за милост, без да ще,
пенсия му още дават.

Не чудете се, че зей
празна българската каса!
Князът трябва да живеи
не кат глупавата маса.

Трябва злато и палат
за бароните му голи,
трябва роскош — той е млад —
и моми под бандероли.

И за да се одържи,
както трябва, престолът,
седем годин ще държи
царството на произволът.

В ПГ от тия пет куплета са останали два, и то в следния вид:

И кога Цанков със бяс
вдига крясък неприятен,
то прогонват го завчас,
но по начин деликатен (к. а.)

.....

А за да се одържи,
както трябва, произвола,
седем годин ще лежи
конституцията под стола.

«Народний глас»:
ст. 42—43:

Не разсевайте разврата,
но признайте тоя път.

Цанков — Драган Цанков (1828—1911) — буржоазен политик, русофил. През 1881 е защитник на конституцията и затова Батенберг го интернира в провинцията. След 1883 г. Цанков сам е за изменение на конституцията в консервативен дух.

Стр. 230. П а я к ъ т. — ПГ. Дата: Юли 1883.

ПГ:

ст. 3: С цел т ъ к а л съм всяк конец.

Стр. 231. Хулители! Не се оплаквам. — ПГ,
заглавие: Лилипутците.

ПГ:

ст. 1: О м р а з н и ц и! Не се оплаквам; ст. 16: На л и л и п у т ц и т е гневът.

ХУМОРИСТИЧНИ ДИАЛОЗИ

Стр. 232. При окончателната редакция на съчиненията си авторът «по технически причини» е бил принуден да сложи хумористичните диалози в третия том на лириката («Тия стихотворни диалози влязяха в сборката «Поля и гори», но по технически причини не се поместиха във II том на това издание, та им се дава място тука», стр. 87, т. III от «Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов», 1921). Ние ги връщаме на истинското им място — към втория том, — тъй като са писани в периода до 1884 г.

Стр. 232. П о е т и ж ъ т в а р к а. — ПГ.

ПГ:

ст. 3 от края: Т а с в е т л о с т да дадеме.

В последните думи на поета след стиха «Щастливи да ви сторим» в ПГ има още четири стиха, които са изпуснати в ПСС:

Назад да не останем
на века от прогреса,
ний принципите браним,
кои на мода днес са.

В ПСС — 1921 е изпуснат ст. 78: Веч няма кръв лудешка. Вземаме го от «Поля и гори» (1884).

Стр. 239. Филологическа разпря. — «Народний глас», г. III, бр. 253, 30 декември 1881, Подпис: В. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 47: Тогаз със пълно право; ст. 87: Не е дотолко строга.

«Народний глас» и ПГ:

ст. 29: Днес някой накриво; ст. 33: А някой тъй ме мразат; ст. 90: Що додохте из мрактъ?; ст. 102: Мен считат ме умряла!

Стр. 245. Смушението на службите. — «Народний глас», бр. 343, 17 ноември 1882, заглавие: Смушението на намалените заплати. — ПГ.

«Народний глас»:

Подир стих 20 следва куплет, изхвърлен в ПГ и ПСС:

Един секретар
Защо ме, санким, барат
и режат ми айлъка?
Или — да ме накарат
да хвана бакаллъка?

В «Народний глас» липсва куплетът «Началник на владата», прибавен в ПГ.

«Народний глас» и ПГ:

След стих 24 иде: Един околийски началник; ст. 28: За да си отмъстим!; вм. «полицейски комисар» е «един комисар»; ст. 39: Граматика да списвам. Над последното двустичие стои: Заплатите с кондракт. Към «Смешля» там няма забележка. И в двете първи редакции в края е отбелязано: Пловдив, 15 ноември 1882 г. Точно в заседанието си на 15 ноември 1882 г. Областното събрание приема закон за заплатите, като ги намалява. Вазов пише стихотворението си същия ден, а го печата само след два дена в «Народний глас» — без подпис.

Владало — документ за владение, за собственост, крепостен акт.

Къздисвам — ядосвам се.

Айлък — месечна заплата.

Стр. 248. Многострадална ръкопис... — «На-

родний глас», бр. 442 и 443, 2 и 5 ноември 1883. Заглавие: Многостарателна ръкопис. Писател и два издателя. — ПГ.

В «Народний глас» е поместено до стиха: «Виж, Станчев по се харчи», след който има в скоби: (следва). В другия брой няма нищо.

В «Народний глас» ст. 65 от II сцена: Излазят от ръка. Пред стих 3 е само: Издател.

«Народний глас» и ПГ:

ст. 5: Да, сбирка стихове; ст. 23: Людете: виж, глупец; ст. 26: Са криза...; ст. 63: Днес умрюваш от глад; ст. 89: Като съдебен иск. Срещу стихове 125—136 в «Народний глас» и ПГ са стиховете:

И Дочков е политик,
и даскал Плачков критик.

Писател

Да върша, що не знам,
аз считам най-омразно.

Издател

Страхуваш се напразно.
Аз всичко ща ти дам:
материали нови
и правила готови,
примери, образци
от селските певци —
за първото спряжение,
за новото склонение
и сведения без чет
за ерът ни проклет...
И всичко туй да стане
по мойто правописанье...
А да достигнеш сам
до крайните предели,
аз скланям да ти дам
Миклошича дебели...
Но де отиваш там?

Ст. 4 от сцена II в «Народний глас» и ПГ е: Днес в а р д и ш м и
се строг; ст. 43—46:

Молитвици, книжа
и други ситни-дребни,
на тоя час потребни...
Това не е лъжа.

Ст. 68: М а л ц и н а г и четът; ст. 73: И глупото п и с а р ч е.
Към «Тюрки» няма забележка. Към «Голчева» — също.
ПГ:

пред ст. 3: 1-й издател; сцена I, ст. 34: За всичко, щ о г о днес;
сцена II, ст. 93: Б р о я т т и всякой ред; ст. 104: Л ю б е з н и й,
пощади ме; ст. 106: Н о г л у д о е да мечтайш; ст. 122: Да,
т е ж к а е, съзнавам. Срещу стихове 124—125 стоят стиховете:

Но ти си крив. Защо са
сам в бездната халоса
и влезе във борба.

След стиха «И влезе във борба» има стихове, изпуснати в ПСС:

Със князове, с магнати?
Бъди глух, ням и слеп.
Какво ти трябва теб,
че ставали преврати,
че нямало закон
под наший небосклон;
че ниският поклон
високо днес достига,
че подлата интрига
до трона се издига?

След това следват три реда точки.

След стих 127, сцена II, има стих, изпуснат в ПСС: Де хитрите
вървът; ст. 132—135 са нови — срещу тях в ПГ има други:

Бъди низкопоклонен,
стани и ти веднъж
практичен, умен мъж
или поне м а з ъ о н е н (в. а.)

Предпоследният стих — съвета ми приими — в ПСС — 1911 е:
И с л у ж б и ц а приими. На края има дата: Октомври 1883.

«Писател днес е всекой» и т. н. — тук Вазов
перефразира стиховете на П. Р. Славейков:

Мъж е онзи, който върже гаци,
а писател — който знай да дращи.

С л о в а — букви.

С т а н ч е в — Т. Х. Станчев — плодовит автор на бездарни
пиеси.

Б е л е ж к и към изпуснатите и поправени стихове:

П л а ч к о в — Иван Пеев-Плачков — буржоазен публи-
цист и политик, писал и критики. В 1881 г. той написва отрица-
телна критика за Вазовата «Гусла» и я издава в отделна брошура.

М и к л о ш и ч а д е б е л и — има се пред вид «Сравни-
телна граматика на славянските езици» от големия славянски
езиковед, словенец Франц Миклошич (1813—1891).

Както говори, особено в изпуснатите стихове, издателят
много прилича на Вазовия издател Д. В. Манчов, който имал
свое «правописание».

К а з ъ о н е н — казюнни — така «съединистите» (към кои-
то принадлежал и Вазов) наричали своите противници, които
искали съединението между Южна и Северна България и към
партията на които (народно-либерална) принадлежал Захари
Стоянов.

И Т А Л И Я

Стихосбирката «Италия» е плод на едно пътуване на Вазов
по море до Италия през май 1884 г. По тематика тя е една от най-
цялостните лирически сборници на поета. Повечето от стихотво-
ренията са родени от съвсем конкретни впечатления — нещо,
което Вазов документира пред Шишманов.

За своето пътуване Вазов разказва: «В 1884 г. реших да из-
пълня една отдавнашна мечта: да посетя Италия. Но главната ми
цел беше да забравя силните терзания, които ми беше причинила
раздялата с любимата, с моята «самодива» (за тази Вазова любов
вж. Шишм, стр. 67). За да има с кого да споделя чувствата си,
аз убедих М. Маджаров, който тогава беше чиновник в Дирек-
цията на финансите, да ме придружи. И той прие,

Заминахме с Маджаров за Цариград, отдето се качихме на един френски параход от Messageries maritimes (Шишм, стр. 69)» Маршрутът на двамата спътници е Солун, Атина, Неапол, Рим и обратно «От Бриндизи, един обикновен град, заминахме с парахода «Flogio» и за три дена стигнахме в Цариград, без да се отбиваме нигде» (Шишм, стр. 71).

Това пътуване Вазов описва най-подробно пред Шишманов — и в отделна глава от раздела «Животът на поета, както ми го разказа сам той», и в раздела «Вазов за своите творби». Обширни спомени за пътуването ни е оставил и спътникът на Вазов Михаил Маджаров: М. Ив. Маджаров. С Вазов в Италия, сп. «Златорог», г. IX, кн. 9—10, ноември—декември 1940 г., стр. 440; този спомен е публикуван в книгата на Маджаров: Михаил Маджаров. Спомени, БП, С., 1968 г., глава VII «С Вазов на път» от част втора; по-нататък цитираме свидетелствата на Маджаров по това достъпно издание, като го означаваме: Мадж.

Паралелното цитиране на свидетелствата на двамата спътници, което нашироко сме приложили в настоящите бележки, всъщност представлява един много добър коректив за възстановяване на документалния фон, върху който се раждат Вазовите стихотворения.

С пълно основание Маджаров казва, че за Вазов това пътуване има «чисто естетически подбуждения» (Мадж, стр. 720). Италия (а и Гърция, която е обект на голям брой стихотворения в стихосбирката) е за Вазов преди всичко страна с древна и по-нова култура, от която той непрекъснато се възхищава, която го подтиква към паралели, към поетически размисъл за съдбата на изкуството. Спокойно би могло да се каже, че основен тематичен момент в стихосбирката е именно ролята на изкуството (поезия, живопис, скулптура) за съхраняването на красотата в човешкия живот. С тази си проблематика «Италия» става една от първите книги у нас след Освобождението, където вече пълноправно се свързват проблемите на нашата култура и изкуство със световната култура.

Крайно интересна е композицията на стихосбирката. Тя условно може да се раздели на две части: първата съдържа стихотворения върху конкретни впечатления, които следват хронологията на пътуването, а втората (най-вече «Сонетите») — обобщава тези впечатления. Тази композиция ѝ придава цялостност и завършеност. Бихме могли да наречем «Италия» един своеобразен «лирически пътепис» — една «география на душата».

За написването на стихотворенията Вазов казва: «Скоро след това (т. е. след завръщането си в България — бел. н.) приведох в ред бележките си от пътуването в Италия през Солун и Атина и написах сбирката си «Италия», която издаде Манчов» (Шишм, стр. 71). «Конспекта на стихотворенията, които влязоха в тая ми сбирка (една от най-добрите ми), нахвърлих с молив по пътя и в Италия, но ги обработих тепърва в Пловдив. Вземах си бележки в тефтерчета» (Шишм, стр. 211). Маджаров добавя: «Вазов имаше обичай, като се върнехмe вечер, да начертае в груба форма някои от дневните впечатления, които са се втълпили най-много в ума му. Тъй начертаните стихотворения той обработваше при свободно време и при усамотение. Той не обичаше, както правят някои, да ги прочита предварително на приятелите си» (Мадж, стр. 746—747).

Създадена очевидно в период на творчески подем, под напора на множество впечатления, стихосбирката «Италия» е написана и отпечатана извънредно бързо. Това е причината голяма част от стихотворенията да не бъдат публикувани в периодиката, а друга част да се появят във вестници и списания всъщност след излизане на първото издание на стихосбирката.

Книгата предизвиква голям интерес всред читателите и литературната общественост. За това има многобройни свидетелства от тази епоха (някои от тях привеждаме в настоящите бележки). Между критика на «Периодическо списание» П. Пешев и младия тогава д-р Кр. Кръстев избухва полемика по повод на «Италия». Пешев дава сравнително висока оценка на книгата на Вазов, но го обвинява, че идеализира съвременна Италия: «Струва ни се, че животът в Италия не е тъй без тръне и бодиле, както е нарисуван от г. Вазов в неговите лирични стихове.» В своите отзиви д-р Кръстев разкрива едностранчивостта на прагматичния подход на Пешев. И действително, стихотворения като «Във Ватикан», «Неапол», «Рим», «Тибър», «Туристи в Италия» съвсем не свидетелствуват за пренебрегване на съвременната социална проблематика. Освен това трябва да се има пред вид казаното по-горе за целта на Вазовото пътуване до Италия. (За критическото отношение към «Италия» вж.: Богомил Нонев, Вазовите критики в Източна Румелия, в кн.: Одобрения и несъгласия, БП, С., 1971 г., стр. 157—158; Милена Цанева, Иван Вазов в Пловдив, НИ, С., 1966 г., стр. 253—255; Георги Димов, Иван Вазов и българската литературна критика, БАН, С., 1974 г., стр. 35—38 и 46—47.) Стихосбирката се налага в съзнанието

на съвременниците като значителен литературен факт; тя не е забравена бързо. По-късно в известната си рецензия за романа «Нова земя» Пенчо Славейков ще назове Вазов «авторът на Италия». Самият поет високо цени това свое творение до последните си години.

В настоящите бележки наред с името на Вазов непрекъснато се споменава името на неговия спътник — Михаил Маджаров. Това налага необходимостта да бъде осветлена малко по-подробно неговата личност.

М а д ж а р о в, М и х а и л (1854—1944) — виден буржоазен български политик, член на народняшката партия. Племенник на Георги Бенковски. В Източна Румелия е бил редактор на в. «Марица»; депутат, директор (министър) на финансите. След Съединението и след падането на Стамболов е министър в кабинета на д-р К. Стоилов (от 1894 г.). По-късно е посланик в Лондон и Петроград, след това — военен министър и пр. Последователен русофил през цялата си дългогодишна дейност. Виден български публицист, Михаил Маджаров е автор и на обширни мемоари, които включват и цитираните тук свидетелства за пътуването му с Вазов до Италия. Отношенията на Вазов с Маджаров не са се ограничили само за времето на дейността им в Източна Румелия. И по-късно те поддържат приятелството си. Вазов се обръща към него в качеството му на министър и виден политик за разрешаването на редица въпроси.

Стр. 263. Н е н а д е й н о с р е д м о р е т о. — Сп. «Наука», г. III, 1884, стр. 712. Заглавие: П о м о р е. — Ит.

«Наука»:

ст. 1: Ненадейно на кораба; ст. 3: И доверчиво, свободно; ст. 8: Ти и аз сме на чужбина.

Стр. 263. Н о щ. — Ит. — Вазов уточнява: «В последната строфа жената, която мисли за мене («В таз нош кристална, някъде в бдене душа печална мисли за мене»), това е майка ми.» (Шишм, стр. 211).

М о р ф е й — древногръцки бог на сънищата, син на бога Хипнос.

Стр. 264. П о м о р е т о. — В. «Марица», г. VII, бр. 631, 13 юли 1884. Ит. В края: «Euxin», май 1884. — Вазов споделя,

че настроенията и в това стихотворение изразяват «все тая тъга» по изгубената любов» (Шишм, стр. 211). За отношението на Вазов към морето пише Маджаров: «Когато се впуснахме в голямото море, усетихме едно облекчение. Но колкото повече се отдалечавахме от бреговете, толкова Вазов ставаше замислен и съсредоточен. Той и в това отношение беше българин. Не се боеше от морето, но не можеше да се каже, че го обича или че се възхищава от него. Когато хваща морска болест, той не може да обича нежно морето. . . . Аз се опитвах няколко пъти да вдъхна у Вазова любов към морето или по-добре идеята да напише някое стихотворение, с което да насади у българина влечение към морето, но не сполучих. Вазов се съгласяваше с мен, че морето е едно велико средство за цивилизацията на народите, но не можа дори изкуствено да си създаде ентусиазъм към това безкрайно пространство от вода, дето човек е тъй малък и тъй безпомощен. Той написа няколко стихотворения — По морето, Морски зефир, Мраморното море, Егейското море и пр., — но във всички тия стихотворения преобладават разсъждения, спомени за страните, но не и възторг от великолепието на морето, не любов към океана.» (Мадж, стр. 726).

Стр. 265. Д а ф р ъ к н е м, д у ш о, д а ф р ъ к н е м. — Ит.

Стр. 266. М о р с к и з е ф и р. — В. «Народний глас», бр. 631, 13 юли 1884. — Ит. — Вж. бел. към «По морето».

Стр. 266. О л и м п. — Ит. — «Съгледах го като минахме Солун. Направи ми извънредно силно впечатление. Бях напоен с класически възпоминания» (Шишм, стр. 211). Маджаров пише: «Ние, двамата пътници, стояхме на кувертата и гледахме Солун с неговата прочута Беязкуле, докато се даде знак, че трапезата е готова. Всеки, който е пътувал по море, знае, че вечерята летен ден се дава на открито преди заход слънце и се свършва преди мръкване. Параходът тръгна и градът се затули, но Вазов още дълго гледа замислен величествения Олимп» (Мадж, стр. 733—734).

Стр. 267. М р а м о р н о м о р е. — Ит. — Вж. бел. към «По морето».

Стр. 267. Р а л о и л о д к а. — Ит. — Този «спор» до голяма степен потвърждава тезата на Маджаров за отношението на Вазов към морето (вж. бел. към «По морето»).

Ит:

ст. 4: Д и ш а м н а п р о с т о р а; ст. 10: М о й ж и в о т ще мине.

Стр. 270. Ф а р. — Ит. В края: «Flogio», май 1884. — «Съгледях го нощно време на гръцкия бряг към о-в Евбеа» (Шишм, стр. 211).

Ит:

ст. 17: Ламбадо, що т р е п т и ш в душата слаба.

Стр. 271. М о р с к а с к а ѝ а. — Ит. В края: «Euxin», май 1885 (очевидно печатна грешка вместо 1884). — «Все тъгата» — споделя Вазов и за това стихотворение (Шишм, стр. 211), свързвайки настроението му с тъгата по любимата.

Ит:

ст. 11: Викни: и ази съм и з е д е н.

Стр. 271. Е г е й с к о м о р е. — Ит. — Вж. бел. към «По морето». Стихотворението е сякаш отговор на стихотворението «Олимп». Интересно е да се отбележи, че Вазов, който по време на това пътуване непрекъснато е търсел следи от древността, «спомени» за персонажите на древногръцката митология (за това има многобройни свидетелства и у Шишманов, и у Маджаров), «признава безсмъртието» на тези персонажи, които са тясно свързани с природата. Тук се изразява неговият своеобразен пантеизъм.

Ит—I:

ст. 2: Духът на д р е в н о с т т а се вей.

Ит — I и II:

ст. 3: Не, б о г о в е т е пак са живи.

Вм. II и III куплет:

Зефир ли духне — туй е песен
от някоя найада пак,
ехти ли вятър — Еол, бесен,
на бурите подава знак.

ст. 13: Платно ли в морския шир се светне; ст. 15: Делфин ли лъскав се преметне.

Е о л — повелител на ветровете.

Н а я д а — водна нимфа.

Т р и т о н — морско чудовище, което по заповед на Посейдон успокоява или вълнува морето.

Стр. 272. К а л о п у л о. — Ит. В края: «Euxin», май 1884.

Ит:

ст. 26: К а р а у л да правят; ст. 28: Т а м в х о д да не дават.

Д р и а д а — нимфа на дървото. Гърците вярвали, че живее и умира с дървото.

Л и м а н (гр. през тур.) — залив, пристанище.

С и л ф а — Дух на въздуха, представен като прелестна жена.

Ц е р б е р — чудовище с три кучешки глави, което пази изхода на подземното царство; преносно: зъл и страшен пазач.

Стр. 274. П а р т е н о н. — Ит. В Ит—I заглавието е «Из Партенон», а в Ит—II «В Партенон». — Маджаров пише: «Вазов чакаше да намери в Атина антични и нови ч у д е с и и. Един ден беше ни достатъчен, за да видим цялата физиономия на гръцката столица. Почти нищо от нея не можеше да въодушеви Вазов. И той не е написал ни едно стихотворение, което има за предмет Атина или Гърция — освен едно: «В Партенон», което няма нищо общо с Гърция. . . Изкачихме се по нанагорнището на Акропола и пред нас се изпречи от двете страни на тоя наистина трогателен хълм една трогателна гледка. . . Вазов се захласваше и в старините, и в хубавата гледка. . . И аз като атинейците много лесно се нагледах на старините и казах на Вазов да се върнем в града, но той продължаваше да се вгледва ту в съборения храм, ту в безкрайното морско пространство» (Мадж, стр. 737—738). Всъщност началото на това свидетелство противоречи на собствените думи на Вазов пред Шишманов: «Атина ми направи още на пръв поглед силно впечатление със своите улици, с хубавите си домове и великолепни музеи и палати. Най-ме възхити естествено Акрополът. Отзвук на адмирацията ми са няколко стихотворения в сборката ми «Италия» (Шишм, стр. 70).

Стр. 274. Б а й р о н. — В. «Марица», г. VII, бр. 631, 13 юли 1884. — Ит. В края: «Euxin», май 1884. — На път през древните земи на Елада Вазов не може да не отдаде възхвала

на един от своите литературни кумири, загинал за свободата на нова Гърция. Вазов многократно говори, че е изпитал силно влияние от творчеството на Байрон: вж. само писмото до д-р Кръстев от 5 февруари 1889 г. и казаното пред Шишманов във връзка с другото му стихотворение „Байрон“ от стихосбирката „Звукове“ (Шишм, стр. 215).

Както е известно, Байрон се включва в освободителната борба на гръцкия народ (и загива в Мисолунги през 1824 г.) — в която намира свой нов идеал — дълбоко разочарован от нравите в съвременното му английско висше общество. Именно този конфликт, а и съхранената в колективната памет на гръцкия народ благодарност към великия поет, са тематичната основа на Вазовото стихотворение. Другото споменато стихотворение „Байрон“ е съвсем различно по интонация и смисъл — това е „гласът“ на застаналия в позата на специфичен байроновски герой поет (вж. в стихосбирката „Звукове“ в т. 3 на настоящото издание).

Джаури Хайде — герои в произведения на Байрон: Джаур (Гяур) от едноименната поема, а Хайде — една от героините в „Дон Жуан“ (песни втора — четвърта).

Кажих, спокоен ли си в гроба? — с този свой стих Вазов подхваща мотив от предсмъртното стихотворение на Байрон „На тоя ден навършвам тридесет и шест години: за най-добрата участ на войника — покой в гроба след геройска смърт.

Стр. 275. Ековете. — Ит. В края: „Еухип“, май 1884. — „Писах ги в Пловдив. Тук прониква моята мирова скръб от оная епоха — под влияние на загубата на „оная“, която загуба не смеех да изповядам никому“ (Шишм, стр. 211). — Едно от най-популярните стихотворения на Вазов от този период на творчеството му. Римно-смиловите съответствия във финалите на всеки стихотворен фрагмент — новост за нашата поезия; изглежда, са имали просто хипнотично въздействие върху българската публика. В очерка си за Велко Меруда от „На острова на блажените“ (първо изд. 1910 г.), който съдържа критичен пасаж срещу Вазов с обвинения в плагиатство за някои стихотворения от „Италия“, Пенчо Славейков споменава на два пъти доброжелателно „Ековете“ (за очерка „Велко Меруда“ и обвиненията в плагиатство вж. бел. към дял втори на настоящия том — към стих. „Аз рекох: О сърце“ и „Просекиня“, стр. 541).

За популярността на „Ековете“ свидетелствуват многоброй-

ните му пародии. Би могло да се каже, че това стихотворение е един от любимите обекти за пародиране на българската хумористична поезия. Безспорно, за това допринасят отново характерните му финални римни особености. Ето, например, първата строфа на пародията на Faustulus (Киряк Савов), поместена в „Литературен сборник на българановците“, С., 1906 г., стр. 159:

Чиновник, скитник по светът —
изпъждан, гонен всякой път,
не случих партия да хвана,
на служба вечно да остана.
Подмазвах се, бях мирен, плах,
станах на хората за смях —
изпъждане ме пак върхлетел!
И викнах: Вий, кои без жал
отнехте моя идеал
и мойта плата: нека да сте проклети!
Но чух там отзив: Клетя, клетя!

Стихотворението „Ековете“ е обект на пародия много десетилетия след първата му публикация. Така например, във в. „Смок“ (хумористично издание), г. I, бр. 3, 28 октомври 1933 г. е поместена пародия, подписана с „В-н“, която е изпълнена с актуално политическо съдържание. Но всъщност, най-известната пародия по „Ековете“ принадлежи на Елин Пелин — с едноименно заглавие, печатана за пръв път във в. „Жило“, г. I, бр. 1, 3 юни 1902 г.

Стр. 278. Славянският звук. — В. „Марица“, г. VII, бр. 631, 13 юли 1884. — Ит. В края: „Еухип“, май 1884. — „Посветено е на една млада рускиня, която пътуваше с мъжа си. Запознах се с нея в парахода мимоходом“ (Шишм, стр. 212).

Ит:

ст. 2: Корабът шумлив от талазите пори.

Стр. 278. 4 май. — Ит. Под стихотворението: „Еухип“, май 1884. „4 май. Това беше именният ден на „оная“ (Св. мъченица Пелагия)“ (Шишм, стр. 212).

Стр. 279. Над морските вълни сънувах. — Ит. В края: „Florio“.

Стр. 279. Мечтание. — Ит. — Мотото е от прочутия монолог на Хамлет «Да бъдеш или да не бъдеш. . .» — «Хамлет», III действие, 1-ва сцена. — За това стихотворение Вазов казва пред Шишманов: «Виж му само мотото: «Умри-заспи» от Шекспир. Имаше моменти, когато наистина мислех да се самоубия. Искях да се отърва от страдания, като се хвърля в морето и «нахраня фоките». Тъй обичах «ония» и пак не ѝ посветих ни едно стихотворение. Стеснявах се. Имах малки братя, сестра, как ще пиша любовни стихотворения?» (Шишм, стр. 212).

Стр. 282. Резоните на историята и на правото. — Ит. В стихосбирката вместо подзаглавието от ПСС под стихотворението стои: В солунското пристанище. — Вазов назовава повода за това стихотворение: «Премирах се в Солунското пристанище с едно гърче за Македония» (Шишм, стр. 212). Ето как разказва Маджаров за тази препирня: «На трапезата тоя път имаше един млад момък грък, който отиваше в Атина. Той говореше доста добре французки и не пропускаше случай да покаже гръцкия си патриотизъм. За него Атина беше свещено място, на което трябва да се поклони всеки, който не се счита за варварин.

Когато станавме от трапезата, аз съзрях Вазов, че разговаря някак си разпалено — нещо, което не бе свойствено на неговата натура — с младия грък, който му отговаряше с висок глас и с жестове. Разговорът се водеше на французки, но понеже Вазов не говореше този език тъй свободно, както гъркът, то се чувствуваше, че се измъчва вътрешно. Аз се намесих в разговора, за да помогна някак си на Вазов и да му дам възможност да отговори и да намери нови аргументи. Препирната продължава близо един час. И благодарение на обстоятелството, че параходът бе повече товарен, отколкото пътнически и в нашата втора класа бяхме само ние и гъркът, препирната не можа да събере много публика. Но тя се водеше на висок глас и вземаше понякога формата на истинска кавга. Неговото стихотворение «Резоните на историята и на правото» е едно скициране на тази препирня. Това стихотворение, както и повечето стихотворения в Италия, е писано под непосредственото впечатление на горещата препирня с младия и разпален грък. . . На другия ден. . . пристигнахме във Волос, дето параходът стоя цели шест часа, за да стоварва и разтоварва стоки. Всички пътници излязохме на брега, но нищо друго не видяхме освен развалини и постройката на една нова железница. Няколко бараки даваха подслон на ония, които иска-

ха да обядват или да пият кафе. Тоя мрачен изглед на едно от големите гръцки пристанища сякаш стесняваше гръцкия патриот и, струваше ни се, че той ни избягна, за да не би да му кажем: «Господине, миналото е ваше, но бъдещето е наше. Живейте със старата си слава, ще ви бъдем благодарни, но не ни пречете да използваме бъдещия напредък» (Мадж, 734—735). Маджаров е прав — това стихотворение наистина изразява тезисно един основен тематичен момент в стихосбирката: миналото величие и днешна разруха на старите цивилизации и любознателността на младите, възраждащи се нации към «класическата древност» — интерес, освободен от комплекса за малоценност благодарение на самочувствието им на развиващи се в съгласие с «бъдещия напредък». Този мотив ние срещаме в много от стихотворенията на «Италия». Трябва да се има пред вид, че стихосбирката е писана под въздействието на все още живото национално опиянение след Освобождението.

Ит:

ст. 19: От с л а в н и й Понт до Гибралтар.

В спора гръцкият опонент изрежда имената на прочути герои, писатели и деятели от времето на древна Елада, които са достатъчно известни, за да се нуждаят от коментар. Би трябвало обаче да се посочат отклоненията от популярната днешна българска транскрипция на имената: И р о д о т. (Херодот), Ф и д и а с (Фидий), П е р и к л е с (Перикъл).

Стр. 284. Що е душата на поета. — Ит.

Стр. 284. Италия. — В. «Марица», г. VII, бр. 631, 13 юли 1884. — Ит. В края: Май 1884. — «Тук се покланям на щастлива Италия, земята на вечните поети Тасо, Данте, Петрарка. Чел съм и тримата в преводи.» (Шишм, стр. 212). За желанието на Вазов да види Италия Маджаров пише: «Целта на това ни пътуване не беше еднаква за двама ни. . . У Вазова имаше чисто поетически подбуждения: да види страната на изящните изкуства, да посети отечеството на Петрарка и Данте, на Рафаела и Микеланджело, да види чистото и прозрачно италианско небе, възпявано от толкова знаменити поети, да зърне Ватикана и Колизея, да стъпи под сводовете на най-големия и великолепен християнски храм, да мине през улиците на Помпей и да се полюбува поне отдалеч на огнения стълб, който всяка вечер се издига като чудовище над Везувий» (Мадж, стр. 720).

«Марица» и Ит:

ст. 17: Аз — б е д н о ч е д о на Балкана; ст. 25: България те
п о з д р а в я в а; ст. 27: Кат теб блещи, кат теб е п ъ л н а;
ст. 31: Там, де поезия ц а р у в а.

В ПСС след VII куплет са изпуснати следните три куплета:

Поклон, Италио, пред мене
димн се Етна снеговита,
там Емпедокъл още стене,
реве под мъка страховита.

И ти кат него дълго време
пъшка под двадесет Етни тежки.
Под папи, дукове, царета
влачи се пълзешком, мъртвешки.

Но ти стана и меча стисна.
Гръмна: Единство и свобода.
О, слава! Паякът увисна
на глухий Ватикан под свода.

Последният от тези три куплета има в сравнение с «Марица»
различна редакция в Ит:

Но твоите сили закипяха —
гръмна: Единство и свобода!
Дворците пищни запустяха,
на Ватикан заглъхна свода.

Стр. 285. Ф и л а д е л ф и я. — В. «Марица», г. VII, бр.
667, 16 септември 1884. — Ит. — «Между мрачните настроения
проглеждат в сбирката ми тук-там и весели мотиви. Това беше в
един хотел в Неапол» (Шишм, стр. 212). Маджаров предава
така случката: «В един файтон стигнахме до четириетажния
хотел, дето наистина стана описаният в стихотворението «Фила-
делфия» разговор с гостилника. Вазов бе, който водеше раз-
говора, защото знаеше повече от мен италиански, тъй като си
помагаше с румънски, който бе изучавал през време на еми-
грантството си в Румъния. Казахме му имената си и мястото,
отдето идем. В странство и до днес Пловдив се нарича Фили-
пополис. Затова Вазов му обади това име, но, види се, той никога

не бе го чул в своята хотелджийска кариера. А името Филадельфия
навярно бе чувал много пъти, тъй като пътешествениците аме-
риканци по-често посещаваха Италия от пловдивчани. Наистина
Вазов бе принуден да му разправя, че Филипополис е столица
на Източна Румелия, че през него трябва да се мине от Цариград
за Виена, но хотелджията само клатеше глава и казваше, че уж
разбира, но личеше, че нищо не е разбрал, тъй като и Вазовият
италиански език не беше много чист, а смесица от румънски и
французки думи. Както и да е, той написа Филипополис в ре-
гистъра и ние се настанихме в две малки стаи на третия етаж»
(Мадж, стр. 740).

Signore (ит.) — господине

Vo i s i e t e a m e r i c a n i ? (ит.) — Вие американци ли сте?

S i , s i , a m e r i c a n i . (ит.) — Да, да, американци.

Стр. 286. В е з у в и й. — Ит. — «Аз ходих само до рамото
на вулкана. Маджаров се покатери с финикюлера до кратера
му» (Шишм, стр. 212). И у Маджаров: «Вазов не дойде да се въз-
качи на Везувий, където се отиваше с каляска до обсервато-
рията и оттам нагоре със зъбчата железница; но всяка вечер ние
гледахме с него от Неапол огнения стълб на Везувий. Той е на-
истина величествен и тайнствен. . . Една вечер се съгласихме
с Вазова да се изкачим на този страшен връх и отидохме да вземем
сведения от кантората, която със своите коли прекарваше път-
ниците, но сутринта Вазов се подвоуми, защото беше настинал,
и аз отидох сам на мястото, откъдето тръгваха колесниците»
(Мадж, стр. 741).

Стр. 287. Ц а л у в к а т а н а Ю д а. — В. «Народний
глас», бр. 510, 22 декември 1884. Без подзаглавието. М о т о
Gianni. — Препечатано е без изменения в сп. «Денница», г. I,
кн. 6, 1891. — Ит. Означението в Ит и в ПСС: Рим, 1883 (вм. 1884)
очевидно е грешка. — След Неапол Вазов и Маджаров посещават,
Рим. За интереса на Вазов към паметниците на културата във
«Вечния град» Маджаров пише: «Той бе неуморим в желанието
си да види всичко. . . Додето аз ходех във финансовото мини-
стерство по разните отделения, Вазов посещаваше музеите и
черквите. Следобед ние ходехме заедно и той ми разказваше
всичко, което е видял сутринта. Заедно посетихме и Колизея,
и Ватикана, и храма «Св. Петър», и всички други паметници на
миналото. Вазов си вземаше сегиз-тогиз бележки и вечер, когато

отивахме да лягаме, той съчиняваше или обработваше своите стихотворения» (Мадж, стр. 745—746). Вероятно «картината», която е вдъхновила Вазов, е фреската на Микеланжело «Страшният съд» на олтарната стена на Сикстинската капела във Ватикана. В подкрепа на това предположение можем да се позовем на съкратените в ПСС куплети от последното стихотворение на стихосбирката «Италия»: вж. бел. на стр. 532 към това стихотворение.

«Народний глас»:

ст. 4: И грозний труп из въздуха люшна; ст. 5: Паграбнал го за клупа, вада скочи.

Стр. 287. Неаполският залив. — В. «Марица», г. VII, бр. 667, 16 септември 1884. — Ит. — «Върнали се в Неапол (след посещения в Помпей — бел. р.), посетихме двореца Сент-Елм, отдето се възхищавахме от широката картина на залива с островите Капри и Иския» (Шишм, стр. 70).

«Марица» и Ит I:

ст. 5: Любил би х' чаровната нощна разходка.

Стр. 288. *Come mi è odorando*. — Ит. В края: Неапол, май 1884. — Маджаров пише: «Мога да кажа, че почти всички негови стихотворения в сбирката «Италия» са плод на негово непосредствено наблюдение. Например стихотворението «*Come mi è odorando*» и «Джованина» са реални факти. Цветопродавачката Каролина идваше всяка вечер на търговската гостилница, дето вечеряхме, и ни продаваше хубави и мирисливи цветя. Вазов в стихотворението си просто предава думите ѝ. Тя ни напомняше спящата цветопродавачка в романа на Булвера «Последните дни на Помпей». Той често я спираше по няколко минути да се радва не толкова на цветята ѝ, колкото на нейното румено лице и на нейните палави очи. Той се мъчеше да говори на италиански, но се виждаше, че прави груби грешки, та разсмиваше цветопродавачката. Но Вазов намираше наслада в нейния смях» (Мадж, стр. 740—741).

Come mi è odorando (ит.) — Как хубаво ухае! (изразът е неправилен от гледна точка на италианската граматика).

Стр. 289. Джованина. — Ит. — «Джованина беше една кръчмарка близо до пристанището — весела и приказлива, с

мургаво лице и с издигнати гърди. Три дни наред Вазов се отбиваше в нейната кръчма да пие по чаша вермут преди обед и оставаше при нея трийсет-четиридесет минути. Той избираше това време, защото кръчмата ѝ беше празна и нямаше други посетители» (Мадж, стр. 745).

Стр. 290. В Помпея. — Ит. Под стихотворението е отбелязано: Хотел «Диомед». — «Посетихме и помпейските развалини. Аз бях чел романа на Булвера, в превода на Михайловски, «Последните дни на Помпей». И тоя роман много ми помогна със съзнание да обиколя бележитостите на изровения град. С голям интерес изходах кривите улици, постлани с камъни, разгледах храмовете, изровените къщи, лишени от покриви и прозорци, любувах се на фреските, посетих и музея, с безбройните полуразрушени статуи, римски съдове и вкаменени под лавата трупове» (Шишм, стр. 70). Маджаров добавя: «Той бе поразен от онова, което видяхме при влизането си в мъртвия град. Големи пространства от засипаните улици и къщи бяха вече разкрити. Къщите бяха без покриви, по стените им бяха запазени даже фреските, останали неповредени. Улиците с тесните тротоари ни напомняха Пловдив. Вазов не можеше да се нагледа на баните, на форума и на другите обществени заведения» (Мадж, стр. 743).

Ит:

ст. 4: Струята не шуми; ст. 24: Се крие тоя час; ст. 25: И в моите гърди тай се.

Стр. 291. Статуята на Мойсея. — Сп. «Наука», г. III, 1884, стр. 713. — Ит.

«Наука»:

ст. 1: Кога великий гений флорентински; ст. 4: Пред него жив и страшен се яви; ст. 12: В коляното и рече: «Говори!»

Стр. 292. Колизей. — Ит.

Ит:

ст. 14: Скелет на цял народ; ст. 16: Из глухия му свод; ст. 18: От пляск и триумфален шум; ст. 20: На окъравения форум.

Rapem et circenses (лат.) — хляб и зрелища. В Ит латинската фраза е написана неправилно: *Rapem ed circendi*.

Стр. 293. Пред Колизея. — Ит. Тук стихотворението носи същото заглавие, както предишното: Колизей. — «посетихме Колизея, който със своята грандиозност ни направи поразително впечатление» (Шишм, стр. 71).

Стр. 293. Капуанската долина. — Сп. «Наука», г. III, 1884, стр. 712. Тук със заглавие «По суша». — Ит. — Наред с темата за отношението между старите и новите цивилизации подобно сравнение на италианските и българските природни красоти е друг основен тематичен момент в стихосбирката.

«Наука»:

ст. 2: На Авзония щастлива; ст. 7: Аз казах без удивление.

Ит—I:

ст. 12: Чудна Розова долина.

«Наука», Ит — I и II:

ст. 3: Сред неранцови градини; ст. 6: Русия англичанин рече; ст. 11: И въздъхнах си за нашта.

Капуа — град в Италия, северно от Неапол.

Стр. 294. Във Ватикан. — В. «Марица», г. VII, бр. 631, 13 юли 1884. — Ит. В «Марица» и Ит липсва подзаглавието «По Кардучи», а под стихотворението е означено: Рим, май 1884. — «Бях чел Poesies barbares от Кардучи по италиански» (Шишм, стр. 212). Маджаров пише: «В Рим книгата, която той много четеше, бе съчиненията на Кардучи. Аз не съм ги чел, но от онова, което се мъчеше понякога да ми преведе сам Вазов, заключавам, че той е взел от него няколко хубави идеи, на които даде отпосле своя поетическа форма. Като казвам това, не искам ни най-малко да омаловажавам цената на Вазовата «Италия». Един американски писател казва, че оригинални книги са само библията и Евклид, а всичко останало е изменение на формите. Вазов беше съвсем оригинален във формата» (Мадж, стр. 746).

Интересно е да се проследи до каква степен Вазовото стихотворение е «по Кардучи». Прочутата поема «Към Сатаната» на италианския поет е особен израз на неговото «просветителско бодлерианство». Както у Бодлер, тук се възвеличават «тъмните сили», но не само поради опиянение от «цветята на злото» и за да бъдат епатирани носителите на един фалшив морал, а с рационалистична цел — да се утвърдят като носители на прогреса

обществените сили, чужди на канонизираното християнство. Всичко това е свързано със стремежа на Кардучи да възвърне от забравата жизнеността и простотата в отношенията на оцелялото и след гибелта на Римската империя варварство. На тази идея той посвещава много свои произведения. Този момент, а и леко мистичната атмосфера в първата част на поемата липсват у Вазов. Поемата е създадена в съвсем друг поетически строй — кратки стихове, четиристишия. Тя е значително по-дълга. В нея липсва появяващият се в края на всеки стихотворен фрагмент на Вазовото «Във Ватикан» глас «от Ватикана». У Кардучи началото на Сатаната се носи още от римските поети Фалк и Вергилий. Споменати са още: Хус, Савонарола, Лютер. От тях във Вазовата творба е споменат само първият, като са «добавени» Галилей, Гутенберг, Волтер. Всъщност Вазов просто подема един мотив от заключителната част на поемата. Спокойно би могло да се каже, че «Във Ватикан» е едно напълно самостоятелно произведение. За сравнение привеждаме на италиански и в превод последните две строфи на поемата на Кардучи:

Salute, o Satana,
O ribellione
O forza vindice
De la ragione!

Привет, привет, бунтовнико,
о Сатана, привет,
о най-велик на Разума
ти олимпийски свет.

Sacri a te salgano
Gl'incensi e i voti!
Hai vinto il Geova
De i sacerdoti.

Към тебе днес вземат се
молитвени слова —
че победи на църквата
и страшний Йехова.

(Превод на д-р Милко Ралчев)

В цитираното по-горе изказване пред Шишманов Вазов назовава неправилно стихосбирката на Кардучи. Тя се нарича «Варварски оди» («Delle odi barbare»). Но тъй като тя не съдържа поемата «Към Сатаната», най-вероятно е в Рим да е чел някой том с избрани произведения на съвременния му поет.

Волтер (1694—1778) — великият френски писател, философ и историк през целия си съзнателен живот е водил яростна борба с официалната църква. С фразата «смачайте гадината» (подразбира се католическата църква) той е завършвал почти всяко свое писмо до близките си приятели. Църквата му отвръща

за това негово отношение с бясна омраза — дори след смъртта му тя забранила да бъде погребан «законно».

Г а л и л е й, Г а л и л е о (1564—1642) — легендата разказва, че след принудителния отказ от идеите си пред съда на Инквизицията, което го снасява от участието на неговия учител Коперник, големият италиански учен и писател казал за земното кълбо: «И все пак се върти!»

Г у т е н б е р г, И о х а н (1394—1399 (2) — 1468) — изобретателят на европейското книгопечатане (в Китай книги са се печатали по друг способ от XI век) всъщност не е влизал в конфликт с католически институции. Не са известни Вазовите подбуди за споменаването му в това стихотворение.

Х у с, Я н (ок. 1371—1415) — идеолог на чешката Реформация, вожд на националноосвободително движение, наречено по негово име хусистко. Борец против имуществените привилегии на висшето католическо духовенство. На Констанския събор учението на Хус е било осъдено и за отказ да се отрече от своите убеждения той е бил изгорен на клада.

К а р д у ч и, Д ж о з у е (1835—1907) — италиански поет и литературен историк. Носител на Нобелова награда (1906). Привърженик на Мацини и Гарибалди. Написал е редица произведения, чийто патос е насочен срещу религиозния сантиментализъм на реакционните романтици. Сред тях най-известна е поемата «Към Сатаната» (1863), където са на прицел не само литературно-религиозните представи, но и социалното потисничество «в името на бога» на папската институция. След публикуването си поемата е предизвикала бурна полемика. На българския читател произведението е познато под заглавието «Химн към Сатаната» (вж. Джозуе Кардучи, Стихотворения. С., 1935 г., в превод на д-р Милко Ралчев).

Стр. 295. П р е д б ю с т а н а Т о р к в а т о Т а с о в П и н ч и о. — Ит. В края: Пинчио, май 1884. Липсва бележката под линия за парка Пинчио. В Ит тя е сложена при сонета «Пред бюста на Данте в Пинчио» — Паркът Пинчио е създаден през 1809—1814 г. Намира се близо до Вила Боргезе. От неговите тераси се открива една от най-хубавите панорами на Рим.

Ит:

ст. 5: Тук статуи върволица цяла.

Т а с о, Т о р к в а т о (1544—1595) — голям италиански

поет. Вазов го споменава многократно в различни свои текстове, пише и биографична бележка за него за «Българска христоматия». В неговото творчество е изразен идейният кризис на последния етап от италианското Възраждане. Произведенията му оказват извънредно силно влияние за формирането на бароковия стил в редица европейски литератури. Най-известната му творба е монументалната религиозно-героична поема «Освободеният Ерусалим» (първа цялостна редакция 1580 г.).

Т и м и а м (гр.) — благоуханна смола, тамян.

Стр. 296. Л о д к а. — Сп. «Наука», г. III, 1884, стр. 713. Под заглавие «Морето». В края: «Euxin», май 1884. — Ит.

«Наука» и Ит—I:

ст. 8: Бурите за другогопазя.

Ит—II:

ст. 8: Бурите за други азипазя.

Стр. 296. О б л а ц и. — В. «Народний глас», бр. 510, 22 декември 1884. — Ит. В края: «Florio».

«Народний глас» и Ит:

ст. 1: Облаци светливи.

Стр. 297. С о н е т и. — В рамките на стихосбирката «Италия» Вазов обособява цикъл «Сонети» от седем лирически творби. В ПСС той запазва този цикъл, като от него отпада един сонет — «Римска нощ». С обобщеността на разпръснатите из другите стихотворения мотиви, с неговото близко до финала на стихосбирката място цикълът е сякаш една окончателна лирическа равносметка на пътуването, родило оригиналния Вазов «лирически пътепис». Той е едно своеобразно «сбогуване» с Италия. Избраната форма на сонета допринася за засилването на този смисловобобщителен характер на цикъла. За него Вазов казва: «Бях захванал да пиша сонети още в Пловдив. Бях се влюбил в тази форма и тя ми се удаваше. Обичам я и сега, защото може една дълбока мисъл да се втисне в един стегнат калъп. Чел съм сонетите на Мицкевича и сбирката на Hérédia.

Терцините, напротив, стесняват някак свободата на мисълта и затова терцини не съм писал» (Шишм, стр. 213).

Т е р ц и н а (и. — от Terza rima — трета рима) — специфич-

на стихотворна форма, в която е издържана «Божествена комедия» на Данте.

Стр. 297. И т а л и я. — И: В края: Неапол, май 1884.

В земята на сонетите сме ние — Вазов с основание назовава Италия «земя на сонетите». Тази устойчива форма на лирическо стихотворение възниква в Италия, в «сицилийската школа», през XIII век. Класическата си форма сонетът получава в «долче стил нуово» — най-вече в сонетите на Петрарка за Лаура. От XVI век нататък сонетът се разпространява и извън пределите на Италия.

Стр. 298. Н е а п о л. — Сп. «Наука», г. III, 1884. — Ит. Ит—I:

ст. 2: Летях към твойта граница чаровна.

Ит I и II:

ст. 6: И задимях, с Помпеята тъжовна; ст. 8: На твойто мъре песента любовна; ст. 8: Обичам твойта роскош, аромат; ст. 10: Разходки, твоите празници безумни; ст. 11: И пусти храмове, и сгради шумни.

Л а з а р о н е (ит) — бедняк, скитник, просяк.

Стр. 299. Р и м. — Ит.

В Ит третата строфа има следната редакция:

Аз диря с поглед Катона и Брута,
ил Цезаря със тогата прочута,
ил някой консул с палми увенчан.

Б р у т (85—42 г. до н. е.) — приближен на Цезар, който се е отнасял към него като към свой син. Участва в заговора против Цезар, който, забелязал го сред убийците си, произнася знаменитата фраза: «И ти ли, Бруте, сине мой!»

К а т о н (234—149 г. до н. е.) — римски държавен деец и автор на разнообразни трактати. Останало е като «крилата фраза» изречението, с което е завършвал всяка своя реч: «Впрочем смятам, че Картаген трябва да бъде разрушен.»

К о р н е л и я (189—110 г. до н. е.) — дъщеря на Сципион

Африкански и майка на братя Гракхи. Останала е в историята като идеален тип на римска майка.

Х о р а ц и й (65 — 8 г. до н. е.) — римски поет, един от най-популярните в ново време писатели на древността. Автор на знаменитите «Наука за поезията» (превърната в естетически канон по време на класицизма), на одата «Паметник» и пр.

Стр. 299. Т и б ъ р. — Ит. — Отново ярка разработка на темата за гибелта на старите цивилизации, която всъщност срещаме и в предишния сонет — «Рим».

Стр. 300. В Помпейския музей. — И. — «Напомня много «Le vase brisé» на Сюли Приюдом, но тогава още не бях го чел» (Шишм, стр. 213).

Ит:

ст. 8: Палатите с ливандо е пълнил.

Стр. 301. Пред бюста на Данте в Пинчио. — Сп. «Наука», г. III, 1884. В края: Рим, май 1884. — Ит. — С това стихотворение, макар и в синтетична поетическа форма, Вазов показва проникновено вникване в проблематиката на творчеството на великия италиански поет. Десетилетия по-късно в реч, държана на 26 юни 1921 г. при отпразнуването от страна на Итало-българското дружество в София на 600-годишнината от смъртта на Данте (печатана във в. «Мир», 27 юни 1921). Вазов ще цитира този свой сонет и ще каже: «Тия стихове изхвъркнаха из душата ми, когато на 1884 г., в Рим, на хълма Пинчио, стоях пред статуята на Данте; стоях в благоговение пред това чело, сега мраморно, което преди шест века бе родило гениалната «Божествена комедия», плод на една велика и необятна творческа мисъл.

Данте го няхаме тогава още на български. Малцина бяха запознати с него по руските преводи, също и аз, като бях останал очарован от дивните хубости на произведението му.» По-нататък в тази реч Вазов дава извънредно висока оценка на превода на «Ад» на Константин Величков като крупно културно дело и завършва: «Поклон на Данте! Поклон на Италия!»

Стр. 302. В и д н а х о р и з о н т а. — В. «Народний глас», бр. 510, 22 декември 1884. Със заглавие В и д. Под стихотворението: «Euxin», май 1884. — Ит.

«Народний глас» и Ит:
ст. 4: Погледа неволно ми влечат.

Стр. 302. Т р и д у м и — т р и б е з д н и. — В. «Народ-
ний глас», бр. 505, 17 ноември 1884. — Ит.

Стр. 303. Т у р и с т и в И т а л и я. — В. «Марица»,
г. VII, бр. 667, 16 ноември 1884. — Ит. В «Марица» и Ит—I
липсва посвещението. — «Посветено е М. Маджарову, който ми
беше другар в Италия, но който не винаги споделяше моите въз-
торзи. Него го интересуваха повече финансите на Италия. То
има известна цена за биографа. Вярно съм обрисувал нашите
отношения» (Шишм, стр. 213). Ето как Маджаров коментира
стихотворението: «Моите чести посещения в италианското мини-
стерство на финансите и някои от моите отрицателни отношения
въз възторзите на Вазова за всичко италианско му дадох повод
да ми посвети стихотворението «Туристи в Италия» (Мадж,
стр. 146). Наред с цикъла сонети, с прощалното стихотворение
от обратния морски път («Вид на хоризонта») «Туристи в Ита-
лия» е третият финал на стихосбирката. Тук в хумористична
форма е изложен конфликтът между прагматичното и поетиче-
ското отношение към нещата — друг основен конфликтен момент
в стихосбирката.

В «Марица» и Ит—I след XX куплет четем следните три ку-
плета:

Ну, в Сикстинската капела
аз завлякох те насила,
дето четка гениална
страшния съд изобразила.

И пред фреската прочута
ний прехласнати се спряхме
и на грешниците блудни
окаяний лик видяхме.

Как уплашено-убити
фърлят взор низкопоклонни;
аз сравних ги с Люцифери,
ти — с пропаднали казиони!

От тези три куплета в Ит—II е оставен само първият.

«Марица» и Ит I и II:

ст. 41: Но в часът те аз изгубих; ст. 80: И от С в и р-
ч о в а газета.

В «Марица» и Ит I и II срещаме следните разлики в XVIII
куплет:

Взех те аз под мишца здраво.
— Де ме водиш? — питаш честно.
— В Капитолий стар ли искаш
или в Пинчио прелестно?

С в и р ч о в а г а з е т а — вестник «Свирка» — «Лист за
подсвиркване и подгавряне», редактор Димитър Петков (Свирчо);
едно от първите хумористични издания след Освобождението
чиято жертва е бивал и Вазов.

II

ГУСЛА (1883—1885),

Стр. 314. З и м н а п е с е н. — «Народний глас», бр. 142,
2 декември 1880. Дата: Ноември 1880. — Г.

След стиха «Йощ до Коледа остоят» в «Народний глас»
има още една строфа, изпусната в Г:

Никой глас веч не ни сърди,
спяща съвест не докача,
спиме тука, спат отвъди
пред великата задача.

Т у к а — Южна България.
О т в ъ д и — Северна България.

Стр. 317. С т а р и й с т р а ж а р. — Сп. «Наука», г. I,
кн. 2, 1881. В края: Пловдив, февруари 1881. Подпис: И. Вазов—Г.

«Наука»:

ст. 20: И душа ми не е вече тиха; ст. 23: К а т б а й р я к
п о ч е р н я л от димът; ст. 49: Грехота!... Боже мой,
опрости.

И л я — Ильо войвода.

Стр. 320. Подир погребението. — Г.

Обман — измама.

Стр. 323. Гергевден. — Това стихотворение е печатано по-късно в «Стихотворения за малки деца» (1883), дето в последните два куплета има промени. — Г.

В СМД двата куплета имат следния вид:

И ягне там гергьовско
печено,
при него ройно вино
червено.
И окол сбра на празник
дружина
и поп голям порязник
да взима.

Стих 7 в СМД е: И ден Гергьовден ясни.

Стр. 326. Провинциал в столицата. — «Целокупна България», г. I, бр. 77, 30 април 1880. — Г.

В същия ден, в който стихотворението бива публикувано в «Целокупна България», Вазов пише следното писмо до С. Миларов, за пръв път обнародвано в сп. «Септември», бр. 9, 1960 г.:

«Приятелю Г. Миларов
в София

Поздравлявам Ви най-сърдечно, приятелю.

Моля Ви да се въоръжите с малко търпение и да направите следующите поправки в стихотворението «Провинциал в столицата»

вместо стихът:
цилиндър и гети, и одеколон
да се тури:
цилиндър и пудра, и о-де-колон
вместо:
на стола се ваят газети цял куп
да се измени:
на масата чакат газети цял куп

вместо:

весден гръм и трясък! Най-подир е гряшно
да се измени:

шест дни гръм и трясък! Най-подир е гряшно
вместо:

Усмихна се, плюна. Какво да му правя?
Аз открих карнета и написах: крава
да се тури:

Усмихна се, плюна: да го не забравя,
аз открих портфеля и написах: крава!

Стихотворението желая да бъде турено в подлистник и на края да му се тури «следва», защото мисля още да го надам.

Не ме критикувайте за тая ми мелочност. Аз съм привикнал строго да се вирам във всичко, що печатам. Търпеливостта и обмисляването са необходими за слабите дарования.

Моля Ви поздравете от мене г-на Славеикова.

Ваш предан приятел
И. Вазов

30 апр. 1880 г.
Берковица»

Тъй като писмото пристига след отпечатването на стихотворението, поправките не са били нанесени и по-късно стихотворението излиза в първоначалната си редакция, в която го печатаме и ние.

Вавилонски стълп — Вавилонско стълпотворение. Според библейската легенда във Вавилон поискали да направят кула до небето, бог се разсърдил и разбъркал така езиците на строителите, че те престанали да се разбират един друг.

Стр. 330. Кое най-много ние любим?... — «Народний глас», бр. 140, 25 ноември 1880. Заглавие: Такива сме, каквито сме си! Под заглавието: На един депутат.

В Г епиграмите са шест. Тук помещаваме само четири, защото двете са поместени в «Избавление» («Като фърлих бежливо взор») и «Гусла» («Лорд Биконсфилд умря»).

Стр. 331. Николино, никой тебе. — Тук Вазов говори за своята пловдивска слугиня, която приятелите му

наричали Квазимодо, понеже била много грозна. (Вж. Д-р Никола Бобчев. «Спомени, оживени по случай юбилея на Вазов» — в «Юбилеен сборник Иван Вазов» под редакцията на Хр. Цанков, 1920, стр. 99—100.)

Стр. 332. Р и ц а р я т. — Г.

Monsieur Пурсоняк — Господин Пурсоняк, герой в комедията «Господин Пурсоняк» на Молиер.

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА МАЛКИ ДЕЦА (1883)

Стр. 334. Стихотворения за малки деца (Притурка на книга «Баштин език»). Написа Иван М. Вазов. Книжарница на Д. В. Манчов в Пловдив, Свештов, Солун, 1883.

За цялата тая сбирка Вазов казва, че му била поръчана от Манчов, и я свързва със своята «педагогическа» дейност (съставяне на христоматия заедно с Величков). «Манчов ме помоли именно — съобщава Вазов — да му напиша и една малка сбирка стихотворения за деца и аз приех. Поръчката за 200 франка извърших в Сопот, дето бях отишел за три дена на разходка» (Шишм, стр. 67).

Текста на стихотворенията вземаме от последното издание — седмо, — пак на Д. В. Манчов, излязло през 1894 в Пловдив.

Стр. 359. П т и ч к а. — СМД. Превод от Пушкин (из поемата «Циганы»).

Стр. 360. П ъ р в и й с н я г. — «Напредък», г. X, бр. 86, 20 март 1876. — СМД.

«Напредък»:

ст. 1: В детинство м и, в онуй, а х, време; ст. 5—6:

На зимни дни видът суровий
и ближний студ, и ближний мраз;

ст. 9: Шейнигата си ази стягах; ст. 11—12:

По мекий сняг с връстници бягах
и с буци бяхме се ний;

ст. 16: Н и т о на вашите сърца; ст. 18: За вас са л я-
т о, свет; ст. 26: К о и зъзнат, без покриви стоят; ст. 29—30:

Аз мисля горките клетници
и зимни бури, и студът;

ст. 32: И т е з, кои за зли неволи.

След третата строфа в «Напредък» има още една, която е изпусната в СМД:

Аз радвах се и скачах драго,
че иде зима. . . студ голям,
огън и Коледа, и благо,
и празници, и разпус нам.

След строфа шеста има строфа, изпусната в СМД, пред нея три звездички:

Не мога радост да усетя,
не съм аз тоя, който бях,
душа ми е с тъга обзета,
не ще ми се ни шум, ни смях.

ПОЛЯ И ГОРИ (1884)

Текста на стихотворенията от втория дял на «Поля и гори» вземаме от последното печатано приживе издание на «Поля и гори», второ, 1893 г. Между първото и второто издание на «Поля и гори» обаче има твърде големи разлики — много от стихотворенията, поместени в първото издание, във второто са отпаднали, като вместо тях авторът е сложил цикъла «Македонски сонети» и десет стихотворения от «Гусла». Ето защо текста на невлезлите във второто издание на «Поля и гори» и в ПСС стихотворения вземаме от първото издание.

Стр. 366. Р а з л ю л я х а с е наште надежди. — В. «Народний глас», г. V, бр. 422, 24 август 1883. Подпис: В. — ПГ.

Стр. 367. Ш у м и ш т и, старий брясто. — ПГ. —

Там е сложена дата август 1873 — печ. грешка вместо август 1883.

Стр. 377. М л а д е ж у. — «Наука», г. III, кн. 1, октомври 1883, без заглавие и без посвещение. — ПГ.

Стр. 380. В к а м а р а т а. — В. «Народний глас», г. III, бр. 246, 1 декември 1881. Заглавие: С т и х о т в о р е н и е. Без подпис. В края Пловдив, 29 ноември 1881. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 10: Аз се м ъ ч а ден и нощ; ст. 14: Жертвувах цял куп. . .

Стр. 381. П а т р и о т и з ъ м. — В. «Народний глас», г. III, бр. 247, 4 декември 1881. Без подпис. В края: Пловдив, 2 декември 1881. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 2: За н а р о д а дигам врява; ст. 9: Т у й го права с дух незлобен.

И п о к р а т — Хипократ — древногръцки бележит лекар (V в. преди н. е.).

Стр. 382. Б ю д ж е т ъ т. — В. «Народний глас», г. III, бр. 249, 11 декември 1881. Без подпис. В края: Пловдив, 10 декември 1881 г. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 6: В ъ в цяла пиаса; ст. 27: В д и г н а с и ръцете; след четвъртия куплет има още две строфи, пропуснати в ПГ:

И тия, що владат,
се вайкат и щурят,
от празното вадат,
във пустото турят.

Цялата страна са
напълни със врява,
а нашата каса
сѐ празна остава.

Стр. 383. Р а з м и ш л е н и я з а ф р а к ъ т. — В. «На-

родний глас», г. IV, бр. 262, 3 февруари 1882. Без подпис. Дата: 2 февруари 1882. — ПГ.

В «Народний глас» ст. 6 е: С т о з н а к и т моден пременен.

К л а к — вид цилиндър.

М о р т а г о н — герой от комедията «Господин Мортагон», писана от Вазов и Величков; лекомислен политикан, който с всички средства иска да стане депутат.

Н о m e c i v i l i s é — цивилизован човек.

К р а в а т — връзка.

Стр. 385. Н р а в с т в е н и бъдете. — «Народний глас», г. III, бр. 252, 23 декември 1881. Заглавие Н о в а е р е с. В края: Пловдив, 19 декември 1881 г. — ПГ.

В «Народний глас» в началото има три строфи, които липсват в «Поля и гори»:

Нравствени да бъдем,
чуи се днеска глас,
трябва да развѣдим
ангели у нас!

Тая нова ерес
цял преврат свърши;
дор на самия Герес
нравственост внуши.

Книги, драми, кадра
гони и кълне,
пѣди из театра
клетий Барбуе.

Стр. 386. П р и я т н о е, да, господа! — В. «Народний глас», г. III, бр. 250, 15 декември 1881. Заглавие: П р и я т н о т о и ч е с т н о т о. Без подпис. Дата: 11 декември 1881. — ПГ.

«Народний глас»:

ст. 1: Приятно е, ах, господа. На края има още един куплет:

Подлец да си честно е, да,
но в мрак, в неизвестност,

а срамно е днес, господа,
едничката честност!

Стр. 387. П р а к т и ч е н. — В. «Народний глас», г. IV, бр. 285, 28 април 1882. Заглавие: Румелийско цвете. Без подпис. — ПГ (1884) — без заглавие.

Стр. 391. Н а ш т о в р е м е с ш у м е. — В. «Народний глас», г. IV, бр. 351, 15 декември 1882. Подпис Х. — ПГ.

Венгера, вероятно венгерка — бален танц, в основата на който са движения и мелодии, характерни за унгарските народни танци.

Ф о р х а н — Vorhand (?) — първа ръка при игра на карти.

Стр. 393. К ъ м т ъ р ж е с т в у ю щ и е к л е в е т н и ц и. — ПГ.

Стр. 394. Е п и л о г. О б щ е с т в о и п е в е ц. (Из «Бури и мелодии»). — ПГ. — В ПСС Вазов помества с известни поправки само последната част от стихотворението под заглавие «Певец». Уломък.

И Т А Л И Я (1884)

Стр. 399. — От стихосбирката «Италия» Вазов е изоставил стихотворения, които е счел за по-несполучливи или за които е получил обвинения в плагиатство. От тях две са отпаднали още във второто издание на стихосбирката (1894).

Стр. 399. — П л а в а н е. — В. «Народний глас», бр. 510, 22 декември 1884. — Препечатано в сп. «Денница», г. II, 1891, кн. 4. Под стихотворението: «Euxin». — Ит—II. — Настроението на това стихотворение е съзвучно с тъгата, за която Вазов говори толкова много в изповедите си пред Шишманов (вж. бел. към Ит от първия раздел).

Стр. 400. О, н я м а д а в и д и т е р о з и. — Ит—I. Тук със заглавие «Г-ну Х.». — Ит—II.

Стр. 400. А з р е к о х: «О сърце» — Ит I и II. Това е

едно от стихотворенията, които в очерка си за Велко Меруда от «Острова на блажените» Пенчо Славейков посочва като заимствувано от Стекети. (Другото стихотворение, което Славейков посочва, е следващото: «Просекиня»). Сравнението на двата текста действително показва една прекалена близост. Ето буквалния превод на първата строфа на цитираното от Славейков италианско стихотворение:

Казах на сърцето си, на моето бедно сърце:
— Защо тази тъга, защо тази мъка?
И то ми отговори: — Умря любовта.

Подобна е близостта и на следващото стихотворение. Изменение по смисъл има само в ст. 5 на българското («За любовта на моите очи»), сравнен със ст. 4 на италианското («За очите на Вашата любов...»).

Десетилетие по-късно Вазов казва пред Боян Пенев за тази Славейкова реплика: «Стана дума и за Пенчо Славейков, за «На острова на блажените», онова място, дето Пенчо пише, че в сбирката «Италия» повечето от стихотворенията били крадени от италиански поети. Вазов казва, че се е ползвал изключително от мотивите на тия стихотворения, които цитира Пенчо. Нищо повече. Всичко друго е съвсем оригинално» (запис от впечатления на Боян Пенев от среща с Вазов от 19 юни 1919 г. — Боян Пенев, Спомени, дневник. БП, С., 1973 г., стр. 216).

Въпреки това твърдение, Вазов маха тези стихотворения от ПСС — очевидно почувствувал в известна степен справедливостта на обвиненията на Славейков.

Стр. 401. П р о с е к и н я — В. «Марица», бр. 31, 13 юли 1884. — Ит I и II.

ст. 4: Н е д а в а м н и щ о, б я г а й п р о ч ъ е.

Стр. 401. Н а е д и н н е щ а с т е н п о е т. — Ит I и II.

Стр. 402. Р и м с к а н о щ. — Ит I и II. — Този сонет е бил четвъртият в цикъла «Сонети».

Стр. 403. П р е з м о р с к и с ъ с е д к и. В. «Народний глас», бр. 505, 17 ноември 1884. — Ит. I и II.

И дрейските талази — вълните на Адриатическо море.

G r a z z i a (ит.) — благодаря.

П о к л а н я м — подарявам

Стр. 407. Д в а к о р а б а. — В. «Народний глас», бр. 510, 22 декември 1884. — Препечатано в сп. «Денница», г. II, 1891, кн. 4. — Ит—I. — В Ит—II не е било включено.

«Народний глас»:

ст. 2: Т и х р ъ к а в л и п р и б л и ж а в а т.

Стр. 407. П е с н и м о и с к р ъ б н и. — В. «Народний глас», бр. 510, 22 декември 1884. — Препечатано в сп. «Денница», г. II, 1891, кн. 4. — Ит—I. — В Ит—II не е било включено.

«Народний глас»:

ст. 1: П е с н и м о и д и в и.

СТИХОТВОРЕНИЯ, ПЕЧАТАНИ ПРЕЗ

1881—1885

Стр. 408. Р е м л и н г е н. — В. «Народний глас», г. III, бр. 248, 8 декември 1881. Без подпис. — По това време Вазов писал остри статии против отменяне на конституцията. Във връзка с това написал стихотворението си «Ремлинген», «което, паяно в България, немало помогна да се засили настроението против пълномощнишкия режим» (Шишм, стр. 65).

Р е м л и н г е н — руски полковник, един от петимата комисари, назначени от Батенберг. Уволнявал чиновници и се държал диктаторски, подкрепяйки диктатурата на Батенберг.

Стр. 409. Н а Х. — «Народний глас», г. III, бр. 251, 18 декември 1881. Без подпис.

Стр. 410. Д о с т а в р е м е с е б о р и х. — «Народний глас», г. III, бр. 251, 18 декември 1881. Без подпис.

Стр. 411. С у р в а к в а н и е. — «Народний глас», бр. 254, 2 януари 1882. Без подпис.

И п о к р а т — вж. бележката към «Патриотизъм».

Ф о р х а н — вж. бел. към «Нашто време с шум е».

Стр. 414. Г о р а н. — «Народний глас», бр. 278, 3 април 1882. Без подпис. Продължение няма, макар че пише «Следва».

П у п а л — барут.

Стр. 418. Ч е р н о г о р с к а п е с е н. — «Народний глас», бр. 296, 5 юни 1882. Без подпис.

Стр. 419. Р а з т ъ ж и л с е Б у н а р д ж и к ъ т. — «Народний глас», бр. 344, 20 ноември 1882. Без подпис.

Стр. 420. Д в е в љ н и. — Сп. «Наука», г. II, кн. 5, 1882. Подпис: И. Вазов.

Стр. 422. Н о щ н а т а м у з и к а. — Сп. «Наука», г. II, кн. 5, 1882. Подпис: И. Вазов.

С и л ф и д и — въздушни духове, които уж съществували, според алхимиците.

Стр. 423. К ъ м е д н а к а л. — «Народний глас», бр. 399, 1 юни 1883. Без подпис.

З. С. — Захари Стоянов.

К у к у р и г у — сатирически вестник, излизал в Пловдив от август 1882 до 20 юни 1883. Редактор-издател Н. П. Краварев.

Стр. 423. С п о м е н. . . — «Народний глас», бр. 402, 11 юни 1883. Без подпис.

Стр. 424. Н а е д н а п р а з н о т а. — «Народний глас», бр. 402, 11 юни 1883. Без подпис.

К у к у р и г у — вж. бел. към «Към една кал».

Стр. 425. Е п и г р а м а м е ж д у д в а м а. — «Народний глас», бр. 405, 22 юни 1883. Подпис: Х.

Стр. 425. (Посвещава се на една черна кожа). — «Народний глас», бр. 435, 8 октомври 1883. Без подпис. «Черната кожа» вероятно е Захари Стоянов.

И с т о — също, също така.

Стр. 426. Влезте в мойто положение. — «Народний глас», бр. 461, 14 януари 1884. Подпис: Омразен поет.

Търновска конституция — орган на либералите от крилото на Петко Каравелов; излизал през 1884—1888. Редактор бил синът на П. Р. Славейков Иван Славейков.

Конституцията повръща. — Когато княз Батенберг (заедно с консерваторите, насърчаван от немските дипломати) суспендира в 1881 г. конституцията, той възбужда срещу себе си негодуванието на народните маси. Против него се започва борба от либералите и всички прогресивни хора. Вследствие на това през септември 1883 г. той е принуден — поне привидно — да възстанови конституцията.

Свирка — вж. бел. към ст. «Туристи в Италия», стр. 533.

Стр. 428. На един поет. — «Народний глас», г. VI, бр. 479, 19 май 1884.

Стр. 428. Епиграма г-ну... о-ву. — «Народний глас», бр. 487, 14 юли 1884.

Стр. 429. Либену Каравелову. — «Народний глас», г. VI, бр. 487, 14 юли 1884.

Стр. 430. Стихотворение по случай на патристическото дело... — «Народний глас», г. VI, бр. 498, 29 септември 1884. Без подпис. — Писано по повод на някакъв избор, в който се състезавали за градски депутат в Пловдив един турчин и един българин — българинът бил избран.

Стр. 432. За Ив. П. Славейков. — «Народний глас», г. VI, бр. 504, 10 ноември 1884.

Иван Славейков — син на П. Р. Славейков, редактор на в. «Търновска конституция». Той засягал понякога Вазов и този му отговаря с епиграма (вж. Ив. Пеев Плачков. Из времето на Вазова. «Златорог», 1940 г., кн. 2, стр. 76).

Стр. 432. Възвръщане в отечеството. — Сп. «Наука», г. III, кн. 11, 1884. Подпис: П-н. (съкращение от Пейчин. Вж. М. Цанева. «Вазови псевдоними ли са подписите Хр. Ка-

ратанасов и П-в», сп. «Език и литература», 1959, кн. 3). Във Вазовите съчинения се помещава за пръв път.

Стр. 434. Пушкин. — Сп. «Зора», г. I, кн. 2, април 1885. Под стихотворението: (Из «Бури и мелодии»).

Стр. 435. Недей дума думи ледни. — Сп. «Зора», г. I, кн. 3, 1885. Под стихотворението: (Из «Бури и мелодии»).

НЕПЕЧАТАНИ ПРИЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ

Стр. 436. Тези стихотворения открих между ръкописите на Вазов, запазени от проф. Ив. Д. Шишманов и предадени заедно с целия негов архив в БАН. Те бяха публикувани за първи път в том трети от Събрани съчинения, Иван Вазов, «Български писател», 1955.

Между ръкописите бяха намерени и откъси, отделни строфи и стихове от незавършени работи. В отдела «Непечатани приживе стихотворения» са поместени само завършените стихотворения.

При поправката на своите работи авторът обикновено зачертава думите или стиховете, които иска да промени, и над тях написва новата редакция. Ако се касае за цяла строфа или за няколко строфи, пак ги зачертава, най-често с отвесна черта, слага някакъв знак и в края на ръкописа под стихотворението, като повтаря знака, написва променената или съвсем нова редакция. В бележките към отделните стихотворения ние ще посочим първоначалните редакции, като подчертаваме променените думи. Ако са цели стихове или строфи, не се подчертават.

Стр. 436. О, ти, която и да си. — В ръкописа без заглавие.

Ст. 3: Ти, що животога ми скъси; ст. 5: Ти, що сърце ми раздроби. Първата редакция се е състояла от четири куплета. Вместо сегашните куплети трети и четвърти там са стояли стиховете:

Ако да знайше как без жал,
за гения млад гроб изриваш,
че не сърце, не къс месо —
а цели светове затриваш.

Стр. 436. Н а д е н я т ѝ. — Ръкописът е доста чист, с малко поправки. Ст. 11 първоначално е бил: И в т в о я т а л ю б о в, е п и л е н ц е, п о м н и!; ст. 18: Ти твоите смесише, душа страдална; ст. 22: И твоя образ грее ми в сърцето.

Стр. 438. Н а г о с п о ж а N — Заглавието в ръкописа: «Госпожа N». Поради това обаче, че стихотворението има характер на посвещение, оставяме го с това заглавие, с което е вече известно: Ръкописът е съвсем чист. Без поправки. Последната дума (метан) е малко неясно написана.

Стр. 439. И т я к а т т е б е б е ш е к р а с н а. — В ръкописа без заглавие. Последната цифра (3) в датата под стихотворението не е съвсем ясна. Ст. 11 първоначално е бил: От нищо лудо да се смее (после «нищо» зачертано и отгоре написано «малко»); ст. 12: От нищо — лудо да з а п е е.

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Г У С Л А

На детето	9
Малини	13
Поет и вдъхновение	15
Старият книгопродавец	18
Пустота	20
При гробът	22
Апатията	23
Злочеста	23
На Ком	26
Дай ръка!	29
Светете, тихи небеса	30
Царят умря!	30
На бала	32
Среща	33
За любовта не говори	34
Звукове	35
Гълъби	35
Дъхът на пролетта	36
Оставете ме да плача	38
Зимна вечер	40

У л о м и и

Казват, че небето ясно	41
Млад съм аз, бях горд и силен	42
Кой би могъл мен в сърцето	43
Идол чудни, идол страшни	43
Мила момче	44
Сантиментална разходка по Европа	45
Епитафия	51
Практическият човек	51
Дипломираните	53

Е П О П Е Я Н А ЗАБРАВЕНИТЕ

Левски	59
Бенковски	65
Кочо	68
Братя Жекови	74
Каблешков	76
Паисий	81
Братя Миладинови	85
Раковски	89
Караджата	91
1876	96
Волов	97
Опълченците на Шипша	98

П О Л Я И Г О Р И

Отечество любезно, как кубаво си ти!	105
Пам из тебе кода	107
По райските долини	108
Пряска	109
Към природата	109

Кръгзорът на Пловдив	113
Долината	115
Майски вид	117
Вечерният час	119
Хисарските развалини	120
Когато ида в Балкана	121
Там!	122
Размишления в колата	123
Оживелите кости	126
Раненият опълченец при Шейново	129
Пред гумното	132
Родопите	133
Тор	137
И често мисля аз печално	138
Къпина	139
Да бъдем великодушни!	140
Момина баня	141
Excelsior!	143
Бук и тръне	146
Пак борби, борби нечестни	148
Леевица	149
Българският език	155
Да можем да постигнем ние	156
Разхубавяла, разцъфтяла	157
Родното пепелище	157
Рицар Балафре	159
Два сфинкса	165
Столетник	165
Не дай, боже, да загинем	167
Елада	167
Не се гаси туй, що не гасне	168
Великата мисъл	170
В душа се будят чувства мили	171
Паметниците на България	172

Гордейте се, Родопи, гиганти камънисти	177
Песента на синчеца	177
Живи картини	178
Бъди горд във бедата	180
Възпоминания от Батак	180
Преградите на България	182
Линее нашто поколение	184
В минути на тъга и злъчка	185
Не, не вярвам, че докрай	185
Борба и борци	186
О родино моя	188
Към свободата	191
Кипеж	193
Певец	194
Македонски сонети	
Там!	196
Не даваме я!	197
Орфеева лира	197
Посещение на Солунската гимназия	198
Нощна песен	199
След митинга	200
«Зито о султанос!»	200
Пред Беласица	201
Срещу Атон	202
Извън солунските стени	203
Хилядогодишнината	204
Черното знаме	205
Крали Марко и нушката	207
По народни мотиви	
Татунчо	211
Либен и планина	213
Самодивска дружка	215
Змия в пазуха	217

Сатира

Средство да нямаш врагове	221
Светските условия	223
Прогресист	224
Визитите в Пловдив	226
Превратът	228
Паякът	230
Хулители! Не се оплаквам	231

Хумористични диалози

Поет и жътварка	232
Филологическа разпря	239
Смущението на службите	245
Многострадална ръкопис	248

Италия

Ненадейно сред морето	263
Нощ	263
По морето	264
Да фръкнем, душо, да фръкнем	265
Морски зефир	266
Олимп	266
Мраморно море	267
Рало и лодка	267
Фар	270
Морска скала	271
Егейско море	271
Калопуло	272
Партенон	274
Байрон	274
Ековете	275
Славянският звук	278

4 май	278
Над морските вълни сънувах	279
Мечтание	279
Резони на историята и на правото	282
Що е душата на поета?	284
Италия	284
Филадельфия	285
Везувий	286
Цалувката на Юда	287
Неаполският залив	287
Сотте mi e odorando	288
Джованина	289
В Помпея	290
Статуята на Мойсея	291
Колизей	292
Пред Колизея	293
Капуанска долина	294
В Ватикан	295
Пред бюста на Торквато Тасо в Пинчио	295
Лодка	296
Облаци	296

Сонети

Италия	297
Неапол	298
Рим	299
Тибър	299
В Помпейския музей	300
Пред бюста на Данте в Пинчио	301
Вид на хоризонта	302
Три думи — три бездни	302
Туристи в Италия	303

II

ГУСЛА (1881)

Двете сестри	309
Поезията	312
Зимна песен	314
Трябва!	315
Загубен във тълпата гъста	316
Смущение	317
Старий стражар	317
Във дребни залиси, борбици	320
Подир погребението	320
Епитафия	322
Гергевден	323
Фанйи	324
На М.	325
Провинциал в столицата	326

Епиграми

На един мой критик	329
На П. К. П.	330
Кое най-много ние любим?	330
На одного	330
Николино, никой тебе	331
Рицарят	332

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА МАЛКИ ДЕЦА (1883)

Училище	334
Звезда	334
Овчар	335
Кон	336
Жетварка	336

Коледа	337
Крава	337
Овца	338
Гора	339
Поле	339
Марица	340
Търново	341
Селянка	341
Вардар	342
Дунав	343
Пловдив	343
Средец	344
Стара планина	344
Заход и изход слънце	345
Селска черкова	346
Сватба	346
Димитровден	347
Великден	348
Гроздобер	348
Село	349
Орач	350
Отечество	350
Пролет	351
Лято	352
Бъдни вечер	352
Есен	353
Молитва	354
Жетва	355
Зима	355
Пролетен дъжд	356
Ела	357
Нива	358
Лебед	359
Птичка	359

Първий сняг	360
Цар Симеон	361
Уловена птичка	363

ПОЛЯ И ГОРИ (1884)

Разлюляха се наште надежди	366
Шумиш ти, старий брясто	367
Недей топи перото си	367
Кулата	368
Всичко пада	370
Не мислете за тях	374
Забравените	376
Младежу	377
Лудите	378
В камарата	380
Патриотизъм	381
Бюджетът	382
Размишления за фракът	383
Нравствени бъдете	385
Приятно е, да, господа!	386
Практичен	387
Изтъкахме си платното, ритаме кросното	389
Нашто време с шум е	391
Към тържествующите клеветници	393
Епилог	394
Общество и певец	394

ИТАЛИЯ (1884)

Плаване	399
О, няма да видите рози	400
Аз рекох: О, сърце	400
Просекния	401

На един нещастен поет	401
Римска нощ	402
Презморски съседки	403
Два кораба	407
Песни мои скръбни	407

СТИХОТВОРЕНИЯ,
ПЕЧАТАНИ ПРЕЗ 1881—1885

Ремлинген	408
На Х.	409
Доста време се борих	410
Сурвакване	411
Горан	414
Черногорска песен	418
Разтъжил се Бунарджикът	419
Две вълни	420
Нощната музика	422
Към една кал	423
Спомен	423
На една празнота	424
Епиграма	425
(Посвещава се на една черна кожа)	425
Влезте в мойто положение	426
Епиграма	428
Либену Каравелову	428
Стихотворение	430
За Ив. П. Славейков	431
На един поет	432
Възвръщание в отечеството	432
Пушкин	434
Недей дума дума ледни	435

НЕ ПЕЧАТАНИ ПРИ ЖИВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ

О, ти, която и да си	436
На денят ѝ	437
На г-жа Н.	438
И тя кат тебе беше красна	439
Откъслеци	440
Аз буйно влязох на живота	441
И нека бързите години	441
Бележки	445

ИВАН ВАЗОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА
ТОМ II ЛИРИКА

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арnaudова
Коректор Мария Грудева

Формат 84/108/32; тираж 60 100 екз; печатни коли 35; издателски коли 26,78; л. г. VI/ 33; изд. № 3847; поръчка № 86 1975 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 20. II. 1975 г.; излиза от печат на 30. VII. 1975 г.
цена 3,39 лв.

ДПК «Димитър Благоев» София